

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ (KLASİK ARKEOLOJİ)
ANABİLİM DALI**

**ANADOLU'DA BULUNMUŞ OLAN HELLENİSTİK ve
ROMA DÖNEMİ TONDO BÜSTLERİ ve PORTRELERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Berk Onur DEMİREL

Ankara-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ (KLASİK ARKEOLOJİ)
ANABİLİM DALI

ANADOLU'DA BULUNMUŞ OLAN HELLENİSTİK ve
ROMA DÖNEMİ TONDO BÜSTLERİ ve PORTRELERİ

Yüksek Lisans Tezi

Berk Onur DEMİREL

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Erhan ÖZTEPE

Ankara-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ (KLASİK ARKEOLOJİ)
ANABİLİM DALI

Berk Onur DEMİREL

ANADOLU'DA BULUNMUŞ OLAN HELLENİSTİK ve ROMA DÖNEMİ
TONDO BÜSTLERİ ve PORTRELERİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Erhan ÖZTEPE

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı ve Soyadı:

İmzası:

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi: .....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../2018)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Berk Onur Demirel

İmzası

.....

ÖNSÖZ

Antik dünyanın sanat anlayışını ve düşünce dünyasını en iyi ve en somut bir biçimde yansıtan sanat dallarından birisi hiç şüphesiz heykel sanatıdır. Ait olduğu dönemin sanat anlayışına paralel olarak üretim ya da yontu tekniğinde devamlı bir gelişme gösteren, üretildiği bölgede hem yerleşip, hem de çevresindeki bölgelerin sanat anlayışlarına da doğrudan ve dolaylı olarak etki eden heykel sanatı, aynı zamanda heykeli üreten sanatçıların yepyeni yontu tekniklerini ortaya çıkarmasına da vesile olmuştur. Üstelik bu durum, heykel sanatçıların ve atölyelerin, heykel yapım tekniklerinde, o dönemin egemen heykel sanatı anlayışını neredeyse birebir kopyalamasına ve etkisinde kalmasına da sebep olmuştur. Tıpkı Roma heykel sanatının, Hellenistik dönem heykel sanatının etkisinde kalması ve neredeyse birebir taklit etmesi buna bir örnek teşkil edebilir.

Heykel sanatının bu denli değişen ve gelişen yapıya sahip bir sanat dalı olduğu bu ortamda, heykel sanatının değişik formlarının ortaya çıkması kaçınılmazdır. Örneğin büst ve kabartmalar heykel sanatının değişik formları olarak gösterilebilir. Büst ve kabartmalar bir anlamda heykel sanatının alt kollarından biri haline gelmiştir. Heykel sanatının doğasında var olan ve değişik formlarının üretilmesine olanak sağlayan bir sanat dalı olması, büst ve rölyef (kabartma) sanatını da doğrudan etkilemiştir.

Büst, bir insan figürünün baş kısmından omuz bölgesine, bazılarında göğüs bölgesine kadar olan kısmının yansıtılmasıdır. Heykel sanatı içinde kendine has bir konumu vardır. Büstün yapımında sadece baş ve göğüs kısmına kadar olan dar bir bölge ele alındığı için, büstü yapılan kişinin kişilik özellikleri çok daha fazla yansıtılır. Bunun sebebi de baş ve göğüs kısmı arasında kalan dar bir bölgede çok daha fazla ayrıntılara yer verilmesine ve büstü imal eden sanatçının bu sözü edilen dar bölgede çok detaylı ve

izleyicinin duygularına hitap edecek şekilde bir yontu meydana getirmesine imkân sağlamasıdır.

Büst sanatının özgün bir şekilde görüldüğü en ilginç formlarından birisi tondodur. Latince *rotundus* kelimesinden türemiş olan tondo, yuvarlak bir çerçeve içinde yerleştirilmiş resim, büst veya kabartmayı tanımlayan bir terimdir. Bu terim aynı zamanda büst ve portre literatürüne *imago clipeata* adı verilen Latince terimi kazandırmıştır. Bir kalkan içine yerleştirilmiş büst, heykel, ata portresi, resim gibi eserlerin tamamını içeren imago clipeata kavramı, bu tez çalışmasının ana konularından birini oluşturmaktadır. Büst genellikle bir platformun veya bir kaidenin üzerinde sergilenirken, tondo büstü ise duvara çakılarak veya monte edilerek sergilenir. Tondo büstünün bu şekilde sergilenmesi, izleyiciye bu yuvarlak çerçevenin içinden göğüs hizasına kadar olacak bir insan figürü çıkıyormuş gibi bir his uyandırır. Dolayısıyla tondo büstleri normal büstlerden yapım ve biçim tekniği olarak ayrılmaktadır.

Bu tezin amacı, Anadolu'da bulunmuş olan Hellenistik ve Roma Dönemi'ne ait tondo büstleri ve tondo portrelerinin ve bir araya getirilip derlenmesi, stilistik açıdan incelenmesi ve katalog haline getirilmesidir. Bir diğer husus olarak, bu konuyla ilgili daha önce yapılmış akademik çalışmalara bir yenisinin eklenmesi ve güncellenmesi hedeflenmiştir. Dolayısıyla bu tezin Anadolu'da bulunmuş olan ve farklı zamanlarda ve farklı atölyelerde üretilmiş tondo büstleri ve portreleri konusunda bir anlamda önemli bir boşluğu doldurması hedeflenmektedir.

Tez konusu olarak tondo büstleri ve tondo portrelerini seçmemin nedeni çocukluğumda başımdan geçen ilginç bir olaydan kaynaklanmaktadır. Çocukken babamla birlikte Ankara'daki Anadolu Medeniyetleri Müzesini ziyaret etmiştim. Müzeyi gezerken, dikkatim bir anda müzedeki en ilginç eserlerden biri olan İmparator Traian Tondo Portresine yoğunlaşmıştı. Bu kadar gerçekçi bir tondo portresiyle ilk defa

karşılaşmıştım. Ayrıca müzeyi gezdiğim zamanda müzedeki bazı eserler açıkta sergileniyordu. Bir camekânın veya vitrinin içinde değildi. Bahsettiğim bu tondo da sadece duvara asılı ve açık bir şekilde sergileniyordu. O tondoya elimle dokunduğumu bugün bile anımsıyorum. Ankara Üniversitesi DTCF Klasik Arkeoloji Yüksek Lisans eğitimim sırasında, tez konusu belirleme aşamasında bu olay aklıma gelmiş olup, bunun sonucunda Anadolu’da bulunmuş olan tondo büstlerini ve portrelerini incelemeye karar verdim.

Anadolu’da bulunmuş olan tondo büstleri ve tondo portrelerinin derlenip toplanmasında Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesinden faydalanılmıştır.

Bu tezin hazırlanmasında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Klasik Arkeoloji Bölümünün çok değerli hocası ve tez danışmanım sayın Doç. Dr. Erhan Öztepe’ye çok teşekkür ederim. Fikirleriyle ve önerileriyle tezimin daha güzel olmasını sağlayan değerli hocam Prof. Dr. Musa Kadıoğlu’na teşekkür ederim. Hayatımın her anında hep arkamda duran, sırtımı yasladığım değerli varlıklarım olan sevgili anneme ve babama teşekkür ederim. Ulaşamadığım bir kaynak konusunda bana çok yardımcı dokunan sevgili halam Reyhan Demirel’e çok teşekkür ederim. Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Toledo Müzesinin kütüphanecisi Bayan Alison Huftalen’e nazik yardımından ötürü teşekkür ederim. İngiliz Arkeoloji Enstitüsü’nün güleryüzlü kütüphanecisi Nihal Uzun’a teşekkür ederim. İki yıllık Yüksek Lisans eğitimim süresince arkadaşlığımdan, dostluğundan ve desteğinden çok istifade ettiğim değerli sınıf arkadaşım ve meslektaşım sevgili Yasemin Akgün’e çok teşekkür ederim. Tezimle ilgili son kontrolleri ve gerekli yönlendirmeleri yapan DTCF Klasik Arkeoloji bölümü araştırma görevlisi değerli arkadaşlarım Erdinç Buruldağ’a ve Durmuş Ersun’a teşekkür

ederim. Son olarak bu tez çalışmasının Klasik Arkeoloji camiasına hayırlı olmasını temenni ediyorum.

*Anısını ve sevgisini hep yüreğimde taşıyacağım canım anneannem
Hayrünnisa Ağralı'ya... Sen hep benimlesin....*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	vi
LEVHALAR LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR.....	xiv
1. GİRİŞ	1
1.1. KONU VE KAPSAM.....	5
1.2. AMAÇ ve YÖNTEM	9
2. TONDO KAVRAMI, TONDO KAVRAMIYLA İLİŞKİLİ TEMEL ve GENEL KAVRAMLAR ve UYGULANMA BİÇİMLERİ.....	12
2.1. TONDO ve IMAGO CLIPEATA	12
2.2. TONDO’NUN ORTAYA ÇIKIŞI ve GELİŞİMİ	14
2.3. TONDO’NUN UYGULANMA BİÇİMİ ve KULLANIM ALANLARI.....	19
2.4. HELLENİSTİK DÖNEM’DE TONDO’NUN ORTAYA ÇIKIŞI	21
2.5. HELLENİSTİK DÖNEME TARİHLENEN TONDO ÖRNEKLERİ	23
2.6. ROMA DÖNEMİNDE TONDO, TONDO BÜSTLERİNDE PORTRÉ UYGULAMASI, GELİŞİMİ ve IMAGO CLIPEATA KAVRAMI.....	26
2.7. ROMA DÖNEMİ’NDE YAPILMIŞ OLAN TONDO BÜSTLERİ ve PORTRÉLERİ	29
2.8. ROMA DÖNEMİNDE YAPILMIŞ OLAN İMPARATORLARA AİT TONDO PORTRÉLERİ.....	33
2.9. ROMA MEZAR SANATINDA TONDO BÜSTLERİ ve TONDO PORTRÉLERİNİN KULLANIMI, UYGULANMA BİÇİMLERİ	36
2.10. ANTİK KAYNAKLARDA IMAGO CLIPEATA’NIN EV İÇİNDE ve KAMU BİNALARINDA KULLANIMI ve ATALAR KÜLTÜ	40
3. ANADOLU’DA BULUNMUŞ OLAN TONDO BÜSTLERİ ve PORTRÉLERİ	45

3.1. GENEL DEĞERLENDİRME	45
3.2. ANADOLU'DA BULUNAN TONDO BÜSTLERİ ve TONDO PORTRELERİNİN KULLANIM ALANLARI ve İŞLENEN TEMALAR ..	46
3.3. ANADOLU'DA BULUNMUŞ OLAN TONDO BÜSTLERİ ve TONDO PORTRELERİNİN ÜRETİMİNDE APHRODİSİAS HEYKELTRAŞLIK OKULUNUN ROLÜ.....	48
3.3.1 APHRODİSİAS'TAKİ APSİSLİ YAPI ve ÖNEMİ.....	50
3.3.2 APHRODİSİAS'TA BULUNMAYAN, ANCAK APHRODİSİAS'LI HEYKELTRAŞ USTALARININ ELİNDEN ÇIKTIĞI TAHMİN EDİLEN TONDO BÜSTLERİ ve TONDO PORTRELERİ.....	52
3.4. ANADOLU'DA BULUNAN AMA GÜNÜMÜZE ULAŞAMAMIŞ TONDO BÜSTLERİ.....	56
4. KATALOG.....	59
5. SONUÇ	113
KAYNAKÇA	119
EKLER.....	125
LEVHALAR.....	125
ÖZET	193

LEVHALAR LİSTESİ

Levha

No:

- I Res. 1. Anadolu Haritası, tondo büstlerinin bulunduğu antik kentler.
- I Res. 2. Euergides Ressamına ait Kırmızı Figürlü şarap kadehi.
- II Res. 3. Michelangelo'ya ait Taddei Tondosu.
- II Çiz. 1. Aphrodisias'taki Zoilos Anıtında bulunan rölyefin çizimi.
- III Res. 4. Aphrodisias'taki Zoilos Anıtında bulunan rölyefin fotoğrafı.
- III Res. 5. Nysa Tiyatrosu podiumunda bulunan rölyefin fotoğrafı.
- IV Res. 6. Perge'de bulunan Gorgon başlıklı lahit fotoğrafı.
- IV Res. 7. Perge'de bulunan Gorgon başlıklı diğer bir lahit fotoğrafı.
- V Res. 8. Anadolu'da bulunan ve üzerine sikke işlenmiş saplı bronz kâse.
- V Res. 9. Mısır'da bulunan tondo portreli altın madalyon.
- VI Res. 10. İstanbul Ayasofya narteksinde bulunan İsa ve VI. Leo mozaiği.
- VI Res. 11. Aynı mozaikten Bakire Meryem ve melek Cebrail madalyonları.
- VII Res. 12. Suriye'de bulunan ve Bizans Dönemi'ne ait gümüş vazo.
- VII Res. 13. Rönesans Dönemi'nden Fransız bir kişiye ait tondo portresi.
- VIII Res. 14. Rönesans Dönemi'nden Fransız bir kadına ait tondo portresi.
- VIII Res. 15. Korinth kentinde bulunmuş kadın tasvirli bronz ayna.
- IX Res. 16. Aphrodite tasvirli bronz ayna.
- IX Res. 17. Vulci'den Bronz bir zırhın üzerine yapılmış üç tanrı tasviri.
- X Çiz. 2. Delos'ta Mithridates'e ait heroon'un cepheden gösterimi.
- X Çiz. 3. Delos'ta Mithridates'e ait heroon'un ön cephesi (façade).
- XI Plan. 1. Kalydon heroonu'nun planı.
- XI Res. 18. Kalydon heroonu kült odasındaki kahramana ait tondo büstü.
- XII Res. 19. Kalydon heroonu kült odasındaki Herakles tondo büstü.

- XII Res. 20. Kalydon heroonu kült odasındaki Eros tondo büstü.
- XIII Res. 21. Eroses Mezarında Büyük İskender kalkan portresi.
- XIII Res. 22. Eroses Mezarında Gorgon tasvirli kalkan portresi.
- XIV Res. 23. Eroses Mezarında Helios tasvirli kalkan portresi.
- XIV Res. 24. Eroses Mezarında Kastor veya Dioskuros kalkan portresi.
- XV Res. 25. Hamburg’da sergilenen Apollon tondo büstü.
- XV Res. 26. Aynı Apollon tondo büstünün sol profilden görüntüsü.
- XVI Res. 27. Boston’da sergilenen tahtadan yapılmış Herakles tondo büstü.
- XVI Res. 28. Pompeii’de bulunan, Africa’yı sembolize eden gümüş tabak.
- XVII Res. 29. Pompeii’de bulunan, yaşlı adam tasvirli gümüş tabak.
- XVII Res. 30. Assos’ta bulunan Theophanes portreli tabak parçaları.
- XVIII Res. 31. Assos’ta bulunan Theophanes portreli tabak parçaları.
- XVIII Res. 32. Toledo Müzesinde sergilenen gümüş Augustus tondo portresi.
- XIX Res. 33. Aynı Augustus tondo portresinin cepheden görüntüsü.
- XIX Res. 34. Augustus Prima Porta Heykeli baş kısmı görüntüsü.
- XX Res. 35. Derventio’da bulunan bronz Claudius tondo portresi.
- XX Res. 36. Eleusis propylonunda bulunan M. Aurelius tondo portresi.
- XXI Res. 37. Septimius Severus ve ailesine ait Severuslar Tondosu.
- XXI Res. 38. Bir adama ait lahit ve onun suretinin tondo içinde gösterimi.
- XXII Res. 39. Bir kadına ait lahit ve onun suretinin tondo içinde gösterimi.
- XXII Res. 40. Bir kadına ait lahit ve onun suretinin tondo içinde gösterimi.
- XXIII Res. 41. Selanik’te sergilenen ve iki kişinin görüldüğü tondo portresi.
- XXIII Res. 42. Antoninler Dönemi’ne ait bir entelektüel erkeğin tondo portresi.
- XXIV Res. 43. Ostia’da bulunan ve bir erkeğe ait tondo portresi.
- XXIV Res. 44. Ostia’da bulunan ve başka bir erkeğe ait tondo portresi.
- XXV Res. 45. Vatikan Müzesinden bir ölü sunağı ve tondo portresi gösterimi.

XXV	Res. 46. Villa Oplontis'ten bir fresk kesiti.
XXVI	Res. 47. Villa Oplontis'ten bir fresk kesiti.
XXVI	Çiz. 4. Pompeii'deki House of Beautiful Implivium fresk kesiti çizimi.
XXVII	Res. 48. Pompeii'de bulunan Sappho freski.
XXVII	Res. 49. Capitolino'da sergilenen ve bir erkeğe ait lahit fotoğrafı.
XXVIII	Res. 50. Aynı lahitte arka planda duran ve babasına ait imago clipeata.
XXVIII	Res. 51. Basilica Aemilia sikkesi ve frizlerinde imago clipeata'lar.
XXIX	Plan. 2. Aphrodisias Heykeltraşlık Okulu'nun yerini gösteren plan.
XXX	Plan. 3. Aphrodisias Apsisli Yapı'nın yerini gösteren plan.
XXX	Plan 4. Apsisli Yapı'da sergilenen imago clipeata'ların yerleşim planı.
XXX	Res. 52. Basilica Aemilia sikkesi ve frizlerinde imago clipeata'lar.
XXXI	Res. 53. Corinth'te sergilenen Aphrodisias çıkışlı Apollon torsosu.
XXXI	Res. 54. Kyzikos'taki Hadrian Tapınağı'nın sikke üzerinde görüntüsü.
XXXII	Çiz. 5. Cyriac de Pizziccolli'nin çizimiyle Kyzikos Hadrian Tapınağı.
XXXII	Res. 55. Ankara'da bulunan Tartışmalı Traian Tondo portresi.
XXXIII	Res. 56. Mariemont'ta sergilenen Traian portresi.
XXXIII	Res. 57. Cragum Antiocheia'da bulunan Apollon/Caracalla tondosu.
XXXIV	Res. 58. Cragum Antiocheia'da bulunan Apollon/Caracalla tondosu.
XXXIV	Res. 59. Aphrodisias'ta bulunan tondo büstleri, müzedeki sergilenişi.
XXXV	Res. 60. Aphrodisias'taki Pindaros tondo büstü, cepheden görünüm.
XXXV	Res. 61. Pindaros tondo büstünün çeşitli açılardan fotoğrafları.
XXXVI	Res. 62. Oslo'daki Pindaros portresi.
XXXVI	Res. 63. Napoli'deki Pindaros portresi.
XXXVII	Res. 64. Aphrodisias'taki Büyük İskender tondo portresi.
XXXVII	Res. 65. Aphrodisias'taki Büyük İskender tondo portresi, sol profil.
XXXVIII	Res. 66. Aphrodisias'taki Büyük İskender tondo portresi detay görünüm.

- XXXVIII Res. 67. Sokrates tondo portresi, cepheden ve detaylı görünüm.
- XXXIX Res. 68. Sokrates tondo portresi, sağ profil.
- XXXIX Res. 69. Villa Albani’de bulunan Sokrates tondo portresi.
- XL Res. 70. Aphrodisias’taki Aristoteles tondo parçası.
- XL Çiz. 6. Aphrodisias’taki Aristoteles tondo parçası detay çizimi.
- XLI Res. 71. Aphrodisias’taki Pythagoras tondo portresi.
- XLI Çiz. 7. Samos’ta basılmış Pythagoras sikkesi detay çizimi.
- XLII Res. 71. Antalya Müzesinden Pythagoras Mozaïği.
- XLII Res. 72. Capitoline Müzesinden Pythagoras portresi.
- XLIII Res. 73. Aphrodisias’taki başsız Tyanalı Apollonios tondo portresi.
- XLIII Res. 74. Aphrodisias’taki Yaşlı Filozof tondo portresi.
- XLIV Res. 75. Yaşlı Filozof tondo portresi detaylı fotoğraflar.
- XLIV Res. 76. Aphrodisias’taki Alkibiades tondo portresi.
- XLV Res. 77. Sparta’da bulunan Alkibiades mozaïği.
- XLV Res. 78. Aphrodisias’taki Genç Öğrenci tondo portresi.
- XLVI Res. 79. Genç Öğrenci tondo portresi sağ profilden görünüm.
- XLVI Res. 80. Aphrodisias’taki Sofist tondo portresi cepheden görünüm.
- XLVII Res. 81. Sofist tondo portresi detaylı fotoğraflar.
- XLVII Res. 82. Menandros tondo portresi fotoğrafı.
- XLVIII Res. 83. Menandros tondo portresi, başka açıdan çekilmiş fotoğrafı.
- XLVIII Res. 84. Sackler Gallery’den Menandros tondo portresi.
- XLIX Res. 85. Julianus Apostate tondo portresi.
- XLIX Res. 86. Antiocheia’da basılmış Julianus Apostate sikkesi.
- L Res. 87. Konstantin Dönemine ait Genç tondo portresi.
- L Res. 88. Lugdunum’da (Lyon) basılmış II. Konstantin’e ait sikke.
- LI Res. 89. Şehir Tanrıçası veya Tykhe tondo büstü.

- LI Res. 90. Hadrianutherae'de bulunan Augustus tondo portresi.
- LII Res. 91. Augustus tondo portresi sol profilden görünüm.
- LII Res. 92. Hadrianutherae'de bulunan Satyr tondo büstü.
- LIII Res. 93. Hadrianutherae'de bulunan Maenad tondo büstü.
- LIII Res. 94. Hadrianutherae'de bulunan başka bir Maenad tondo büstü.
- LIV Res. 95. Myangla'da bulunan Zeus tondo büstü.
- LIV Res. 96. Louvre Müzesinden Marcus Aurelius portresi.
- LV Res. 97. Myrina'da bulunan Komedi Maskesi tondo büstü.
- LV Res. 98. Myrina'da bulunan başka bir Komedi Maskesi tondo büstü.
- LVI Res. 99. Atina Attalos Stoası'nda sergilenen Komedi Maskesi.
- LVI Res. 100. Hierapolis'te bulunan I. Attalos tondo portresi.
- LVII Res. 101. Berlin Pergamon Müzesinden I. Attalos portresi.
- LVII Res. 102. Aynı müzeden I. Attalos portresi sağ profilden görünüm.
- LVIII Res. 103. Hierapolis'te bulunan II. Eumenes tondo portresi.
- LVIII Res. 104. Napoli Müzesinde sergilenen II. Eumenes portresi.
- LIX Res. 105. Hierapolis'te bulunan Sokrates'e ait tondo portresi.
- LIX Res. 106. Hierapolis'te bulunan Sokrates tondo portresi sağ profil.
- LX Res. 107. Hierapolis Sokrates tondo portresi alttan görünümü ve yazıtı.
- LX Res. 108. Pergamon Gynasiumunda bulunan Büyük İskender başı.
- LXI Res. 109. Büyük İskender başı sol profil görüntüsü.
- LXI Res. 110. Erbach tipi Büyük İskender portresi.
- LXII Res. 111. Side Tiyatrosu aedículasında bulunan Artemis tondo büstü.
- LXII Res. 112. Silahtarağa'da bulunan bir kadına ait tondo portresi.
- LXIII Res. 113. Aynı kadına ait tondo büstünün detaylı bir fotoğrafı.
- LXIII Res. 114. Silahtarağa'da bulunan başka bir kadına ait tondo portresi.
- LXIV Res. 115. Aynı kadına ait tondo büstünün detaylı bir görünümü.

- LXIV Res. 116. Silifke’de bulunan Dioskuros tondo büstü.
- LXV Res. 117. Dioskuros tondo büstü sağ profilden görünüm.
- LXV Res. 118. Dioskuros tondo büstü sol profilden görünüm.
- LXVI Res. 119. Metropolitan Müzesinden Dioskuros heykel grubu.
- LXVI Res. 120. Karaböcülü’de bulunan yarım kalmış kabartma büstü.

KISALTMALAR¹

A.g.e.	Adı geçen eser.
AJA	American Journal of Archaeology
Bkz.	Bakınız.
BSMK	Berlin Staatliche Museen Kulturbesitz.
Çiz.	Çizim.
Eski Yun.	Eski Yunanca.
et al.	Latince “et alia”, “ve diğerleri” anlamına gelir.
Fig.	Figür’ün İngilizce karşılığı Figure’un kısaltılmış hali, resim.
JRS	Journal of Roman Studies.
Lat.	Latince.
Lev.	Levha.
LSA	La Scuola di Afrodisia. M. Squarciapino’nun eseri.
MÖ	Milattan Önce.
MS	Milattan Sonra.
Nat.Hist.	Naturalis Historia, Plinius’un eseri.
Pl.	Levha’nın İngilizce karşılığı Plate’in kısaltılmış hali.
pp.	İngilizce “pages”. Sayfalar anlamına gelir.
Res.	Resim.
RPS I	Ramazan Özgan, Roma Portre Sanatı I, İstanbul, 2013.
RPS II	Ramazan Özgan, Roma Portre Sanatı II, İstanbul, 2013.
RPS III	Ramazan Özgan, Roma Portre Sanatı III, İstanbul, 2015.
Şek.	Şekil.
Taf.	Levha’nın Almanca karşılığı Tafel’in kısaltılmış hali.

¹ Metin içinde dipnotlarda geçen ve kaynakçada verilen kitaplar dışındaki süreli yayınlar vb. Archaeologischer Anzeiger 2005’deki “Liste der Abkürzungen für Zeitschriften, *Reihen, L Lexika und häufig zitierte Werke” listesine göre düzenlenmiştir.

TMRJCS The Marble Reliefs from the Julio-Claudian Sebasteion. R.R.R. Smith.

Vd. Ve diğer sayfalar, takip eden sayfalar.

1. GİRİŞ

Dünyanın en önemli ressamlarından ve Kübizm sanat akımının temsilcilerinden biri olan Pablo Picasso: “Heykel aklın sanatıdır” der². Bu söz, heykel sanatına aşina olmayan insanlar için biraz anlamsız gelebilir. Ancak “bakmak” ile “görmek” arasındaki derin farkı ayırt edebilen insanlar, heykel sanatının ne derece derinliği olan bir sanat dalı olduğunu kolaylıkla fark edebilir. Heykel sanatı, heykeli üreten heykeltıraşın maharetine bağlı olarak geliştiği gibi, heykeltıraşa yeni ufuklar açan ve farklı formlarda yontular üretmesine olanak sağlayan, son derece somut ve yeni ufuklar açan bir sanat dalıdır. Heykel sanatının bu denli yeni ufuklar açan bir sanat dalı olması, aynı zamanda izleyicinin duygu dünyasına da doğrudan veya dolaylı olarak etki yapar.

Heykel sanatı, dünyanın en eski sanat dallarından biridir. Bu tezin önsözünde de belirtildiği gibi, antik dünyanın sanat anlayışını, düşünce dünyasını ve toplum yapısını en iyi ve en somut bir şekilde yansıtan sanat dallarından biri heykel sanatıdır. Üretildiği dönemin sanat anlayışına paralel olarak üretim ya da yontu tekniğinde sürekli bir gelişme gösteren, üretildiği bölgede hem yerleşip hem de çevresindeki bölgelerin sanat anlayışlarına da doğrudan ve dolaylı olarak etki eden heykel sanatı, aynı zamanda heykeli üreten sanatçıların yepyeni yontu tekniklerini ortaya çıkarmasına da vesile olmuştur. Üstelik bu durum, heykel sanatçıların ve heykel atölyelerinin, heykel yapım tekniklerinde o dönemin egemen heykel sanatı anlayışını neredeyse birebir kopyalamasına ve etkisinde kalmasına sebep olmuştur. Tıpkı Roma heykel sanatının, Geç Klasik ve Hellenistik Dönem heykel sanatının etkisinde kalması ve Romalı heykeltıraşların heykel üretim aşamasında kendilerinden önceki dönemlere ait heykel prototiplerini neredeyse birebir kopyalaması ve bu anlayışı devam ettirmesi, buna bir örnek olarak verilebilir. Fakat bu noktada, Romalı heykeltıraşların Klasik ve Hellenistik

---

² “Sculpture is the art of the intelligence”. Kaynak: <http://izquotes.com/quote/145490> . Bu websitesi tarihi şahsiyetlere ait özdeyişlerin toplandığı ve kaynak gösterildiği bir websitesidir. Erişim tarihi: 04/02/2018.

Dönem’de üretilmiş eserleri kopya etmiş olmalarını direkt olarak bu dönemlerden etkilenmiş oldukları şeklinde açıklamak da doğru bir yaklaşım değildir. Bu eserlerin kopyalarının yapılmış olmalarının sebebi geçmişe dönük bir popüleritenin oluşmasından kaynaklanmaktadır. Kısacası, geçmiş dönemde yapılmış ve beğenilmiş bir eser, Roma Dönemi’nde kopyalanarak yeniden üretilmiştir. Sadece bu eserlerin etkisinde kalıp, onların etkisinde kaldılar diye yorumlamak doğru bir çıkarım olamaz.

Heykel sanatının heykeltraşa sunduğu bu geniş imkânlar ve yontu teknikleri, heykeltıraşın yeteneğine bağlı olarak heykel sanatının çok değişik formlarda yeniden yorumlanmasına ortam hazırlar. Örneğin büst, heykel sanatının bir nevi alt dalıdır. Heykel sanatı içinde kendine has bir konumu olan büst, bir insan figürünün baş kısmından göğüs bölgesine kadar olan kısmın yontulmasıyla meydana gelen yapıttır. Büst sanatının genel olarak sadece baş kısmıyla göğüs kısmı arasında kalan bölgesini ele alan bir sanat dalı olması ve aynı zamanda heykelle göre daha küçük boyutlarda olması, büstü yapan heykeltraşın yeteneğine bağlı olarak daha fazla ayrıntıya yer verebilmesine ve yeni formlar meydana getirmesine olanak sağlar. Bir heykeltıraşlık formu olan büst, portre kavramı ile de birleştirilerek kullanılabilir. Büst ve portre kavramları bazı yayınlarda “Hadrian Büstü” ya da “Hadrian Portresi” şeklinde kullanılabilir. Fakat tam bu hususta, büst ile portre kavramı arasında bir ayrım olduğunu önemle belirtmekte fayda vardır. Şöyle ki, tanrı ve tanrıça gibi ölümsüz ve mitolojik kişilere ait büstler, portre kapsamında değerlendirilemez. Bu tip eserler heykeltraşın kurgusuna, hayal gücüne, sanat anlayışına ve maharetine bağımlı olarak meydana getirilmiş eserlerdir. Dolayısıyla bu tip yontuları sadece büst olarak tanımlamak çok daha makul olacaktır. Fakat imparatorlara, tarihi şahsiyetlere ve önemli kişilere ait büstler aynı zamanda portre olarak değerlendirilmektedir. Çünkü bu eserlerde kişiyi yansıtan özellikler söz konusudur. Portre kavramına uygun olarak portresi yapılan kişinin kişilik ve fiziki özellikleri çok daha belirgin bir biçimde tasvir

edilir. Her ne kadar bazı imparatorların büstlerinde “propaganda” amaçlı abartıya kaçılrsa da³, fiziki ve kişilik özellikleri gerçeğe yakın olarak tasvir edildiğinden, bu tip yontular aynı zamanda portre olarak değerlendirilir. Dolayısıyla bu tezde bir tanrı veya tanrıçanın tondo büstü ele alındığı zaman, bu yontuyu sadece bir büst olarak tanımlamak gerekecektir. Fakat bir imparatora, tarihi bir şahsiyete yahut herhangi bir kişiye ait tondo içerisinde verilmiş olan büstden bahsedildiğinde, bunun aynı zamanda portre özelliği gösteren tondo içinde verilmiş olan bir büst olduğu sonucunu çıkarmak gerekmektedir. Kısaca özetleyecek olursak, tanrı ve tanrıça gibi ölümsüz kişilere ait tondo içinde verilmiş olan büstleri *tondo büst* kavramı ile değerlendirilmelidir. İmparatorlara, tarihi kişiliklere, sıradan kişilere, kısacası ölümlü kişilere ait tondo içinde verilmiş olan büstler *tondo portre büst* ya da kısaca *tondo portre* olarak tanımlanmalıdır. Doğal olarak, bu tezde ele alınan tondo büstleri ve tondo portreleri, tasvir edilen kişinin niteliğine bağlı olarak tanıtılmış, değerlendirilmiş ve ait oldukları yere konulmuştur.

Büst sanatının en dikkat çekici ve kendine özgü formlarından birisi tondodur. Tondo yuvarlak biçimli bir büst formudur. Latince adı *imago clipeata* olan ve özellikle Roma Dönemi’nde kullanım alanı ve amacı artan bu büst türü, yuvarlak biçimli bir çerçevenin veya kalkanın içine orantılı ve uyumlu bir biçimde yerleştirilmiş büstleri ve dolayısıyla portreleri tanımlamaktadır⁴. Tezin ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı incelendiği gibi tondo büstlerinin, büst sanatı içinde kendine özgü bir konumu vardır. Hem yapım tekniği hem de kullanım alanı olarak standart büst sanatından ayrılmaktadır.

Bu tezin amacı, önsözde de belirtildiği üzere, Anadolu’da bulunmuş olan Hellenistik ve Roma Dönemi’ne ait tondo büstlerinin ve tondo portrelerinin (*imago clipeata*) bir araya getirilip derlenmesi, stilistik açıdan incelenmesi ve katalog haline

³ İmparatorların olduğundan daha güçlü, kuvvetli ve tanrılaştırılarak gösterilmesi biçimidir.

⁴ Bkz. RE III (2012), s. 33-34 (Clipeus – G. Becatti ve R. Winkes).

getirilmesidir. Buna ek olarak, her ne kadar tezin ismi tondo büstleri ve tondo portreleri olsa da, tondo kabartmalarının da bu tez içinde detaylı bir biçimde ele alındığını ve bunlardan ortak bir sonuç çıkarılmak istendiğini özellikle belirtmekte fayda vardır. Dolayısıyla bu tezin Anadolu'da bulunmuş olan ve farklı zamanlarda ve farklı atölyelerde üretilmiş tondo büstleri ve tondo portreleri konusunda bütüncül bir çalışmayı ortaya koymasını hedeflenmektedir.

Tez çalışması dört ana bölümden oluşmaktadır. Tezin ilk bölümünde; çalışmanın amacı, kapsamı, uygulanan çalışma yöntemleri hakkında genel ve temel bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde tondo ve tondoyla ilişkisi olan ve bilinmesi gereken temel ve genel kavramlar verilmiştir ve tanımlanmıştır. Tondonun ilk ortaya çıkışı, ilerleyen dönemlerdeki gelişimi, yeni ve farklı formlara doğru evrilişi, Yunan ve Roma dönemlerindeki uygulanma biçimleri ve kullanım alanları ele alınmıştır. Tondo büstlerinin ve tondo portrelerinin Hellenistik Dönem'den itibaren gelişimi, Roma Dönemi'nde de kullanım amacı ve uygulama biçimi açısından değişimi ve gelişimi belli başlı örnekler çerçevesinde ele alınmıştır. Tondo büstleri ve tondo portrelerinin gelişimini destekleyen örnekler katalog bölümündeki fotoğraflar ve çizimler vasıtasıyla ayrıca desteklenmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde Anadolu'da bulunmuş olan Hellenistik ve Roma Dönemi'ne ait tondo büstleri ve tondo portreleri hakkında genel bir çerçevede değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmeler yapılırken Anadolu'daki tondo büstlerinin ve tondo portrelerinin bulunduğu yerlerin dağılımı harita üzerinde gösterilmiştir. Anadolu'da bulunan tondo büstlerinin kullanım alanları belirtilmiştir. Tondo büstlerinin ve tondo portrelerinin imâl edildiği dönemlere göre dağılımı belirtilmiştir. Tondo büstlerinin ve tondo portrelerinin üretiminin hangi dönemde az

olduğu, hangi dönemde arttığı özellikle vurgulanmıştır. Çevresel faktörler nedeniyle tahrip olmuş veya yok olmuş ve sadece fotoğraflarda ve sikkelerde kalan tondo büstlerine ve tondo portrelerine de değinilmiştir. Bu tondo büstlerine ve portrelerine ayrıca katalog kısmında da yer verilmiştir. Anadolu'da tondo büstü ve tondo portresi (*imago clipeata*) imalatı konusunda en önemli kent olan Aphrodisias kentinin etkin bir tondo büstü üretim merkezi olduğu vurgulanmıştır.

Tezin dördüncü ve son bölümü ise katalog olarak düzenlenmiştir. Katalog bölümü, harita, çizimler ve fotoğraflar ile desteklenmiştir. Katalogda bu tezin ana konusu olan Anadolu'da bulunmuş tondo büstlerinin tam ve sıralı listesi, yapım malzemesi, bulunduğu yer belirtilmiştir. Tondo büstlerinin ve tondo portrelerinin bulunduğu antik kentler alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir ve kentin isminin altında o kentte bulunan tondo büstleri ve tondo portreleri, Levhalar kısmındaki fotoğraflarla desteklenmiştir. Aynı zamanda Anadolu'da antik dönemlerde faaliyet göstermiş heykel atölyelerinde çalışan yerel heykeltıraş ustaları tarafından imal edildiği ve Anadolu'dan çıkıp başka bölgelere gönderildiği tahmin edilen tondo büstleri ve tondo portreleri de bu katalogda yer alacaktır ve buldukları kentlerin isimleriyle birlikte verilmiştir.

1.1. KONU VE KAPSAM

Tondo büstleri ve tondo portreleri kendine has yapım tekniği ve kullanım alanı açısından standart büstlerden farklıdır. Tondo büstü ve tondo portresi, büst sanatının değişik bir formudur. Tondo büstünü ve tondo portresini farklı ve özel kılan en önemli özelliği yuvarlak bir çerçeve içine simetrik ve ahenkli bir biçimde oturtulmuş figürdür veya figürler olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Antik Dönem sanat anlayışı genel olarak iki temel prensip üzerine bağlı olarak gelişmiştir. Bu prensipler ahenk ve simetri prensipleridir.⁵ Dolayısıyla Hellenistik ve Roma Dönemi'ndeki Anadolu'da

---

⁵ Özcan 2003, 79.

gerek dini ve sivil yapılarda, özellikle tapınak, tiyatro, anıtsal çeşme (nymphaeum), agora, mezar anıtı ve kutsal alan mimarisinde, gerekse heykel üretiminde kullanılan malzemeye ve bu üretilen yontulardan meydana gelen farklı formlardaki heykel, büst ve portre büstü tipindeki eserlerde genel olarak bu hususa çok büyük önem verilmiştir. Anadolu'nun sanat üretimi ve özgünlüğü açısından muazzam bir coğrafya olması, tondo büstlerinin ortaya çıkışı ve üretiminde büyük bir etki yaratmıştır. Şu hususu özellikle vurgulamak gerekir ki bu tez çalışmasında incelenen tondo büstlerinin ve tondo portrelerinin çok büyük bir kısmı MÖ 31 ile MS 395 yılları arasındaki döneme tarihlendirilmektedir. Bir başka ifade ile açıklarsak, Roma'nın ilk imparatoru Gaius Octavianus Augustus ile başlayıp, son Roma imparatoru I. Theodosius'a kadar olan uzun zaman diliminde imal edilen tondo büstleri bu tez çalışmasının konusudur. Bu tondo büstlerinden bazıları ise yapılan araştırmalar neticesinde Erken Bizans Dönemine tarihlendirilmektedir ki bu da yaklaşık olarak MS 5'inci yüzyılın başlarına denk düşmektedir.

Bu tez çalışmasında Anadolu'da yapılan arkeolojik kazılar neticesinde veya herhangi bir biçimde bulunmuş olan tondo büstleri ve tondo portreleri, çeşitli kaynaklar vasıtasıyla derlenip toplanmış, stilistik açıdan incelenmiştir. İncelenen eserlerden yola çıkılarak özellikle Roma döneminde Anadolu'nun gelişmiş bir tondo büstü ve tondo portresi üretim bölgesi olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır.

Tez çalışmasında cümlenin akışına ve bahsi geçen tondo büstünün niteliğine göre “tondo büstü”, “tondo portresi”, “kalkan portresi” veya “imago clipeata” terimleri kullanılmıştır. Bu 4 terimin de hemen hemen aynı anlama geldiğini önemle vurgulamak gerekir. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi, bu tezde ele alınan tondo büstü eğer ölümsüz bir kişiye aitse, ya da mitolojik bir kişiye aitse, o eser “tondo büstü” ya da “kalkan büstü” şeklinde tanımlanmıştır. Eğer ölümlü bir kişiye ait tondo büstünden

bahsediliyorsa “tondo portresi” veya “kalkan portresi” olarak tanıtılmıştır. *Imago clipeata* kavramı ise hem ölümlü hem de ölümsüz kişilerin tondo çerçevesi içinde gösterimini tanımlayan ve kapsayan en genel ve yaygın kavramdır. Dolayısıyla bu tip eserlere genel olarak *imago clipeata* adı verilmektedir.

Bu noktada büst ve portre kavramlarını biraz daha netleştirmek gerekir. Nitekim Antik Yunan heykel sanatında başlangıçtan Büyük İskender’in ölümüne kadar olan süreçte kişiye özel portrecilik gelişmemiştir⁶. Herhangi bir kimsenin portresi yapılmamış veya yapılamamıştır. Dolayısıyla, günümüze kadar ulaşmış Yunan portrelerinin büyük bir çoğunluğu krallara, devlet yöneticilerine, vatan ve bağımsızlık için mücadele etmiş halk kahramanlarına ve bunların yanında filozoflara, bilgelere, şairlere ve yazarlara aittir⁷. Ostia Müzesinde sergilenmekte olan ünlü Atinalı General Themistokles’in büstü buna bir örnektir⁸. Gerçi bu büst Roma dönemi kopyasıdır, ancak orijinali MÖ 460 civarına ait olup Klasik dönem portresidir. British Museum’da sergilenen ünlü Atinalı asker ve devlet adamı Perikles’in bir herme üzerine yerleştirilmiş büstü esasen bir kopya olup, orijinali MÖ 425 civarına aittir ve Klasik dönem eseridir⁹. Kresilas’ın Klasik Dönem’de yapmış olduğu bir Perikles heykelinin baş kısmı kopyalanarak bir herme üzerine yerleştirildiği tahmin edilmektedir ve portre değildir¹⁰. Çünkü Perikles’in gerçek kişiliğini ve fiziksel özelliğini tam anlamıyla yansıtmaz ve olduğundan daha güçlü göstermektedir. Zaten bu bahsi geçen Perikles başının ait olduğu heykelin çıplak heykel olduğu ve baş kısmının bronzdan yapılmış “Riace Savaşçısı B”¹¹ heykelinin bir benzeri olduğu ve duruş itibariyle Polykletios tarzında olduğu tahmin edilmektedir¹². Napoli Ulusal Arkeoloji Müzesinde sergilenen

---

⁶ Özgan 2013 - RPS I, 15.

⁷ Özgan 2013 - RPS I, 15.

⁸ Boardman 2013, 239. Fig. 246.

⁹ Boardman 2013, 239, Fig. 188.

¹⁰ Boardman 2013, 239.

¹¹ Boardman 2013, 91. Fig. 39.

¹² Boardman 2013, Fig. 236.

Thukydides herme başı da kopyadır ama orijin olarak Geç Klasik Döneme tarihlendirilir¹³. Thukydides Atinalı bir general ve tarihçidir. Askeri kariyerinde önemli bir başarısı yoktur, fakat Peloponesos Savaşlarını anlattığı eseriyle bilinmektedir. Thukydides bu büstünde bir generalden ziyade tarihçi ve bilge kişiliğinin ön plana çıkarıldığı şekilde tasvir edilmiştir¹⁴. Son bir örnek olarak güney İtalya açıklarında bir gemi batığından çıkmış Porticello Başı da Klasik Dönem portre üslubundadır, çünkü ince bukleleri ve hacimli sakal ve bıyığı bir portreyi çağrıştırmaktadır¹⁵. Muhtemelen yaşlı bir filozofa aittir¹⁶. Roma Dönemi öncesinde yapılan bu büst ve portrelerle ilgili bir diğer önemli husus ise bu bahsi geçen devlet adamı, komutan, kişilerin büst ve portrelerinin büyük bir kısmı öldükten sonra yapılmış olmasıdır¹⁷.

Yunan portrelerinde bilinmesi gereken bir husus ise, bu portrelerin halkın ortak malı olduğu gerçeğidir. Önemli bir kişinin portresi kamuya açık ve herkesin görebileceği bir yerde sergileniyorsa, o portre oradaki halkın ortak malı sayılır¹⁸. Bir başka husus ise portresi yapılan kişinin sadece dış görünümü değil, iç dünyası, yaptığı iş ve karakteri de ifade edilmeye çalışılır¹⁹.

Antik Yunan sanatında bir portrenin ortaya çıkarılmasında ilk etapta 3 ana unsur vardır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir²⁰:

- a) Portresi yapılacak kişinin betimlenmesine sadece toplum ve halk meclisi onay verebilir. Çünkü kişiye özel portrecilik yasaktır. Üstelik özel isteğe bağlı portre yapımı da yasaktır.

---

¹³ Boardman 2014, 105, Fig. 101.

¹⁴ Boardman 2014, 105.

¹⁵ Boardman 2013, 53. Fig. 37.

¹⁶ Boardman 2013, 53.

¹⁷ Özgan 2013 - RPS I, 15. Bahsi geçen bu portrelerle ilgili bir web kaynağı için ayrıca bkz: <http://viamus.uni-goettingen.de/fr/e/uni/c/02> Erişim tarihi: 5/05/2018.

¹⁸ Özgan 2013 - RPS I, 16.

¹⁹ Özgan 2013 - RPS I, 16.

²⁰ Özgan 2013 - RPS I, 16.

- b) Portresi yapılan kişinin kişilik özellikleri ile fizyonomik hatlarının tam olarak betimlenebilmesi ve değerlendirilmesi esastır.
- c) Portreyi yapan heykeltıraşın yeteneği çok önemlidir. Portresini yaptığı kişinin kişiliğini ve fizyonomik özelliklerini bir bütünlük içinde sergilemesi gerekmektedir.

Bir başka ifade ile bunu açıklamak gerekirse şöyle tarif edilebilir:

- 1) Bir portrede kesinlikle belli bir kişinin betimlenmesi esastır. Tanrı veya tanrıçanın portresi olamaz. Dolayısıyla bu kişi mutlak surette yaşamış veya portrenin yapıldığı zamanda yaşamakta olan bir kişi olmalıdır.
- 2) Betimlenen kişi başkalarıyla karıştırılmayacak şekilde yapılmalıdır. Portreye bakıldığında sadece o kişiye ait özellikler belirgin şekilde görülmeli ve portre buna göre yapılmalıdır.
- 3) Portresi yapılan kişinin, ruh hâli, kişilik özellikleri, uğraştığı işi portrede gösterilebilmelidir²¹.

Bahsi geçen bu hususla ve örnekler çerçevesinde, bu çalışmada yer alan eserler incelenirken, büstü veya portresi yapılan kişinin niteliğine göre eserlere bir tanımlama getirilmiştir. Kısacası, bahsi geçen imago clipeata bir tanrı-tanrıça veya mitolojik bir kişiliğe aitse bu eser tondo büstü olarak tanımlanmıştır. Fakat belli bir dönemde yaşamış ölümlü kişilere ait eserler tondo portresi olarak tanımlanmıştır.

1.2. AMAÇ ve YÖNTEM

Roma Dönemi'nde üretilmiş heykel ve büstlerle ilgili bugüne kadar kaleme alınmış yüzlerce rapor, makale ve katalog bulunmaktadır. Ancak, bu dönemlere ait heykel ve büstler içinde, kendine has ve özel bir konumu olan ve dar kapsamlı ve

---

²¹ Özgan 2013 - RPS I, 16.

özelliikli bir konu olan yuvarlak biçimli tondo büstleri ve tondo portreleriyle ilgili kaleme alınmış yayınlar sayıca azdır. Bu durum, tondo büstleri ve tondo portreleriyle ilgili araştırma yapmak isteyen araştırmacıların çok daha detaylı ve dikkatli bir çalışma yapmaya itmektedir. Tondo büstleri ve tondo portreleriyle ilgili az sayıda kaynak olması, tezin konusunu çok daha ilginç ve özgün bir hale getirmektedir. Tondo büstleri ve tondo portreleriyle ilgili az sayıda kaynak olması, tezin bu konudaki çalışmalara Anadolu örnekleri çerçevesinde bir bakış açısı getirmesine olanak tanıyacaktıır.

Hazırlanan bu tez ile:

- a) Anadolu'nun tondo büstü ve tondo portresi üretimi konusunda nitelik ve nicelik bakımından yerinin tespit edilmesi;
- b) Anadolu'da üretilmiş tondo büstleri ve tondo portrelerinin, eski ve güncel çalışmalar vasıtasıyla, derlenip toparlanarak bir araya getirilmesi ve bunun neticesinde Anadolu'da bulunmuş olan tondo büstleri ve portreleriyle ilgili bir başvuru kaynağı oluşturulmak istenmesi. Bu konuda yapılmış olan akademik çalışmalara tez vasıtasıyla katkı sağlaması ve daha da ileriye götürmesi;
- c) Tondo büstü, tondo portresi ve dolayısıyla *imago clipeata* kavramının doğuşu, gelişimi, kullanım amacı, kullanım alanları, stilistik özellikleri geniş bir perspektiften ele alınarak hem Anadolu'daki örnekler hem de Anadolu dışındaki örneklerle benzer özellikleri, ortak yönleri ve farklılıklarının ortaya koyulması;
- d) Anadolu'da üretilen her bir tondo büstü ve tondo portresinin, üretildiği dönemdeki sanat anlayışının ayrıntılı olarak incelenmesi ve bu sanat anlayışının bahsi geçen tondo büstü üzerindeki stilistik olarak yansımalarının incelenmesi hedeflenmektedir.

Bu tezin konusunu oluşturan tondo büstleri inceleme yöntemi şu şekilde yapılacaktır:

- a) Arkeolojik kazılarla veya herhangi bir şekilde bulunmuş ve çeşitli kaynaklarda değerlendirmesi yapılmış ve kataloglaması yapılmış tondo büstlerinin ve tondo portrelerinin tek olarak ele alınması;
- b) Tondo portresi yapılan kişi eğer filozof, komutan, devlet adamı, şair gibi tarihi öneme haiz bir kişiye, o kişinin diğer portreleriyle karşılaştırılmasının yapılması ve böylece ortak özelliklerinin ve farklılıklarının stilistik açıdan incelenmesi. Eğer bahsi geçen tondo büstü tanrı-tanrıça veya mitolojik karaktere aitse, o eserin benzer eserlerle karşılaştırılması yapılarak ortak özellikleri ve farklılıklarının ortaya konulması.

Sonuç olarak, bu tez çalışmasının amacı ve çalışma yöntemi, yukarıda belirtildiği gibidir.

2. TONDO KAVRAMI, TONDO KAVRAMIYLA İLİŞKİLİ TEMEL ve GENEL KAVRAMLAR ve UYGULANMA BİÇİMLERİ

2.1. TONDO ve IMAGO CLIPEATA

Tondo yuvarlak bir çerçeve içine sığdırılmış resim, kabartma, büst gibi sanat yapıtlarının genel adıdır. İtalyanca *rotondo*, Latince *rotundus* kelimesinden türetilerek oluşturulmuş bir kavramdır. Peter W. Hartmann'ın kaleme aldığı Almanca yazılmış Kunstlexikon (Sanat Ansiklopedisi) isimli eserinde tondo şu şekilde tarif edilmiştir: “Yuvarlak formlu resim veya kabartma. Tondo'nun ilk ortaya çıktığı ve görüldüğü eserler siyah ve kırmızı figürlü antik Yunan vazolarıdır. Tondo özellikle 14'üncü yüzyılda Rönesans etkisinin en yoğun yaşandığı yer olan Floransa'da çok popüler olmuş bir sanat yapıtı haline gelmiştir. Tondo'nun temel ögesi olan yuvarlak form, mükemmelliğin sembolüdür. Çok ünlü ressamların büyük bir özenle yaptığı resimler ve simyacıların çizimleri tondo biçiminde tasarlanmıştır”²². Bu tanıma bağlı olarak örneğin, Arkaik Dönemin önemli vazo ressamlarından biri olan Euergides Ressamına²³ ait kırmızı figürlü *kylix*'in iç yüzeyinde görülen çıplak bir genç erkek bir yuvarlak çerçeve içinde gösterilmiştir²⁴ (Lev. I, Res. 2). Bu *kylix* MÖ 515-500 yılları arasına tarihlendirilmiştir.

Yine bu tanıma bağlı bir başka örnek olarak Rönesans Döneminin ünlü heykeltıraşı Michelangelo'nun *Taddei Tondosu* verilebilir²⁵. *Taddei Tondosu*'nun yapım yılı 1504 veya 1505 yılı olarak bilinmektedir. *Taddei Tondosu*'nda Bebek İsa, Bakire Meryem ve Vaftizci Yahya tasvir edilmiş olup, figürler mükemmel bir uyum içinde

²² http://www.beyars.com/kunstlexikon/lexikon_9045.html P. W. Hartmann'ın Kunstlexikon web sayfası. Erişim tarihi: 23/03/2017.

²³ Boardman 2002, 60.

²⁴ Bu *kylix* ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz.

<http://www.metmuseum.org/art/collection/search/248203> Erişim tarihi: 23/03/2017.

²⁵ Bu tondo halen Londra Kraliyet Sanat Akademisi'nde (Royal Academy of Arts) sergilenmektedir. Eserle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz: <http://www.racollection.org.uk/ixbin/indexplus?record=O1720> Erişim tarihi: 23/03/2017.

tondo'ya yerleştirilmiştir (Lev. II, Res. 3). Bu iki örnekten anlaşılacağı üzere, tondo biçimindeki resim ve kabartmaları üreten sanatçılar, figürlerini yuvarlak bir çerçeveye yerleştirirken genel olarak uyuma ve simetriye çok dikkat etmişlerdir. Böylece eserleri inceleyen izleyicilerin göz zevkinin bozulmamasına ve eseri tam bir bütünlük içinde görmesini sağlamışlardır. Bu uyumu ve simetriyi doğal olarak Hellenistik ve Roma dönemlerinde de birebir görmek mümkündür.

Hartmann'ın vermiş olduğu bu tondo tanımına ek olarak, tondo'ya “madalyon veya kalkan içine yapılmış resimler, kabartmalar, portreler ve büstler” şeklinde bir tanımlama getirmek de yerinde olur. Nitekim tondo büstleri ve portreleriyle ilgili çok önemli araştırmaları bulunan Vermeule, bu tip büstlere “shield portraits” yani “kalkan portreleri” şeklinde bir tanımlama da getirmiştir²⁶. Bu tip eserler aynı zamanda Latince adıyla *imago clipeata*²⁷ olarak tanımlanmaktadır ve literatürde en sık kullanılan terim olarak karşımıza çıkmaktadır. *Imago clipeata*, bir madalyon, kalkan, yuvarlak levha, yuvarlak çerçeve içine yerleştirilmiş resim, büst, kabartma gibi sanat yapıtlarının tümünü tanımlamaktadır²⁸. *Imago clipeata* teriminin yaygın bir şekilde kullanılmasının altında, Romalıların yuvarlak bir çerçeve içine yerleştirilen büst, kabartma ve resim uygulamasını bir sanat ve kültür unsuru olarak geliştirip kurumsallaştırması yatmaktadır ve bunun neticesinde “*imago clipeata*” terimi doğmuştur. Bu durumla ilişkili olarak, tezin ilerleyen bölümlerinde daha detaylı anlatıldığı gibi tondo büstleri ve tondo portreleri, yani *imago clipeata*, aynı zamanda Roma Dönemi'nde “mezar sanatı” kapsamı içinde değerlendirilmiş olup Roma toplumu içinde yaygınlaşmış ve bundan dolayı da mezar sunusu veya mezar armağanı unsuru olarak da kullanılmıştır. Önceleri sadece ünlü ve tarihi kişilerin, imparatorların tondo portreleri yapılabilmekteyken,

---

²⁶ Vermeule 1965, 361-397.

²⁷ Lat. clipe/us: yuvarlak kalkan; üzeri işli kalkan biçiminde madeni levha, madalya, güneş kursu. imago/o: suret, tasvir, tasarım, resim, heykel; ata portresi. Bkz: “Latince – Türkçe Sözlük”, S. Kabağaç ve Erdal Alova, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1995.

²⁸ . RE III (2012), s. 33-34 (Clipeus – G. Becatti ve R. Winkes).

Roma Dönemi'nde özellikle Patrici sınıfına mensup soylu ve zengin Romalı ailelerin, atalarını anmak ve onurlandırmak amacıyla atalarının portrelerini bu yuvarlak çerçeve içine yaptırıp mezar armağanı olarak kullandıkları görülmektedir. Bu aileler aynı zamanda atalarının tondo portrelerini evlerinin *alae* adı verilen odalarında sergileyerek onları yâd etmişler ve onurlandırmak istemişlerdir²⁹.

2.2. TONDO'NUN ORTAYA ÇIKIŞI ve GELİŞİMİ

Tondo'nun ilk kez ortaya çıkışına değinmeden önce Antik Çağ'ın en büyük ozanlarından biri kabul edilen ve İlyada ve Odysseia destanlarını kaleme almış Homeros'un İlyada eserine bir bakmak çok yerinde olacaktır. Çünkü İlyada bir antik kaynaktır ve tondo'nun ortaya çıkışı konusunda çok önemli bir veri sunmaktadır. Tondo büstleri aynı zamanda kalkan büstleri olarak da tanımlanmaktadır. Çünkü kalkanın üzerine yapılan tanrı tasvirleri, doğal olarak "kalkan büstleri" şeklinde bir tanımlamayı da beraberinde getirmektedir. Bilindiği gibi kalkan sert madenlerden yapılan ve antik çağlarda savaşılan askerlerin düşmandan gelen kılıç darbelerine ve oklarına karşı kendilerini koruduğu yuvarlak biçimli bir savaş aletidir. İşte bu kalkan olgusu ve kalkanın üzerine yapılmış tanrı ve ölümlü insan tasvirleri İlyada'da açık bir şekilde görülür. İlyada'dan alınan bu pasajda tanrıça Thetis'in, Troia savaşı kahramanı olan oğlu Achilleus için yaptırıp hediye ettiği kalkan Homeros tarafından şöyle anlatılır:

"Tanrı ateşe bükülmez tuncu attı, kalay attı, değerli altın attı, gümüş attı, sonra kütüğün üstüne koca bir örs koydu, bir eline güçlü bir çekiç aldı, bir eline ateş kıskacını. Koyuldu büyük bir kalkan yapmaya, dört bir yanı işli, sağlam bir kalkan, çevresine parlak bir çember attı kalkanın, ışık saçan on üç katlı bir çember, gümüşten bir kayığa bağladı kalkanı, kalkan üst üste beş tabakadandı, üstüne birçok süsler çizdi, gösterdi ustalığını. Yeri, göğü, denizi yaptı, yorulmaz güneşi yaptı, dopdolu dolunayı,

²⁹ Imago clipeata'nın alae'de sergilendiğine dair antik kaynaklar için Bkz. Plinius. Nat.Hist. 35.4. Ayrıca bkz. Vitruvius. De Architectura. 6.3.6.

gökyüzünü saran yıldızların hepsini, Pleiad'ları, Hyad'larına, güçlü Orion'ları, hem Araba, Hem Ayı denen yıldızı yaptı, Ayı Orion'a bakar, boyuna yerinde döner, tek yıldızdır Okeanos'un sularından pay almayan."³⁰

İlyada'nın 18'inci bölümünün sonuna kadar Homeros'un anlatmakla bitiremediği kalkan ve kalkanın üzerine yapılan yontular, esasen tondo kavramının ve dolayısıyla tondo büstlerinin ve portrelerinin (imago clipeata) biçim olarak olmasa da teorik olarak kökenini oluşturduğu düşünülebilir. Bu bakımdan İlyada'da anlatılan bu sahneler son derece ilginç ve önemlidir. Kalkanın üzerine yapılan tanrı betimlemelerinin, onu kullanan kişiye güç verdiği ve koruduğu şeklindeki bu inancın özellikle rölyef panellerinde görüldüğü bir gerçektir. Örneğin Aphrodisias kentindeki Zoilos Anıtının rölyef panellerinden bir sahnede Andreia³¹, Aphrodisias için çok önemli bağışlarda bulunmuş, kentin imar edilmesi için uğraşmış ve Aphrodite Tapınağı'nın inşası için bağış yapmış Zoilos'a³² üzerinde Gorgon tasviri olan bir kalkan hediye etmektedir. Bu kalkan sayesinde Zoilos'un korunduğu ve kutsandığı anlatılmak istenmiştir (Lev. II, Çiz. 1 ve Lev. III, Res. 4). Kalkan üzerine yapılmış Gorgon betimlemesinin görüldüğü bir başka sahne ise Nysa kentinde bulunan Nysa Tiyatrosu'nun sahne binasının podium kısmındaki rölyef panelleri üzerinde tanrıça Athena'nın elinde tuttuğu Gorgon betimlemesi yapılmış Aegis adı verilen kalkandır³³ (Lev. III, Res. 5). Bu iki sahneden anlaşıldığı üzere, tondo büstlerinin ve portrelerinin temelini oluşturan kavramlardan biri de kalkan üzerine yapılan tanrı betimlemeleridir. Bundan dolayı, İlyada'dan alıntılanan bu pasajlar ile rölyeflerdeki sahneler birbiriyle

³⁰ İlyada XVIII, 475 – 490.

³¹ Andreia, tanrıça Aphrodite'nin Zafer (Nike) ile birleştirilmiş olan lakabıdır.

³² Özgan 2013 - RPS I, 114. C. Julius Zoilos, Aphrodisias'lı zengin bir hayırsever. İlk Roma imparatoru Augustus'un kölesiydi. Augustus onu azâd edince, doğduğu kente döndü ve burada çok önemli imar faaliyetlerine katkıda bulundu. Aphrodisias halkı da onu Zoilos Anıtı ile onurlandırdı.

³³ Mitolojiye göre Aegis, tanrıça Athena'nın kendi yaratıp kullandığı bir kalkandır. İlk başta Perseus'a Medusa'yı öldürmesi için vermişti. O zaman kalkanın üzerinde bir tasvir yoktu. Perseus bu kalkanı ayna olarak kullanarak Medusa'nın kendisini taş çevirmesinden korumuştur. Perseus Medusa'yı öldürünce, onun kesik başını Athena'ya kalkanla birlikte geri vermiştir. Athena'da kalkanın üzerine Medusa'nın kesik başını ilâştirerek Titanlara karşı savaşmıştır. Bkz. Azra Erhat, "Mitoloji Sözlüğü", Aigis maddesi. Ayrıca bkz. <http://greekmythology.wikia.com/wiki/Aegis> Erişim tarihi: 15/02/2018.

biçim olarak örtüşmese bile teorik olarak örtüşmektedir. Gorgon tasvirlerinin kalkan üzerinde görüldüğü bir başka kullanım alanı ise lahitlerdir. Örneğin Perge’de bulunmuş olan çok sayıda lahitin üzerinde Gorgon tasvirleri kalkan üzerinde görülmektedir (Lev. IV, Res. 6 ve Res. 7)³⁴. Lahitlerde kalkan üzerine Gorgon yüzünün tercih edilmesi, lahitin içinde yatan ölünün kötülöklere karşı korunması³⁵, mezarının tahrip edilip soyulmaması amacıyla yapıldığı açıktır. Bu örneklerden görüldüğü üzere, kalkan üzerine yapılan tanrı ve tanrıça tasvirleri, onu taşıyan kişiyi koruduğunu sembolik olarak belirten uygulamalardır.

Tondo kavramının oluşmasında seramik sanatının etkisi belirgin olarak görülür. MS 135-192 yılları arasına tarihlenen bir adet bronzdan yapılmış ve törenlerde kullanıldığı tahmin edilen saplı küçük tencere veya pişirme kabı bu duruma dair güzel bir örnektir³⁶ (Lev. V, Res. 8). Eseri ilginç kılan durum, Roma İmparatorlarının ve onlarla birlikte anılan ünlü kişilerin portrelerinin yan yana ve sistematik bir şekilde bronz kabın üzerine yerleştirilmiş olmasıdır³⁷. Bir diğör ilginç durum ise bu portreler sikkeler veya madalyon şeklindedir. Sikkelerin veya madalyonların portreli olan kısımları açıkta duracak şekilde kabın üzerine monte edilmiştir. Bu eseri dekore eden kişi büyük bir ihtimalle nümismatist olmalıdır³⁸. Eserin üzerinde kimliği tespit edilen kişiler arasında İmparator Marcus Aurelius, İmparator Commodus, İmparator Hadrian’ın sevdiği kişi olan Antinous vardır³⁹. Bu kap Anadolu’da bulunmuştur ama hangi bölgede veya kentte bulunduğu belli değildir. Fakat portreler arasında Hadrian’ın sevdiği kişi olan Antinous’un olması ve Antinous’un Anadolu’da Bithynia bölgesi içinde yer alan Claudiopolis doğumlu olması, bu eserin bu bölgeden çıkmış olabileceğini

³⁴ Mansel – Akarca 1949, Lev. V, Res. 18-21.

³⁵ Bu Gorgon tasvirleri kötülüğe karşı korunmak amacıyla yapılmıştır. Bu tasarımlara Apotropeik adı verilir. Bkz. <https://en.wiktionary.org/wiki/apotropaic> Erişim tarihi: 15/02/2018.

³⁶ Vermeule 1965, 365-366. Fig. 8.

³⁷ Vermeule 1965, 365.

³⁸ Vermeule 1965, 365.

³⁹ Vermeule 1965, 366.

düşünmektedir⁴⁰. Çünkü bu kabın sap kısmında İmparator Hadrian'ın sikke veya madalyon biçimindeki portresi vardır. Dolayısıyla bu eserin Claudiopolis'te bulunduğu izlenimi vardır. Kabın alt kısımlarındaki madalyonlarda bazı kentlerin isimleri geçmektedir. Mysia bölgesindeki Kyzikos, Troad bölgesindeki Troia ya da İlium, İonia bölgesindeki Smyrna kentlerinin isimleri bu kapta görülmektedir. Bu kabın sahibi olan kişi olasılıkla yaşamış olduğu kentlerin sikkelerini kabın üzerine işlemiştir⁴¹. Eser halen Boston Museum of Fine Arts'da sergilenmektedir. Sonuç olarak bu eser tondo kavramının seramik sanatı üzerindeki oluşumunu net bir biçimde ortaya koyan eserlerden biridir.

Tondo kavramının oluşumunun görüldüğü eserler arasında cenaze törenlerinde kullanılan ve boyuna asılan madalyonlar vardır. Örneğin Mısır'da İskenderiye yakınlarındaki Aboukir kentinde bir mezarda bulunan ve yaklaşık olarak MS 245 yılına tarihlenen altından yapılmış tondo portreli madalyon bunlardan birisidir⁴² (Lev. V, Res. 9). Madalyonda bir Romalı generalin tondo portresi veya *imago clipeata* olarak tasarlanmış portresi görülmektedir⁴³. Madalyonun arka yüzünde Mısır tanrısı Horus'un amblemi işlenmiştir. Bu kişinin Mısır kültlerine yakın ilgisi olduğu anlaşılmaktadır⁴⁴. Madalyonda görülen kişinin üzerinde tunik kıyafeti görülmektedir. Sonuç itibariyle bu eser, tondo kavramının madalyonlar üzerinde de oluştuğunun görüldüğü bir eserdir. Halen Kansas City'de William Rockhill Nelson Gallery'de sergilenmektedir.

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere tondo kavramı, birbirinden farklı eserler üzerinde görülebilmektedir. Lahitlerde, seramik sanatında, seramiklerin üzerine yapılan kabartmalı portrelerde, madalyonlarda sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma daha ileri dönemlerde üretilmiş eserlerde de rastlamak mümkündür. Örneğin Ayasofya'nın

---

⁴⁰ Vermeule 1965, 366.

⁴¹ Vermeule 1965, 366.

⁴² Vermeule 1965, 383. Fig. 37.

⁴³ Vermeule 1965, 383.

⁴⁴ Vermeule 1965, 383.

narteksinde (girişinde) yer alan bir mozaikte, tahtta oturmuş İsa Mesih ve ona diz çökmüş Bizans İmparatoru VI. Leo görülür⁴⁵. İsa Mesih'in iki yanında Bakire Meryem ve melek Cebrail'in madalyonları yerleştirilmiştir (Lev. VI, Res. 10 ve 11). Bu mozaik MS 9'uncu yüzyılın sonlarına tarihlendirilmiştir. Bizans Dönemi'nde tondo kavramının görüldüğü bir başka eser ise Paris Louvre Müzesi'nde sergilenen gümüş bir vazodur⁴⁶ (Lev. VII, Res. 12). Eser Suriye'de bulunmuştur. MS 550 yılına tarihlendirilmektedir ve Jüstinyen Dönemi'ne aittir⁴⁷. Büyük bir ihtimalle Konstantinopolis'te üretilmiştir⁴⁸. Vazonun üzerinde İsa Mesih, Bakire Meryem, azizler ve meleklerin madalyonları işlenmiştir.

Tondo kavramının gelişimi ve kullanımı Rönesans Dönemi'nde de devam etmiştir. Örneğin, Boston Museum of Fine Arts'da sergilenen, Fransız bir soylu kişiye ve onun eşine ait iki adet tondo portresi, tondonun Rönesans Dönemi'de de tercih edildiğine kanıttır⁴⁹ (Lev. VII, Res 13 ve 14). Portrelerin bir yöne çevrilerek tasvir edilmesi Ancryra'daki Tartışmalı Trajan Tondo Portresini biçimsel olarak andırır⁵⁰. Tondo portreleri taştan yapılmış olup üzerindeki kostümleri göz önüne alındığında yaklaşık olarak MS 1520 yılına tarihlendirilmektedir. Son derece gerçekçi bir biçimde yapılmış olan portreler bir mezar anıtı için yapılmış olmalıdır⁵¹.

Bu örneklerden yola çıkılarak denilebilir ki tondo kavramının oluşumu ve gelişimi çeşitli evrelerden geçmiştir. Çeşitli dönemlerden geçerek zaman içinde sevilen bir eser türü haline gelmiştir. Büst ve portre sanatının bir kolunu oluşturmuştur. Buna bağlı olarak kullanım amacı ve alanı da çeşitlilik göstermektedir. Bazen bir mimari yapının dekorasyon unsuru, bazen bir seramik parçasının, bir zırhın, kalkanın veya

⁴⁵ Vermeule 1965, 390. Ayrıca bkz. Oikonomides, Nicolas. *Leo VI and the Narthex Mosaic of Saint Sophia*, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 30, (1976), pp. 151.172.

⁴⁶ Vermeule 1965, 390. Fig. 47.

⁴⁷ Vermeule 1965, 390.

⁴⁸ Vermeule 1965, 390.

⁴⁹ Vermeule 1965, 396.

⁵⁰ Vermeule 1965, 396.

⁵¹ Vermeule 1965, 396.

aynanın süslemesi, bazen bir cenaze töreninde kullanılan maske, bazen de bir lahdin üzerinde görülmektedir.

2.3. TONDO’NUN UYGULANMA BİÇİMİ ve KULLANIM ALANLARI

Bu tez çalışmasının ana konusu olan tondo büstü – tondo portresi ya da diğer adıyla *imago clipeata*’nın uygulanma biçimi ve kullanım alanları açısından genel bir çerçevede incelendiğinde birtakım hususlar karşımıza çıkmaktadır.

İlk etapta tondo büstü ve tondo portresi, büstü veya portresi yapılan kişiyi onurlandırmak amacıyla yapılır. Yunanistan’ın Eleusis kentinde, Eleusis Gizemleriyle⁵² ilgili ritüellerin yapıldığı kutsal alandaki Büyük Propylon’da bulunan Roma imparatoru Marcus Aurelius’un tondo portresi bu onurlandırmaya bir örnektir⁵³. Eleusis Gizemleri ile ilgili ritüellerin gerçekleştirildiği kutsal alanının İmparator Marcus Aurelius ile ilgisi bulunmaktadır⁵⁴. İmparator propylonunun yapımı için ödenek vermiş, bu destek karşılığında Marcus Aurelius’un tondo portresi propylona işlenerek hem imparator onurlandırılmış hem de propagandası yapılmıştır⁵⁵.

İkinci bir örnek olarak Roma Döneminde tondo büstleri – tondo portreleri ya da Roma Dönemi’ndeki kullanım adıyla *imago clipeata*, mezar sanatı unsuru veya mezar armağanı olarak kullanıldığı görülmektedir. Mysia Bölgesi içinde olan ve Roma imparatoru Hadrian’ın av mevsimlerini geçirdiği Hadrianutherae kentinde Erken Roma İmparatorluk Dönemine tarihlenen bir mezarda İmparator Augustus’un tondo portresi

---

⁵² Yunan Mitolojisine göre yeraltı tanrısı Hades tarafından kaçırılan Perpephone ile onun annesi olan tahlil tanrıçası Demeter’in, yılın belli bir döneminde tekrar kavuşmasının kutlandığı ritüellerdir. İkisi kavuştuğu zaman hasatın iyi olacağına inanılır. Bir nevi hasat bayramıdır. Daha fazla bilgi için bkz: <http://www.hermetics.org/Eleusis.html>

⁵³ Vermeule 1965, 377.

⁵⁴ Eleusis Gizemleri ve burada yapılan ritüellerle ilgili önemli bir kaynak için bkz. Bowden, Hugh. *Mystery Cults in the Ancient World*, Thames and Hudson, (2010).

⁵⁵ Vermeule 1965, 377.

bulunmuştur⁵⁶. Mezarda yatan kişinin itibarını yükselten bir sembol olmakla birlikte, İmparator Augustus da onurlandırılmak istenmiştir.

Üçüncü olarak tondo büstleri ve tondo portreleri mimari dekorasyon unsuru olarak kullanılır. Kamuya ait önemli binaların duvarlarına, duvarların kesişme noktalarına veya iki sütunun arasına zincirlerle bağlanarak kullanılan bu tondo büstleri, hem imparator portresi olabileceği gibi tanrı veya tanrıça büstü de olabilir. Bu biçimde kullanılan tondo büstleri ve tondo portreleri binanın içine yerleştirilirken mümkün mertebe yüksekliği ve büstün aşağıya doğru bakışı ve eğimi de mutlak surette göz önünde tutulur. Böylece binanın içinde gezen izleyici bir kişi gözlerini duvarlarda ve tavanlarda gezdirirken, yukarıdaki tondo büstünün sanki ona bakıyormuş gibi bir izlenim alır. Side Tiyatrosu'nun *scanaeae fronsunda* bulunan tanrıça Artemis tondo büstü buna bir örnektir⁵⁷.

Dördüncü olarak tondo büstleri ve tondo portreleri mimari dekorasyon unsurundan bağımsız olarak, duvara çakılan tablo veya resim gibi de kullanılır. Bu eserlerin kullanım şekli, içinde bulunduğu binanın kullanım amacına göre değişir. Soylu bir Romalı ailesine ait bir evin *atrium* kısmında, o ailenin ölmüş aile büyüğüne veya atasına ait tondo portresi yer alması, ya da kamuya ait binanın duvarlarına ünlü filozofların, devlet adamlarının, hayırseverlerin tondo portrelerinin asılması bu duruma örnek olarak verilebilir. Bundaki amaç, ailenin atasına gösterdiği saygı ve hürmetin korunması ve anısının yaşatılmasıdır. Bir anlamda “Atalar Kültü” olarak tanımlanabilir⁵⁸. Örneğin, Roma'daki Museo Capitolino'da bulunan ve Geç Flavius – Erken Traian (yaklaşık olarak MS 81 – 110) arası bir döneme tarihlenen bir lahitte, bir *atrium* sahnesi canlandırılmıştır⁵⁹. Bu sahnede *kline* üzerinde yatar vaziyette ve ölmüş

⁵⁶ Vermeule 1965, 363. Fig. 4 – 5.

⁵⁷ Mansel 1963, 136. Fig. 112.

⁵⁸ Roma dönemi'nde “Atalar Kültü” ilgili olarak bkz. D'Ambra 1995, 667-681.

⁵⁹ D'Ambra 1995, 667 – 671.

olan kişi görölmektedir. Yatağın sol tarafında evin hanımı, muhtemelen yataktaki kişinin hanımı görölmektedir. Yataktaki kişinin ayakucunda ise evin hizmetçisi görölmektedir. Arka planda ise ölmüş olan kişinin ecdadının *imago clipeata* şeklindeki portresi görölmektedir. Bir başka örnek olarak, Aphrodisias Sebasteionu'nun Kuzey Porticosunun arka tarafına denk düşen Apsisli Yapı'da kullanıldığı tahmin edilen ve ünlü filozoflara ve şairlere ait tondo portreleri gösterilebilir⁶⁰. Tondo portrelerinin ünlü filozoflara, şairlere ve sanatçılara ait olması, bu binanın bir felsefe okulu veya bir okul olarak kullanıldığını düşündürmektedir⁶¹. Dolayısıyla hem Apsisli Yapı'nın kullanım amacı hem de yapının içine yerleştirilen tondo portrelerinin nitelikleri birbiriyle örtüşmektedir.

2.4. HELLENİSTİK DÖNEM'DE TONDO'NUN ORTAYA ÇIKIŞI

Yuvarlak formun heykeltıraşlık eserleriyle birlikte kullanılması ve bu eserlerin kabartma, büst ve portreye evrilmesi esasen MÖ 4'üncü yüzyılda ve bunu takip eden Hellenistik Dönem'de başlamıştır. Bunu biraz daha açarsak, insan yüzünün bir bütün olarak yansıtıldığı tondo biçimli yapıtların üretiminin temeli bu dönemde atılmıştır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Yunan heykel sanatında portre, betimlenen kişinin bütün hatlarıyla yontusu anlamına gelmektedir⁶². Dolayısıyla Yunan heykel sanatında büst kavramı çok az görülür. Büst, Roma heykel sanatı içinde portre dalı olarak geliřtirilmiřtir⁶³. Romalılar genellikle Yunan kökenli ünlü kişilerin sadece yüzleriyle ilgilendikleri için, onların sadece başlarını alıp kısaltarak büst haline getirmiřlerdir⁶⁴. Bu durum doğal olarak tondo üretimine yansımıştır.

---

⁶⁰ Smith 1990, 127-155, 177.

⁶¹ Cevizoğlu 1995, 10.

⁶² Özgan 2013 – RPS I, 32.

⁶³ Özgan 2013 – RPS I, 32.

⁶⁴ Özgan 2013 – RPS I, 32.

Hellenistik Dönem’de herhangi bir insanın portresinin yapılması yasaktı⁶⁵. Bir insanın portresinin yapılabilmesi için yaşadığı ülkeye ve topluma çok büyük hizmetlerde bulunması, savaşlarda büyük başarılar kazanması veya yaşadığı topluma ve kente karşı cömert davranışlarda bulunması, hayırseverlik yapması gerekirdi⁶⁶. Dolayısıyla, Hellenistik Dönem’de yazıtların üzerine yazılmış kararnamelerde, bir kişiyi onurlandırmak amacıyla yapılan heykel ve portre yontularının (εἰκόν ἐνοπλος)⁶⁷, kent halkının veya kent meclisinin ortak kararı çerçevesinde yapıldığı, bu yontuları yaptırmak için çeşitli temsilcilere görev verildiği ve son olarak da heykel veya portrenin nereye dikileceği kararlaştırılmış bir şekilde görülmektedir. Örneğin Didyma’da bulunan bir yazıtta Miletos kent konseyinin ortak kararıyla⁶⁸, Hellenistik Dönemin en önemli krallarından biri olan Selevkos Kralı I. Antiokhos’un at üstünde gösterildiği onurlandırma, propaganda ve ona bağlılık amacı taşıyan heykeli dikilmiştir ve bu karar yazıt olarak kaydedilmiştir⁶⁹. Bu örnekten anlaşıldığı gibi, Hellenistik Dönem’de herhangi bir kişiye özel portreciliğin gelişmediği ve eğer bir kişinin portresi yapılacaksa, bunun birtakım izinlere ve kurallara bağlı olduğu görülmektedir. Hellenistik Dönem’de sıradan kişilere özel portrecilik yeterince gelişmemiştir ancak yönetici sınıfın portreleri yapılmıştır. Bunların yanında özel portre örnekleri de bulunmaktadır⁷⁰.

Hellenistik Dönem’deki büst ve portre sanatı anlayışının bu şekilde olması doğal olarak tondo büstü ve tondo portresi üretimine de yansımıştır. Hellenistik Dönem’de ağırlıklı olarak tanrılara ve mitolojik kahramanlara ait tondo büstleri görülmektedir. Tiyatro oyunlarında kullanılan maskelerin de tondo büstü olarak yapıldığı da

---

⁶⁵ Özgan 2013 – RPS I, 15.

⁶⁶ Özgan 2013 – RPS I, 14-15.

⁶⁷ Antik Yunanca bir kelime. Bir kişiyi yüceltmek, onurlandırmak amacıyla yapılan portre.

⁶⁸ Ma 2013, 73.

⁶⁹ Yazıtın İngilizce çevirisi için bkz. <http://www.attalus.org/docs/ogis/s213.html> . Orijinal metni için bkz. <http://epigraphy.packhum.org/text/246998> Erişim tarihi: 15/02/2018.

⁷⁰ Bu konuyla ilgili olarak bkz. R.R.R. Smith, *Hellenistic Royal Portraits*, Clarendon Press – Oxford Monographs on Classical Archaeology, (1988). Hellenistik yurttaşlarla ilgili portreler için ayrıca bkz. <http://viamus.uni-goettingen.de/fr/e/uni/c/06/03> Erişim tarihi: 5/05/2018.

görülmüştür. Bunun yanı sıra başta Büyük İskender olmak üzere, ünlü komutanların tondo portrelerinin yapımına başlanmıştır. Örneğin Yunanistan'da Kalydon kentinde bulunan bir heroon'da birkaç adet tanrılara ait tondo büstü bulunmuştur. Yine Yunanistan'daki Eretria kentinde bulunan Eros Mezarında Büyük İskender'in kalkan portresi ile tanrılara ait kalkan büstleri bulunmuştur. Anadolu'daki Myrina kentinde komedi maskı şeklinde olan tondo büstleri bulunmuştur. Verilen bu başlıca örnekler Hellenistik Dönem'de tondo büstü ve tondo portresi üretiminin nasıl olduğunu ve nasıl geliştiğini gözler önüne sermektedir.

2.5. HELLENİSTİK DÖNEME TARİHLENEN TONDO ÖRNEKLERİ

Hellenistik Dönem tondo büstü ve tondo portrelerinin ortaya çıkmaya başladığı bir dönem olarak kabul edilebilir. Bu dönemde farklı malzemelerden yapılmış ve farklı buluntu türlerine ait örnekler görülmektedir.

Yunanistan'ın Korinth kentinde bulunan ve yaklaşık olarak MÖ 350 yılına, Geç Klasik – Erken Hellenistik Dönem'e, tarihlenen bronzdan yapılmış bir ayna kutusu bulunmuştur⁷¹. Bu ayna kutusunun üzerinde çok büyük bir ihtimalle bu aynanın sahibi olduğu tahmin edilen ve hayattayken kullandığı anlaşılan bir kadının yüzü kabartma olarak görülmektedir (Lev. VIII, Res. 15). Boston Museum of Fine Arts'da sergilenen bu ayna kutusunun üzerinde görülen kabartma, tondo portrelerinin MÖ 4'üncü yüzyıla ait örneklerinden biri olarak kabul edilmelidir

MÖ 325 – 300 yılları arasındaki döneme tarihlenen bir başka bronz ayna kutusunun üzerinde tanrıça Aphrodite'ye veya önemli bir kadına ait olduğu tahmin edilen bir kabartma yer almaktadır (Lev. IX, Res. 16)⁷². Kabartmada görülen kadının tanrıça Aphrodite'ye mi yoksa herhangi bir kadına mı ait olduğu kesin değildir⁷³. Ancak

⁷¹ Vermeule, 1965, 366. Fig. 9.

⁷² Vermeule 1965, 366-367.

⁷³ Vermeule 1965, 367.

görünüş itibariyle ideal bir kadını tasvir etmektedir⁷⁴. Boston Museum of Fine Arts'da sergilenen bu ayna kutusundaki kadın kabartması Hellenistik Dönem'de üretilmiş tondo büstü ya da tondo portresi örneklerinden biridir⁷⁵.

Tondo'nun büst ve portre olarak kullanımına yönelik bu dönemdeki bir başka dikkat çekici örnek ise, bir bronz göğüs zırhının üzerindeki yuvarlak madalyon içine yerleştirilmiş tanrı ve tanrıça kabartmalarıdır (Lev IX, Res. 17)⁷⁶. İtalya'da Vulci'de bulunmuş olan MÖ 4'üncü yüzyıla tarihlendirilmekte olan zırh üzerinde üstteki iki madalyonda Helios ve Selene, alttaki Herakles yer almaktadır⁷⁷.

Geç Hellenistik Dönemin önemli karakterlerinden biri olan ünlü Pontus Kralı VI. Mithridates (MÖ 120 - 63) adına Delos Adası'nda MÖ 94/93 yılında *distyle in antis* planlı bir *heroon* inşa edilmiştir⁷⁸. Heroon'un alınlığına Mithridates'in imago clipeatası işlenmiştir⁷⁹ (Lev. X, Çiz. 2 ve Çiz. 3). Yapının iç duvarına, yine cepheden görülebilecek şekilde, Mithridates'in 13 komutanının imago clipeatası yerleştirilmiştir⁸⁰ (Lev. X, Çiz. 5). Bilindiği gibi VI. Mithridates, Anadolu'nun çok büyük bir kısmından Ege Denizi'ndeki adalara kadar uzanan egemenliğiyle Roma için büyük bir tehdit oluşturmuştur. Bu durum, VI. Mithridates'i destekleyen toplumların VI. Mithridates'i Roma'ya karşı propaganda yapmak ve onu onurlandırmak düşüncesini beraberinde getirmiştir. Ege Denizi'nde stratejik önemi olan Delos adasının yerel halkı da bu ihtiyaçtan yola çıkarak, Mithridates'in propagandasını yapmak ve onurlandırmak adına böyle bir yapı inşa etmiş ve hem onun, hem de komutanlarının *imago clipeata*larını yapıya yerleştirmişlerdir.

---

⁷⁴ Vermeule 1965, 367.

⁷⁵ Vermeule 1965, 366. Fig. 10.

⁷⁶ Vermeule 1965, 367. Fig. 11.

⁷⁷ Vermeule 1965, 367.

⁷⁸ Kreuz 2009, 131-144.

⁷⁹ Kreuz 2009, 136. Fig. 3.

⁸⁰ Kreuz 2009, 138. Fig. 4.

Heroon'larda veya anıt mezarlarda *imago clipeata* uygulamasının görüldüğü bir başka antik kent ise Yunanistan'da Kalydon kentinde bulunan *heroon*'dur⁸¹ (Lev. XI, Plan. 1). Bu heroon'da MÖ 4'üncü yüzyıla tarihlenmiş, tanrılara, tanrıçalara ve kahramanlara ait 11 adet tondo büstü bulunmuştur⁸². Leon isimindeki bir kahramana ait (Lev. XI, Res. 18) olan bu anıt mezarda bulunan 11 madalyon rölyefi onu onurlandırmak amacıyla mezar sunusu olarak yapılmıştır. Tondo büstleri heroon planında "Kultsaal – Raum VII" – Kült Salonu VII. Mekân olarak belirtilen odada bulunmuştur. Büst kısımları günümüze ulaşabilmiş ancak tondo çerçeveleri kaybolmuştur. Heroon'da bulunan Herakles ve Eros'un tondo büstleri dikkat çekicidir (Lev. XII, Res. 19 ve Res. 20).

Yunanistan'ın Eretria kentinde bulunan ve yaklaşık olarak MÖ 225 civarına tarihlenen Eroses Mezarında terracottadan yapılmış kalkan büstleri ortaya çıkarılmıştır (Lev. XIII, Res 21, 22 ve Lev. XIV, Res. 23, 24)⁸³. Mezar armağanı olduğu tahmin edilen bu kalkanlarda Gorgon, Helios ve Dioskouros gibi mitolojik figürlerin kabartma büstleri ile Büyük İskender'in kabartma büstü yer almaktadır⁸⁴. Bahsi geçen bu eserler Hellenistik Dönem'de üretilmiş tondo büstleri ve tondo portrelerine dair önemli örneklerdir.

Sonuç olarak, Hellenistik Dönem'de özellikle tanrı, tanrıça ve kahraman tasvirlerinin yuvarlak formlu çerçeveler ve kalkanlar üzerinde sıkça görüldüğü, kişisel portreciliğin henüz gelişmediği ama ilk kıvılcımlarının ortaya çıktığı ve bu kıvılcımların Roma Portre Sanatının altyapısını oluşturduğu ve *imago clipeata*'nın da aynı şekilde temelini oluşturduğu görülmektedir. Hellenistik Dönem'de belli kişilere ait, özellikle imparatorların ve kralların, portrelerinin tondo üzerinde gösterilmesine yavaş yavaş

⁸¹ Dyggve – Poulsen – Rhomaios 1934, 73-89.

⁸² Dyggve – Poulsen – Rhomaios 1934, 73-89. Fig. 361-376.

⁸³ Dyggve – Poulsen – Rhomaios 1934, 73-89.

⁸⁴ Vermeule 1965, 368-370. Fig. 12-17.

geçilmeye başlanmıştır. Ayrıca İmparator veya kral tondo portrelerinin mezar armağanı ve mezar sanatı unsuru olarak kullanılmaya başlandığı da görülmektedir.

2.6. ROMA DÖNEMİNDE TONDO, TONDO BÜSTLERİNDE PORTRÉ UYGULAMASI, GELİŞİMİ ve IMAGO CLIPEATA KAVRAMI

Roma Döneminde tondonun büst, rölyef ve doğal olarak portre ile birlikte kullanımı daha da artmış ve geliştirilmiş ve kullanım alanı bakımından daha fazla çeşitliliğe kavuşmuştur. Bu bölümde daha etraflıca değinilen “*imago clipeata*”⁸⁵ adı verilen tondo büstleri ve portreleri, Roma Dönemi portre sanatının önemli bir kolunu oluşturmuştur. Başka bir ifadeyle, Roma Dönemi’nde tondo büstleri ve tondo portreleri tam anlamıyla geliştirilmiş, “*imago clipeata*” adıyla kurumsallaşmış, kullanım alanı ve çeşitliliği de artmıştır. Dolayısıyla, Roma Dönemi içinde üretilmiş olan yuvarlak çerçeve veya kalkan içine yerleştirilmiş büst, resim, rölyef ve portre sanatı kapsamında değerlendirilen tüm sanat yapıtları aynı zamanda “*imago clipeata*” adı altında tanımlanmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Latince bir terim olan “*clipeus*” yuvarlak biçimli ve üzeri işlenmiş kalkan veya madeni levha anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Romalılar yuvarlak biçimli kalkan veya levhalar üzerine büst ve portre yapmayı tercih ettikleri gibi, aynı zamanda yazıtlı levha olarak da kullandığı bilinmektedir. Buna bir örnek olarak ilk Roma İmparatoru Augustus’a Senato tarafından armağan edilen altından yapılmış yazıtlı bir kalkan verilebilir. Augustus’un başarılarının anlatıldığı Res Gestae’de sözü edilen bu altın kalkanın üzerindeki yazıtta şöyle yazmaktadır: “*Kapımın üzerine yurttaşlık tacı takıldı ve Curia Julia yapısına altın bir kalkan konuldu. Kalkanın üzerindeki yazıdan da anlaşılacağı üzere, o bana Senato ile Roma halkı tarafından,*

---

⁸⁵ . RE III (2012), s. 33-34 (Clipeus – G. Becatti ve R. Winkes).

erdemliliğim, acıyıcılığım, adaletim ve görevlerime bağlılığım için bağışlanmıştı”⁸⁶. Augustus’a armağan edilen ve onurlandırma amacı taşıyan bu kalkandan yola çıkılarak denilebilir ki, Romalıların yuvarlak kalkan biçimli eserler üretimi konusunda özellikle bu biçimi tercih ettikleri ve *imago clipeata* adı verilen eserlerde de bu tercihi geliştirdikleri görülmektedir.

Öncelikle şu hususun altını önemle çizmek gerekir ki Roma portre sanatının temeli Geç Hellenistik Döneminde atılmıştır. Dolayısıyla Roma portrecilik sanatı açık bir şekilde Geç Hellenistik Dönem Yunan portreciliğinin yoğun etkisinde kalmıştır⁸⁷. O dönemde henüz Cumhuriyet yönetimiyle yönetilen Roma Devleti, MÖ 2’nci yüzyılda genişleme politikasını devam ettirirken, Yunanistan’la temas halinde olunca ve akabinde Yunanistan ve Anadolu’yu kendi topraklarına katınca, fethedilen kentlerdeki yerel halk ile yakın ilişki içinde olmuşlardır. O kentlerde bulunan tapınakları, kutsal alanları, tiyatroları ve doğal olarak heykelleri de görmüşler ve bu sanat eserlerini yağma edip, Roma’ya götürmüşlerdir. Durum böyle olunca, Roma’da bir Yunan kültürü ve Yunan sanatı hayranlığı kendini göstermiş olup, daha sonraki dönemlerde Roma imparatorlarına kadar sirayet etmiştir⁸⁸. Bu durum öyle bir hale gelmiştir ki Geç Cumhuriyet Döneminde Roma’nın en önde gelen senato üyeleri, İtalya’daki villalarını hep Yunan kökenli heykellerle donatmıştır. Örneğin, ünlü Romalı devlet adamı ve hatip Cicero, yakın dostu Atticus’a yazdığı mektupta, villasını süslemek veya dekore ettirmek için, Yunanistan’daki Megara kentinden çok sayıda heykel ısmarlatmış ve heykeller için 20,400 sestertius ödediğini belirtmiştir⁸⁹. Yunan heykeltıraşlık eserlerine olan bu ilgi

---

⁸⁶ Bkz. Res Gestae Divi Augusti XXXIV. (Res Gestae Divi Augusti, 34’üncü satır). P. A. Brunt – J.M. Moore, *Res Gestae Divi Augusti*, Edited by: P. A. Brunt – J.M. Moore, Oxford University Press, (1986).

⁸⁷ Özgan 2013 - RPS I, 32.

⁸⁸ Özellikle İmparator Nero (MS 37-68) ve İmparator Hadrian (MS 117-138) tam anlamıyla Yunan sanatı hayranıdır. Uyguladıkları “philhellenismus” politikaları bunu kanıtlar. Bu konuyla ilgili önemli kaynaklar için bkz. Benjamin, Anna. (1963), “The Altars of Hadrian in Athens and Hadrians Panhellenic Program”, *Hesperia*, Vol 32. No.1, 57-86. Ayrıca bkz. Doukellis, Panagiotis. (2007), “Hadrian’s Panhellenion: A Network of Cities?”, *Meditarranean Historical Review*, 22:2, 295-308.

⁸⁹ Mektubun tam metni için bkz. https://en.wikisource.org/wiki/Letters_to_Atticus/1.8 Erişim tarihi: 15/02/2018.

Roma heykeltıraşlığının bu eserlerden etkilendiği ve değişim göstererek Roma'nın çatısı altında varlık gösterdikleri şeklinde düşünülebilir⁹⁰. Bunun sonucu olarak da özellikle Yunanistan'dan Roma'ya getirilen heykellerin kopyaları oluşturulmuş veya kendilerine göre yeniden düzenlemişlerdir. Günümüze kadar ulaşabilmiş çok sayıda Yunan kökenli heykeller aslında Roma döneminde üretilmiş replikalarıdır ve bundan dolayı orijinal değillerdir⁹¹. Roma döneminde yapılmış ünlü Antik Yunan filozoflarına, şairlere, sanatçılara, bilge insanlara ait portrelerin temelinde, çok daha önceki dönemlerde yapılmış portrelerinin kopyalanması yatmaktadır.

Yunan portrelerinin Roma versiyonları oluşturulurken, Romalı heykeltıraşlar dört adet portre formatı tercih etmişlerdir⁹². Bunlar:

- a) Herme,
- b) Kaidesiz büst,
- c) Kalkan büstü (tondo büstü – tondo portresi veya *imago clipeata*),
- d) Heykel.

Heykel, yukarıda görülen bu formatlar içinde en az tercih edilen formattır. Bunun nedeni ise çok maliyetli olması ve üretiminin zaman almasından kaynaklanmaktadır⁹³. Dolayısıyla Romalılar, ünlü kişilerin portrelerini kopyalayıp imal ederken, o kişinin sadece başıyla ilgilenmişlerdir ve sadece baş kısmını ele alıp portrelerini yapmıştır. Bu şekilde daha kompakt bir eser meydana getirilmeye çalışılmıştır. Bu noktadan hareketle, "*imago clipeata*" adı verilen tondo büstlerinin ve portrelerinin çıkışı bu şekilde olmuştur. Az yer kaplaması, düşük maliyetli olması ve kullanım kolaylığı açısından *imago clipeata*, Roma Portre Sanatı içinde kendine önemli bir yer edinmiş ve tercih edilen bir portre formatı olmuştur.

---

⁹⁰ Özgan 2013, RPS I, 33.

⁹¹ Özgan 2013, RPS I, 33.

⁹² Dillon 2012, 30-37.

⁹³ Dillon 2012, 30.

2.7. ROMA DÖNEMİ'NDE YAPILMIŞ OLAN TONDO BÜSTLERİ ve PORTRELERİ

Yukarıda değinildiği gibi Roma Dönemi'nde tondo büstlerinin üretimi çok daha geliştirilmiş ve yontu tekniklerinde aşama kaydedilmiştir. Hellenistik Dönem'de sıkça görülen tanrı-tanrıça ve mitolojik kişilere ait tondo büstlerinin yapımına Roma Dönemi'nde de devam edilmiştir.

Roma Dönemi'nde yapılmış ve tanrılara ait tondo büstlerine örnek olarak, bugün Hamburg Sanat ve Endüstri Müzesi'nde sergilenmekte olan Apollon tondo büstü verilebilir⁹⁴. İtalya'nın Minturno kentinde bulunmuş, mermerden yapılmış, Antoninler döneminde yapıldığı tahmin edilen ve yaklaşık olarak MS 150 yıllarına tarihlenen⁹⁵ bu Apollon tondo büstü (Lev. XV, Res. 25, 26), yapım tekniği itibariyle dikkat çekici bir tondo büstüdür⁹⁶. Büstün tondo çerçevesi kaybolmuştur. Bu tondo büstü büyük bir ihtimalle o dönemde inşa edilmiş bir kamu binasına ya da bir anıt mezara aittir.⁹⁷ Kalydon Heroonu'ndaki gibi tanrılara ait bir tondo büstü grubunun bir parçası olma ihtimali de vardır. Apollon tondo büstünün yapımında kullanılan mermer Anadolu kökenlidir⁹⁸. Buna ek olarak büste görülen heykeltıraşlık üslubu Aphrodisias üslubudur⁹⁹. Bu durum Aphrodisias Heykeltıraşlık Okulu'ndan çıkan heykeltıraşların meydana getirdiği heykel üretimi stiline bir ekol haline geldiğini ve Anadolu sınırları dışına da gönderilmiş olduğunu kanıtlamaktadır¹⁰⁰.

Tanrılara ait tondo büstlerine bir başka örnek ise ahşaptan yapılmış Herakles tondosudur (Lev. XVI Res. 27). Eser, Boston Museum of Fine Arts'da

⁹⁴ Vermeule 1965, 370 – 371. Fig. 19.

⁹⁵ Vermeule 1965, 370.

⁹⁶ Vermeule 1965, 370. Fig. 19. Ayrıca bkz. Bergmann 1999, Taf. 34.

⁹⁷ Vermeule 1965, 370.

⁹⁸ Vermeule 1965, 371.

⁹⁹ Vermeule 1965, 371.

¹⁰⁰ Aphrodisias Heykeltıraşlık Okulu hakkındaki en önemli kaynak için bkz. Squarciapino, LSA, Rome (1943).

sergilenmektedir. Ahşaptan yapılmış bir sandığın veya lahitin kopmuş bir parçası olduğu düşünülen bu tondo'da Herakles görülmektedir. Sol omzuna Nemea Aslanının postunu asmıştır. Herakles'in Nemea Aslanını öldürüp derisini yüzdüğü ve bu deriyi omzuna astığı mitolojik sahne canlandırılmıştır¹⁰¹. Yapım tarihi olarak MS 200 yılına tarihlenen¹⁰² bu tondo büstünün, esasen Pergamon'daki gymnasiumda veya okulda sergilenen ve MS 200'lü yıllara tarihlenen normal ölçülerdeki bir Herakles heykelinden alınmış bir kopya olduğu tahmin edilmektedir¹⁰³. Çünkü ahşaptan yapılmış olan Herakles tondo büstünün modeli bugün Boston Müzesinde sergilenen Herakles heykelinin¹⁰⁴ baş kısmıyla benzeşmektedir¹⁰⁵. Zaten Boston Müzesindeki Herakles heykeli, Pergamon okulunda sergilenen Herakles heykelinin kopyasıdır. Orijinali günümüze ulaşmamıştır ama tarih olarak MÖ 4'üncü yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir¹⁰⁶. Bu tondo büstünün ahşaptan yapılmış olması da antik çağlardaki mobilya üretiminin nasıl olduğuna ve tondonun mobilyalar üzerinde nasıl uygulandığına dair önemli bir vesikadır.

MS 79 yılında Vezüv yanardağının patlamasının ardından küller altında kalan kentlerden biri de Boscoreale kentidir. Bu kentte bulunan bir villada çok sayıda gümüş ve altından yapılmış tabaklar ve çanaklar bulunmuştur (Lev. XVI, Res. 28, ve Lev. XVII, Res. 29). Boscoreale Hazinesi olarak bilinen bu buluntular arasında iki adet *phiale* tipindeki gümüş tabaklar dikkat çekicidir¹⁰⁷. Bir kâsenin içinde bir kadının büstü görülür. Kadının başındaki fil başlığı ile göğüs kısmındaki Grek-Mısır sembolleri, bu kadının Africa'yı sembolize ettiğine işaret etmektedir¹⁰⁸. Roma'nın eyaleti olan Africa

---

¹⁰¹ Vermeule 1965, 370. Fig. 18.

¹⁰² Vermeule 1965, 370.

¹⁰³ Vermeule 1965, 370.

¹⁰⁴ Bu Herakles tondo büstüne baş kısmı çok benzeyen ve Boston Museum of Fine Arts'da sergilenen Herakles örneği için bkz. <http://www.mfa.org/collections/object/weary-herakles-herakles-farnese-type-149765> Erişim tarihi: 15/02/2018.

¹⁰⁵ Vermeule 1965, 70.

¹⁰⁶ Vermeule 1965, 70.

¹⁰⁷ Vermeule 1965, 372. Fig.21 ve 22.

¹⁰⁸ Vermeule 1965, 371.

eyaleti kişileştirilerek kadın olarak gösterilmiştir. Burada Africa eyaleti derken Roma'nın Kuzey Afrika'daki eyaletlerinin geneli kastedilmektedir, yani Aegyptus, Libya Inferior, Libya Superior, Tripolitania gibi Roma'nın Kuzey Afrika'daki belirgin bir eyaleti kastedilmemiştir. *Phiale*'de alegorik bir anlatım söz konusudur. Africa eyaleti Roma'nın egemenliği altına girmesi sembolik olarak anlatılmıştır. Tıpkı Aphrodisias Sebasteionu'ndaki panellerde imparator Nero'nun Armenia'yı ve Claudius'un Britannia'yı işgal etmesinin sembolik olarak anlatılışı gibi, bu *phiale*'deki kadının Roma'nın boyunduruğu altına girdiği gösterilmektedir¹⁰⁹. Diğer *phiale*'de ise yaşlı bir kişinin¹¹⁰, portresi görülür. Bu yaşlı kişinin de muhtemelen o çiftlikte yaşamış ailenin büyüklerinden biri olduğu tahmin edilmektedir¹¹¹. Bu iki *phiale* de tondo büstlerine ve tondo portrelerine örnek olarak gösterilebilir ve üretim tarihi olarak MS 1'inci yüzyıl olduğu düşünülmektedir.

Tondo portrelerinin kâse içinde görüldüğü örneklerden dört tanesi Assos'ta bulunmuştur¹¹² (Lev. XVII, Res. 29 ve Lev. XVIII, Res. 30). Assos kentinin batı nekropolünde ve tiyatrosunda ele geçen bu kâseler kulpsuz olup, kilden yapılmıştır. Portreli kâseler genel olarak özensiz bir işçilikle yapılmıştır. Buluntu yerleri ve çok az örnek ile temsil edilmelerinden dolayı özel alanda kullanıldığı izlenimi uyandırmaktadır¹¹³. Portreli kâseler MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısı ile MS 1. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir¹¹⁴. Bu tip portreli kâseler ayrıca Pergamon, Mytilene, Smyrna ve Aizanoi gibi kentlerde de bulunmuştur¹¹⁵. Dolayısıyla portreli kâselerin kullanımı özellikle Aiolis bölgesinde geniş bir alana yayılmıştır. Assos'ta bulunan

---

¹⁰⁹ Roma tarafından fethedilmiş ve Roma egemenliğine girmiş eyaletlerin kadın şeklinde kişileştirilerek Roma'nın kölesi olarak gösterildiği alegorik anlatımların bir benzeri Aphrodisias Sebasteionu'nda da görülür. Sebasteion'daki alegorik anlatımlarla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. R.R.R. Smith, TMRJCS, 310-315, (2013).

¹¹⁰ Vermeule 1965, 372.

¹¹¹ Vermeule 1965, 372.

¹¹² Aslan 2016, 44.

¹¹³ Aslan 2016, 44.

¹¹⁴ Aslan 2016, 50.

¹¹⁵ Aslan 2016, 48.

portreli kâseler de bu durumu kanıtlar¹¹⁶. Kâselerdeki portreler Iulius-Claudiuslar sülalesindeki devlet yöneticilerinin portrelerine benzemektedir¹¹⁷. Portreler için Augustus, Tiberius, Genç Cato ve Mytilleneli Theophanes isimleri ortaya atılmıştır. Fakat kâselerin üretim merkezi göz önüne alındığında bu portrelerin Mytilleneli Theophanes olma olasılığı çok daha yüksektir. Çünkü Mytillene'deki Demeter kutsal alanında bulunan kâselerin üzerindeki portreler Theophanes'e benzemektedir¹¹⁸. Bu benzerlikten yola çıkılarak Assos'taki portreli kâselerin de Theophanes'e ait olabileceği düşünülmüştür¹¹⁹. Mytillene ile Assos kentlerinin birbirlerine olan coğrafi yakınlığı bu benzerliğin olmasının sebeplerinden biri olarak görülebilebilir. Theophanes tarihçi ve politikacıdır. Romalı devlet adamı ve askeri lider Pompeius'un yardımcısıdır. MÖ 68 yılında VI. Mithridates'in Mytillene'yi işgal etmesi üzerine Pompeius MÖ 66-65 yıllarında bir ordu düzenleyerek Mytillene'yi VI. Mithridates'in elinden geri almıştır. Theophanes de bu süreçte Pompeius'a yardımcı olmuş ve Mytillene halkı tarafından sevilen bir kişi olmuştur¹²⁰. MÖ 62 yılında Theophanes'e Roma vatandaşlığı verilerek onurlandırılmıştır ve *Cn. Pompeius Theophanes* adını almıştır. Theophanes'in MÖ 44-36 yılları arasında ölmüştür. Mytillene halkı Theophanes'in ölümünden sonra onu kült haline getirmiştir¹²¹. Assos'ta bulunan Theophanes portreli kâseler de Theophanes kültürünün bir uzantısı olabilir. Theophanes bu kâselerde kısa saçlı, sakalsız, çıkık elmacık kemikli, orta yaşlarını süren bir erkek olarak tasvir edilmiştir. Sonuç itibarıyla, yuvarlak çerçeve içine alınan portrelerin kâseler içinde gösterildiği eserler özellikle Aiolis bölgesinde tercih edilen bir eser türü olup, tondo portrelerine örnek olarak gösterilebilecek eserler arasında yer almaktadır.

---

¹¹⁶ Aslan 2016, 48.

¹¹⁷ Aslan 2016, 50.

¹¹⁸ Aslan 2016, 48.

¹¹⁹ Aslan 2016, 49.

¹²⁰ Strabon 13, 2, 3.

¹²¹ Theophanes'le ilgili önemli bir kaynak için bkz. Salzmänn, D. Cn. Pompeius Theophanes – Ein Benennungsvorschlag zu einem Portrat in Mytilene, RM 92, 1985, 245-260.

2.8. ROMA DÖNEMİNDE YAPILMIŞ OLAN İMPARATORLARA AİT TONDO PORTELERİ

Roma Dönemi'nde yapılmış imparator tondo portreleri de çeşitlilik göstermektedir. En çok portresi yapılan imparatorlardan biri olan Augustus'un bugüne kadar 250'yi aşkın portresi ele geçmiştir¹²². Bunun sebeplerinden biri belki de ilk Roma imparatoru olmasının verdiği tarihi kişiliğinin önemi ve anlamıdır. MÖ 27 yılından MS 14 yılına kadar çok uzun bir süre imparatorluk görevini sürdürmesi de diğer bir etken olabilir. Nitekim kendisinden sonra gelen imparatorlar, propaganda amaçlı olarak onun soyundan geldiğini belirtmek istemişlerdir¹²³.

İmparator Augustus'a ait, Toledo Müzesinde sergilenen ve MÖ 15 – 30 yılları arasında yapıldığı düşünülen bronzdan yapılmış tondo portre imparatorun tanınan portrelerinden biridir ¹²⁴ (Lev. XVIII, Res. 32, ve Lev. XIX, Res, 33)¹²⁵. Bu tondo büstünde görülen Augustus'un portresi Prima Porta heykelindeki yüz ifadesini andırır (Lev. XIX, Res. 34). Yüzünde kendisine güvenen, çevresine de güven veren bir imparator ifadesi vardır¹²⁶. Augustus'un ünlü "Prima Porta" heykelinde görülen kısa ve kuvvetli boyun, çeneye doğru daralan bir kafa biçimi, geniş ve kemerli burun ve özenle düzenlenmiş saç bukleleri, bu tondo büstünde de görülür. Portrenin arka planında tondo'ya özenle işlenmiş olan yaban domuzu ve aslan avı sahnesi görülür. 3 adet av köpeği hem aslana hem de yaban domuzuna saldırmaktadır. Sahnede alegorik bir anlatım vardır ve Augustus'un askeri gücünün sembolik olarak gösterimi söz konusudur¹²⁷. Augustus tondosu büyük bir ihtimalle Roma İmparatorluğuna bağlı yerel

---

¹²² Özgan 2013 – RPS I, 153.

¹²³ Özgan 2013 - RPS I, 153.

¹²⁴ Carter 2015, 149. Fig. 2. 14.

¹²⁵ Bu tondo, Toledo Müzesinin koleksiyonuna 2007 yılında Libbey Vakfından (Libbey Endowment) satın alma yoluyla kazandırılmıştır.

¹²⁶ Augustus'un diğer portreleriyle karşılaştırma yapmak için bkz. Özgan 2013 - RPS I, 153-173.

¹²⁷ Carter 2015, 148-149.

krallıklardan birine, Roma'nın muazzam gücünü gösterme adına verilmiş diplomatik bir hediye olduğu tahmin edilmektedir¹²⁸.

Erken Roma İmparatorluk Dönemine ait bir başka tondo portresi, İmparator Claudius'a ait bronzdan yapılmış tondo portredir (Lev. XX, Res. 35)¹²⁹. İmparatorun MS 1'inci yüzyılın sonlarında yapıldığı tahmin edilen bu tondo portresi, İngiltere'de eski bir Roma kenti olan Derventio'da bulunmuştur. Claudius, imparatorluk görevi süresi içinde Britannia (bugünkü İngiltere) bölgesini tamamen fethetmiştir. Dolayısıyla bu tondo büstünün bu fethi onurlandırmak amacıyla yapıldığı tahmin edilmektedir¹³⁰. Claudius bu tondo büstünde *pontifex maximus*¹³¹ olarak gösterilmiştir. 51 yaşında imparator olan Claudius, bu tondo portresinde yaşının gerektirdiği şekilde gerçekçi bir biçimde betimlenmiştir¹³². Çeneye doğru daralan kafa biçimi, alın kırışıklıkları ve o dönemin modası olan dalgalı saçlarıyla betimlenmiş olan Claudius'un başının sağ ve solunda yer alan ve pontifex maximus olduğunun sembolü olan *simpulum* ve *lituus* bulunmaktadır¹³³.

Bir başka imparatora ait tondo portresi olarak Yunanistan'ın Eleusis kentinde bulunan Marcus Aurelius tondo portresi örnek olarak gösterilebilir¹³⁴ (Lev. XX, Res. 36). Eleusis Gizemleri ritüellerinin yapıldığı tapınak olan "Telesterion'un"¹³⁵ Büyük Propylon'unda dekoratif unsur olarak dikilen bu tondo portresinin yapılış amacı Marcus Aurelius'u onurlandırmaktır. Çünkü burada bulunan yazıtlara göre Marcus Aurelius bu tapınağın propylonunu yaptırmış ve bundan dolayı Eleusis kenti onu bu tondo

---

¹²⁸ Carter 2015, 149.

¹²⁹ Dohna 1998, 210-211.

¹³⁰ Dohna 1998, 211.

¹³¹ Antik Roma dininin en büyük rahibi ünvanı, başrahip. Roma imparatorlarının kullandığı bir ünvanıdır. Ayrıca bkz. RE 10 (2012), s. 135-138. (Pontifex, Pontifices).

¹³² Diğer Claudius portreleriyle karşılaştırmak için bkz. Özgan 2013 - RPS I, 246-256.

¹³³ *Simpulum* (Lat.): küçük kepçe. *Lituus* (Lat.): boru (çalgi), augur sopası. Pontifex Maximus ünvanını kullanan Roma imparatorlarının ritüellerde kullandıkları araçlar.

¹³⁴ Vermeule 1965, 377-378. Fig. 30.

¹³⁵ Eleusis Gizemleri ritüellerinin yapıldığı tapınağın adı.

portresiyle onurlandırmıştır¹³⁶. Marcus Aurelius bu tondo portresinde askeri bir kıyafet içinde gösterilmiştir. Üzerinde Gorgon tasviri olan bir zırh taşımaktadır. Başın üst kısmı zarar görmesine karşın, Marcus Aurelius'un diğer portrelerinde de görülebilen sakalı bu tondo büstünde de görülebilmektedir.

Tondo portresi formunda olmayan, ancak tondo'nun üretim çeşitliliği ve farklı formlara da uygulanabilirliği açısından son derece önemli formlarından birisi de panel resimleri ve fresklerdir. Panel resimleri ve freskler de yuvarlak çerçeve içinde gösterilebilmektedir. Panel resmi, ahşaptan yapılmış bir panelin üzerine yapılan resim türüdür¹³⁷. Günümüze kadar ulaşabilmiş ve Geç İmparatorluk Dönemi'nin en önemli imparatorlarından biri olan, Afrika kökenli, Severuslar Hanedanının kurucusu ve Severuslar Dönemi'nin ilk imparatoru Septimius Severus'a (MS 193 – 211) ait “Severus Tondosu” bu tip tondo portrelerine örnek olarak gösterilebilir¹³⁸. Bir aile fotoğrafı olarak da tanımlanabilen bu eserde Septimius Severus, eşi Julia Domna ve çocukları Geta ve daha sonra imparator olan Caracalla'nın portreleri (MS 211 – 217) görülmektedir (Lev. XXI, Res. 37). Sol altta görülen Geta'nın yüzü *damnatio memoriae* sebebiyle silinmiştir¹³⁹. Bu tondo yaklaşık olarak 30,5 cm çapındadır. İmparatorluk portrelerine güzel bir örnektir. Roma imparatorluk sınırları içindeki önemli bir kamu dairesinde başköşeye asılmış olduğu tahmin edilmektedir. Bu tondo esasında dörtgen şekilli bir portredir, fakat zaman içinde yuvarlak bir form halini almıştır. Septimius Severus ve ailesi tondonun içinde birbiriyle uyumlu ve simetrik olarak yerleştirilerek

---

¹³⁶ Vermeule 1965, 377 - 378.

¹³⁷ Panel Painting. Tüval bulunmadan önce 16. Yüzyıla kadar tercih edilen bir resim sanatıdır. Konuyla ilgili olarak bkz. Boardman, John ed., The Oxford History of Classical Art. (panel painting).

¹³⁸ Bu tondo halen Almanya'nın Berlin kentinde “Antikensammlung Berlin” olarak bilinen müzede sergilenmektedir. Kaynak için bkz. Antikenmuseum Berlin; Heilmeyer, W-D. “Die ausgestellten Werke”, BSMK, p. 373. (1988).

¹³⁹ *Damnatio memoriae* Latince bir terimdir. Roma'da hain veya sakıncalı olduğu düşünülen çok önemli bir kişinin heykellerinin, resimlerinin, isminin her yerde yok edilmesidir. Bu uygulama genellikle bahsi geçen kişinin ölümünden sonra yapılır. O kişiye verilmiş manevi bir ceza anlamı taşır. Geta, babası Septimius Severus'un MS 211 yılında ölümünden sonra kardeşi Caracalla ile taht kavgasına girişmiş ve bunun neticesinde Caracalla tarafından öldürülmüştür. Bkz. RE III (2012), s. 299.300. (*Damnatio memoriae*- V. Zedelius ve F. Vittinghoff).

resmedilmiştir. Bir diğer husus ise bu resmin Eski Mısır kökenli olduğudur ve Mısır'da ortaya çıkmış olan Fayyum Portreleriyle benzerlik göstermektedir. Ayrıca tondonun yapım malzemesi olan ahşap çok dayanıklı bir malzeme olmamasına rağmen günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu yönüyle de son derece ilginç bir tondo portresidir.

Yukarıda verilen belli başlı örnekler çerçevesinde görüldüğü üzere, imparatorlara ait portrelerin, tondo portreleri veya *imago clipeata* formunda yapılması Roma Dönemi'nde sıklıkla tercih edilmiştir.

2.9. ROMA MEZAR SANATINDA TONDO BÜSTLERİ ve TONDO PORTRERİNİN KULLANIMI, UYGULANMA BİÇİMLERİ

Önceki bölümde vurgulandığı gibi, tondo büstleri özellikle Erken İmparatorluk Dönemi'nden itibaren büst, rölyef ve dolayısıyla portre yapımı konusunda kendine özgü bir yer edinmiştir. Buna paralel olarak kullanım alanı ve kullanım amacı da aynı oranda artmıştır. Dolayısıyla, Roma Dönemi'nde sadece imparatorların, tanrıların ve tanrıçaların tondo büstleri ve portreleri değil, aynı zamanda aristokrat sınıftan olan insanların da tondo portreleri yapılmaya başlanmış ve uygulamaya konulmuştur.

Tondo portrelerinin sivil halk tabanında, özellikle Patrici sınıfına mensup soylu ve zengin aileler arasında, mezar sanatı ve anma unsuru olarak kullanımı yaygındır. Bu kullanım özellikle lahitlerde görülmektedir. Ölen kişinin onurlandırılması için lahitin üzerine onun portresi yani *imago clipeata*'sı işlenir. *Imago clipeata*'nın etrafında ise onu onurlandırıcı semboller konulur.

Londra'da B. Crowther galerisinde bulunan bir lahitte¹⁴⁰, ismi bilinmeyen bir kişinin tondo portresi lahitin tam ortasına yerleştirilmiştir (Lev. XXI, Res. 38). Lahitte

---

¹⁴⁰ Vermeule 1965, 384. Fig. 39. Ayrıca bkz. AJA 63 (1959), 344-345, Fig. 37-38.

görülen kişinin tondo portresini kanatlı Eroslar (Cupidolar) taşımaktadır. Mermer lahit yaklaşık olarak MS 250'li yıllara tarihlendirilmektedir¹⁴¹.

Londra'daki lahite benzeyen bir başka örnek ise San Fransisco'daki De Young Müzesinde korunan ve bir kadına ait lahittir¹⁴². Bu lahitte görülen kadın *imago clipeata* şeklinde rölyef olarak gösterilmiştir (Lev. XXII, Res. 39). Kadının tondo portresini Genius'lar¹⁴³ taşımaktadır. Ölümünden sonraki hayatta kadını o Geniusların koruduğuna vurgu yapılmak istenmiştir. Mermer lahitin yapım tarihi yaklaşık olarak MS 275'li yıllardır. Bu lahittekinine benzer bir temanın görüldüğü bir başka lahit ise Albright-Knox Art Gallery'de sergilenen lahittir (Lev XXII, Res. 40)¹⁴⁴.

Selanik Arkeoloji Müzesinde korunan ve MS 2'inci veya 3'üncü yüzyıla tarihlenen son derece ilginç bir tondo rölyefi de tondo portrelerinin mezar sanatı kapsamında kullanıldığına dair güzel bir örnektir (Lev. XXIII, Res. 41)¹⁴⁵. Bu tondo portresini ilginç kılan unsur, iki insanın bir tondo içinde gösterilmiş olmasıdır ve bu durum tondo portrelerinin genel kullanım biçimi olarak değerlendirildiğinde pek de alışılmamış bir durum değildir. Bir tondo içinde iki veya daha fazla insanın büstünün yapılması durumu Roma'nın, Tuna Nehri'nin aşağı tarafındaki bölgelerde bulunan Noricum, Pannonia, Dacia ve Macedonia eyaletlerinde görülmektedir¹⁴⁶. Tıpkı Severus Tondosu'nda da görüldüğü gibi, bir tondo içine sığdırılan birden fazla kişinin birbiriyle olan bağlantısı aynı aileden olmasıyla açıklanabilir¹⁴⁷. İkinci ilginç durum ise, tondonun sivri çubuklar yardımıyla ayakta duracak bir biçimde yapılmış olmasıdır. Yani, herhangi bir mezar anıtının veya lahitin bir parçası değildir. Tamamen bağımsız ve kaidesiz bir

---

¹⁴¹ Vermeule 1965, 384.

¹⁴² Vermeule 1965, 385. Fig. 40.

¹⁴³ Antik Roma Dininde koruyucu melek. Kişinin doğumundan ölümüne kadar koruduğuna inanılan melektir. Kadın olarak betimlenir. Daha fazla bilgi için bkz. Azra Erhat, "Mitoloji Sözlüğü", Genius maddesi.

¹⁴⁴ Vermeule 1965, 385. Fig. 41.

¹⁴⁵ Rizakis ve Touratzoglou 2011, 123. Fig. 7.4.

¹⁴⁶ Rizakis ve Touratzoglou 2011, 124.

¹⁴⁷ Rizakis ve Touratzoglou 2011, 124.

tondudur. Bu mezar tondosu muhtemelen Makedonya bölgesinde yaşamış ve o bölgede Roma ordusuna hizmet etmiş bir Roma askerine ve onun eşine veya kardeşine ait olmalıdır¹⁴⁸. Tondonun içinde görülen kişilerin üstünde toga kıyafeti görülmektedir.

Antoninler Döneminde yapıldığı tahmin edilen entelektüel bir adama ait olan tondo portresi de mezar sanatı kapsamında değerlendirilmektedir (Lev. XXIII, Res. 42)¹⁴⁹. Genç görünümlü, seyrek sakallı olarak gösterilen bu kişinin gözbebekleri de matkapla şekillendirilerek bakışlarına derinlik ve gerçeklik katılmak istenmiş olup bu durum Antoninler Dönemi portre sanatında sıkça görülen bir durumdur¹⁵⁰. Büstün sol omuz hizasında bulunan ve tablete benzeyen şey, aslında kıvrılıp rulo yapılmamış sayfadır. Bu ayrıntı o kişinin bir “*literatus*”, yani entelektüel ve özel bir kişi olduğunun sembolik bir anlatımıdır.

Yukarıda bahsedilen tondo portresine kullanım amacı olarak çok benzeşen 2 adet tondo portresi, Roma'nın liman kenti olan Ostia'da bulunmuştur. Halen Museo Archeologico Ostiense'de korunan bu tondolar ölü kişiyi anmak adına yapılmıştır¹⁵¹. Tondolar Flaviuslar Dönemine tarihlendirilmektedir¹⁵² (Lev. XXIV, Res. 43 ve Lev. XXIV, Res. 44). Yaşlı iki adamın portresinin görüldüğü bu tondo portreleri, Ostia kentinde bulunan Mithras Hamamları (Terme del Mithra) içinde beraber bulunmuştur. Kamuya ait bir binanın içinde bulunan bu iki eser, Roma Dönemi'nde toplum içinde saygınlığı olan kişilerin kamusal alanda nasıl saygıyla anıldığına ve onurlandırıldığına dair önemli örneklerdir¹⁵³.

---

¹⁴⁸ Rizakis ve Touratzoglou 2011, 124

¹⁴⁹ Vermeule 1965, 382. Fig. 36.

¹⁵⁰ Karşılaştırma yapmak için bkz. Özgan 2013, RPS II, 179 vd.

¹⁵¹ D'Ambra 1995, 671. Fig. 6.

¹⁵² D'Ambra 1995, 671.

¹⁵³ Bu iki tondoyu daha detaylı olarak görmek için bkz.

<http://www.ostia-antica.org/vmuseum/FOTOFULL/E2/E23919.jpg> ve

<http://www.ostia-antica.org/vmuseum/FOTOFULL/E2/E23920.jpg> . Erişim tarihi: 16/02/2018.

Vatikan Müzesinde sergilenmekte olan bir ölü sunağı (funerary altar), *imago clipeata*'nın mezar sanatı kapsamında kullanıldığına dair son derece önemli bir veri sunmaktadır¹⁵⁴. Traian veya Hadrian Dönemi'nde yapıldığı düşünülen bu altarda üç adet insan figürü vardır¹⁵⁵ (Lev. XXV, Res. 45). Sol tarafta elinde heykeltraş malzemeleriyle bir genç kızın *imago clipeatasını* yapan bir heykeltraş görülür. Sağda *imago clipeata*'yı tutup heykeltraşa yardım eden ve muhtemelen *imago clipeata*'daki genç kızın annesi olan kadın görülür. Ortada ise ölen genç kızın tondo portresi görülmektedir. Sağdaki kadının saç stili Flavius veya Traian Dönemi stilindedir¹⁵⁶. Bu tip saç modeli özellikle Flaviuslar Döneminde başlayıp, Traian Döneminde aynen devam ettirilen kadın portresi saç stildir. Alnın üzerinde küt bir saç kütleli oluşturulur. Başın üzerinde diadem varmış gibi bir izlenim yaratır. Saç stili abartılı olmasına karşın, yüzde huzur ve sessizlikle bir kontrast yaratılmaya çalışılır¹⁵⁷. Nitekim altarda görülen üzüntülü annenin yüzünde de bu anlatım görülebilmektedir ve bu şekilde bir kontrast sağlanmıştır. Acı ve bir o kadar da gerçekçi bir sahnedir. Ölen genç kızın anısını yaşatmak ve onurlandırmak amacıyla bu sunak yapılmıştır.

Yukarıda verilen bu örnekler, tondo büstlerinin ve portrelerinin mezar sanatı ve ölü kişilerin anılması kapsamına nasıl dâhil edildiğine dair önemli veriler sunmaktadır. Böylelikle tondo büstlerinin ve portrelerinin Roma Döneminde kullanım amacının ve alanının arttığı görülmektedir.

---

¹⁵⁴ D'Ambra 1995, 672. Fig. 7.

¹⁵⁵ D'Ambra 1995, 671.

¹⁵⁶ Karşılaştırma yapmak için bkz. Özgan 2013 - RPS II, 47-51. Roma İmparatoru Domitian'ın eşi Domitia Longina'nın portrelerinde görülen saç şekli de bu şekildedir.

¹⁵⁷ Özgan 2013 - RPS II, 43.

2.10. ANTİK KAYNAKLARDA IMAGO CLIPEATA’NIN EV İÇİNDE ve KAMU BİNALARINDA KULLANIMI ve ATALAR KÜLTÜ

Tam adı Gaius Plinius Secundus olan ünlü Romalı doğa bilimci, doğa tarihçisi ve yazar Yaşlı Plinius¹⁵⁸ (MS 23 – 79), Doğa Tarihi (Naturalis Historia) isimli ünlü eserinin 35’inci bölümünde 4 ile 14 arasındaki kısımlarını *imago clipeata*’nın yani tondo biçimli büstlerin, resimlerin ve doğal olarak portrelerin kullanımlarıyla ilgili bilgiler vermeye ayırmıştır¹⁵⁹. Yaşlı Plinius aynı zamanda *imago clipeata*’nın atalar kültürüyle bağlantılı olarak *imago clipeata*’nın nasıl kullanıldığıyla ilgili bilgiler vermiştir.

Atalar kültürü kısaca atalara ve ecdada tapmak anlamına gelir. Bir insanın veya bir ailenin, soyundan geldiği kişilere maddi ve manevi olarak duyduğu derin saygı ve sevginin bir ifadesidir. Bu inanç biçiminde ecdadın ruhunun ölümsüz olduğu inancı vardır. Ataların ölümsüz ruhlarının o insanı veya aileyi koruduğuna inanılmaktadır. Yaşlı Plinius, Roma Dönemi’nde “atalar kültürü” kapsamında iki tip portrecilikten bahsetmektedir. Birincisi balmumundan yapılan maskelerdir ve *pompa funebris*¹⁶⁰ yani cenaze töreni boyunca, ölen kişinin yüzünden alınmış ve balmumundan yapılmış maskeleri takılır ve bu şekilde ölen kişinin hatırası canlandırılıp onurlandırılırdı¹⁶¹. Bu balmumu maskeler¹⁶² *armaria* adı verilen dolaplarda veya sandıklarda saklanırdı. İkincisi ise, boyanmış portreler olup, ailenin soyağacını betimlemekteydi. Portrelerin

---

¹⁵⁸ Plinius. Kendisiyle aynı adı taşıyan ve yeğeni olan, antik yazar ve devlet adamı Genç Plinius’la (Pliny the Younger) karışmaması için Yaşlı Plinius da denilmektedir.

¹⁵⁹ Nat. Hist. 35. 4-14.

¹⁶⁰ Lat. Eski Roma’da Cenaze Törenine verilen ad. Pompa (Lat.) tören anlamına gelir. Kaynak. “Latince-Türkçe Sözlük”, Dr. Sina Kabağaç-Erdal Alova. Ayrıca bkz. RE 10 (2012), s. 477-481 (Prozession – J. H. Oakley – F. Bömer).

¹⁶¹ Bu uygulamanın bir benzeri Mustafa Kemal Atatürk’ün yüzüne uygulanmıştır. Atatürk vefat ettikten sonra, onun yüzünden balmumu maski alınmıştır. Antik Dönemde buna örnek olarak Mısır firavunu Tutankhamun’ın maskesi ve Miken kralı Agamemnon’un maskesi örnek olarak verilebilir. Ayrıca bkz. Franz Bömer: *Pompa I.* In: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (RE). Band XXI, Stuttgart 1893ff., Sp. 1878–1993

¹⁶² Bkz. Flower, H. *Ancestor Masks and Aristocratic Power in Roman Culture*, Clarendon Press, (1996).

arasında boyayla yazılmış satırlar bulunup, her *imago clipeata*'nın yanına o portrenin kime ve hangi ataya ait olduğu yazılmaktaydı¹⁶³.

Seçkin Romalı aristokrat ailelere, özellikle Patrici sınıfına mensup ailelere, ait *domus* isimli özel konutlarda *alae* adı verilen özel bir oda bulunmaktaydı. *Atrium* yani avluya açılan ve evin kapısına yakın olan bu küçük ve özel odada o ailenin atalarının *imago clipeata*'ları yani tondo portreleri sergilenirdi¹⁶⁴. Bu portrelere aynı zamanda *aliae* adı verilmektedir¹⁶⁵. Çünkü, aile içinde en önemli mevkilere sahip olmuş ataların portreleri kapının en yakınına yerleştirilip sergilenmekteydi. Evin sahibi dışında hiçkimse bu portrelerin yerini değiştirme hakkına sahip değildi. Bu portrelerin eve, sonsuza kadar sürecek bir onur yani *triumphus* verdiği gibi, evin sahibine de işlerinde başarı ve şans verdiğine inanılmaktaydı¹⁶⁶. Dolayısıyla bir evin içinde bir adamın, daha doğrusu bir atanın, tondo portresinin olması *virtus* yani “erdemli olmak” anlamına gelmekteydi. Ataya ait tondo portresinin ev halkına erdem getirdiğine inanılmaktaydı ve bu ataların geçmiş yaşantılarındaki erdemli davranışları sembolize edilmekteydi¹⁶⁷.

Yaşlı Plinius, kalkan portrelerinin kullanım amacını, “gelişmiş ve yüksek bir kültürün ölümsüz ruhlarına (*immortales animae*) tanrılardan gelen ihtişam ve onur anlayışını uygun ve kompakt bir formatta iletilmesi” şeklinde tarif eder¹⁶⁸. Plinius'un bu tanımı, aslında geçmişe yapılmış bir öykünmedir. Roma Cumhuriyet Dönemi'ndeki yüksek kültür ve sanat düzeyine dair bir özlemi içerir. Aynı zamanda yaşadığı dönemin kültürel dejenerasyonuna da ayna tutmaktadır. Bu ifadeden, *imago clipeata*'nın gerek ev içinde gerek kamu binalarında ve tapınaklarda gerekse mezar sanatında kullanımının ne derece büyük bir anlam taşıdığını sembolik olarak görmek mümkündür. Bu duruma dair

¹⁶³ Winkes 1979, 482. Ayrıca bkz. Plinius, Nat. Hist. 35-4.

¹⁶⁴ Corbier 2007, 76.

¹⁶⁵ Winkes 1979, 482. Ayrıca bkz. Nat. Hist. 35. 6-8.

¹⁶⁶ Winkes 1979, 482. Ayrıca bkz. Nat. Hist. 35. 6-8.

¹⁶⁷ Winkes 1979, 484. Ayrıca bkz. Nat. Hist. 35. 9-11.

¹⁶⁸ Winkes 1979, 483. bkz. Nat. Hist. 35. 6-8.

modern bir örnek olarak Almanya'da Regensburg kentinde Wallhalla Anıtı olarak adlandırılan yapı verilebilir¹⁶⁹. Yapı Parthenon'un bir taklididir ve 1827 yılında Bavyera Kralı I. Ludwig'in girişimleriyle inşa edilmiştir. İçinde Alman tarihi içindeki önemli şahsiyetlerin olduğu 120'yi aşkın büstü sergilenmektedir. Ancak bunlar tondo portresi şeklinde değildir.

Imago clipeata'nın ev içinde kullanıldığına dair günümüze ulaşmış örnekler mevcuttur. Örneğin İtalya'da Napoli civarında bulunan ve İmparator Nero'nun hayat arkadaşı Poppaea Sabina'ya ait olan Villa Oplontis evinin duvar fresklerinde *imago clipeata* örnekleri rahatlıkla görülebilmektedir¹⁷⁰ (Lev. XXV, Res. 46, ve Lev. XXVI, Res. 48). Bu fresklerin tarihi MS 1. yüzyılın ikinci çeyreğidir. Pompeii'de bulunan Güzel Impliviumlu Ev'inde (House of the Beautiful Implivium) *imago clipeata*'nın ev içinde kullanıldığına dair bir fresk kesiti vardır (Lev. XXVI, Çiz. 6). Yine Pompeii'deki bir başka evde bulunmuş ve *imago clipeata* formunda gösterilmiş Sappho freski de dikkat çekici bir örnektir¹⁷¹. Bu freskte Sappho elinde kalem ve tabletle betimlenmiştir. (Lev. XXVII, Res. 48) Bu fresk MS 1. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmektedir¹⁷².

Imago clipeata'nın hem atalar kültü hem de mezar sanatı olarak kullanıldığının göstergesi olan en güzel örnek kuşkusuz Museo Capitolino'da korunan ve imparator Traian Dönemi'ne tarihlenen lahitte karşımıza çıkmaktadır (Lev. XXVII, Res. 49)¹⁷³. Bu lahitte dört insan figürü görülmektedir ve muhtemelen bir evin içinden, olasılıkla da atriumundan alınmış, bir sahnedir. *Kline* 'ye uzanmış olarak gösterilen ev sahibi ve aynı zamanda lahitte yatan kişi, yanı başında evin hanımı, ayakucunda evin hizmetkârı

¹⁶⁹ Wallhalla Anıtı hakkında önemli bir kaynak için bkz. Eveline G. Bouwers, *Public Pantheons in Revolutionary Europe. Comparing Cultures of Remembrance, c. 1790-1840*, Basingstoke 2012, pp. 161-212.

¹⁷⁰ Winkes 1979, Pl. 68, Fig. 1.

¹⁷¹ Ling 1991, 158. Fig 169. Ayrıca bkz.

[https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Sappho_fresco_\(from_Pompeii\)](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Sappho_fresco_(from_Pompeii)) Erişim tarihi: 16/02/2018.

¹⁷² Sappho Freski, Pompeii kentinde "Pompeii VI" olarak tanımlanan, Insula Occidentalis parselinde yer almaktadır.

¹⁷³ D'Ambra, 668-669. Fig. 1, 2 ve 4.

görülmektedir. Arka plana yerleştirilmiş imago clipeata'da ise yatağa uzanmış olan adamın atasının tasviri (babası veya dedesi olabilir) görülmektedir. Yatağa uzanmış adam ile arka plandaki tondo'da görülen adamın yüzleri birbirine çok benzemektedir. Yataktaki adam daha genç bir şekilde betimlenirken¹⁷⁴, tondo'daki adamın yüzü daha yaşlı gösterilmiş olup saç şekli ve toga'sının stili bu adamın Flaviuslar Dönemi'nde (MS 69 – 96) yaşadığına işaret etmektedir (Lev. XXVIII, Res. 50)¹⁷⁵. Bu lahitte görülen sahnenin, imago clipeata'nın ev içinde kullanımını, atalar kültürünün yansımaları ve atalara ait imago clipeata'ların evin içinde sergilenmesinin ev hanesine saygınlık ve erdemlilik kazandırdığını net bir biçimde ortaya koymaktadır.

Yaşlı Plinius, tondo portrelerinin sadece ev içinde değil aynı zamanda kamuya ait binalarda ve tapınaklarda da kullanıldığına işaret etmektedir. Onun anlatımına göre, Geç Roma Cumhuriyet Döneminde yaşamış ve konsüllük görevinde bulunmuş Appius Claudius Pulcher, Roma'da bulunan Bellona Tapınağı'nın¹⁷⁶ içine propaganda ve dekorasyon amaçlı olarak atalarının tondo portrelerini koymuştur¹⁷⁷. Yine aynı dönemde yaşamış bir başka konsül olan Marcus Aemilius Lepidus MÖ 79 veya 78 yılında Basilica Aemilia'nın frizlerini atalarının imago clipeata'larıyla süslemiştir¹⁷⁸. MÖ 58 yılında basılmış bir sikkede Basilica Aemilia'nın imago clipeata'larla süslenmiş bir görüntüsü görülmektedir (Lev. XXVIII, Res. 51)¹⁷⁹. Yaşlı Plinius, imago clipeata'nın kütüphanelerde de kullanıldığına işaret etmektedir. Altın, gümüş ve bronzdan yapılmış ve Homeros gibi ünlü filozoflara ve yazarlara ait tondo portreleri,

---

¹⁷⁴ D'Ambra, 669. Fig. 2.

¹⁷⁵ D'Ambra 1995, 667 – 671 ve Winkes 1979, 484. Plate 68, Fig. 3.

¹⁷⁶ Savaş Tanrıçası Bellona'ya adanan tapınak. Romalıların savaş tanrıçası olarak simgelendirdikleri Bellona (Lat. Bellum savaş demektir) zamanla Yunanlıların Enyo tanrıçasıyla bir tutulmuştur. Mars'ın eşi olarak da gösterilir. Bir savaş arabasında, elinde bir kılıç, bir kargı ya da yanan bir çırağı ile canlandırılır, korku saçan bakışlarıyla Furia'ları andırır. Bkz. Azra Erhat, "Mitoloji Sözlüğü", Bellona maddesi.

¹⁷⁷ Winkes 1979, 483. Ayrıca bkz. Nat.Hist. 35. 12-14.

¹⁷⁸ Winkes 1979, 483. Ayrıca bkz. Corbier 2007, 71.

¹⁷⁹ Sikkeye ilgili kaynak için bkz. Ghey, Leins & Crawford 2010 419.3.1 A catalogue of the Roman Republican Coins in the British Museum, with descriptions and chronology based on M.H. Crawford, Roman Republican Coinage (1974), 2010.

kütüphanelerde hem dekorasyon unsuru olarak hem de o ünlü kişilikleri onurlandırmak amacıyla sergilenmekteydi¹⁸⁰.

Tondo büstlerini ve tondo portrelerini uygun bir yüksekliğe asabilmek amacıyla ip kullanılmaktaydı. Nitekim ünlü Romalı yazar, mimar ve mühendis Vitruvius (MÖ 80 veya 70 – MÖ 15'ten sonra), bu durumu *De Architectura* isimli eserinde, asılan portrelerin yüksekliğinin, portrelerin sergilendiği oda olan *alae* odasının genişliği kadar olması gerektiğini önemle vurgulamıştır¹⁸¹.

---

¹⁸⁰ Winkes 1979, 483. Ayrıca bkz. Nat. Hist. 35. 6-8.

¹⁸¹ Vitruvius 6, 3, 6. Ayrıca bkz. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Vitruvius/6*.html
Erişim tarihi: 16/02/2018.

3. ANADOLU'DA BULUNMUŞ OLAN TONDO BÜSTLERİ ve PORTELERİ

3.1. GENEL DEĞERLENDİRME

Anadolu'da bulunmuş tondo büstlerine ve tondo portrelerine genel çerçeveden bakıldığında toplamda 28 adet tondo büstü ve tondo portresi tespit edilmiştir. Bunların büyük bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmişken, bir kısmı ise çeşitli çevresel faktörler ve yangınlar neticesinde maalesef büyük tahribat görmüş ve sadece fotoğraflarda, sikkelerde kalmış veya antik kaynaklarda bahsedilmiş ve günümüze ulaşamamıştır. Bu genel çerçevede en fazla tondo büstü tondo portresi üretiminin yapıldığı antik kent olarak Aphrodisias kenti gösterilmektedir. Yapılan araştırmalar neticesinde Aphrodisias'ın tondo büstü ve tondo portresi üretimi konusunda diğer antik kentlere göre belirgin bir üstünlüğü görülmektedir. Bu durumun böyle olmasında Aphrodisias Heykeltraşlık Okulu'nun etkisi büyüktür. Heykel ve rölyef sanatı konusunda bir ekol olan ve bundan dolayı da bu sanatların gelişimi ve kurumsallaşması açısından antik çağın en önemli merkezlerinden biri olan Aphrodisias Heykeltraşlık Okulu, bu üretkenliğini tondo büstü ve tondo portresi üretiminde de ayrıca göstermiştir. Dolayısıyla hem üretim bazında hem de bulunduğu yer bazında Aphrodisias'taki tondo büstleri ve tondo portreleri sayısal olarak ilk sırada yer almaktadır. Aphrodisias dışındaki diğer kentlerde bulunan tondo büstlerinin ve tondo portrelerinin sayısı 4'ü geçmemektedir. Örneğin, Hierapolis kentinde sadece üç adet *imago clipeata* bulunmuştur. Galatia bölgesinde bulunan Ancyra kentinde ise sadece bir adet *imago clipeata* bulunmuştur. Üstelik bu kentlerde bulunan bazı tondo büstlerinin ve portrelerinin, bulunduğu kentte imal edilip edilmediği de tartışmalıdır.

İkinci bir husus olarak, Anadolu'da bulunan tondo büstlerinin ve tondo portrelerinin üretildiği dönemler de dikkat çekicidir. Hellenistik Dönem'de imal edilmiş tondo büstleri ve tondo portrelerinin çok azı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Fakat

Roma İmparatorluk Dönemi'nin başlangıcından itibaren Anadolu'da belirgin bir biçimde *imago clipeata* üretimi dikkat çekmektedir. Bu durum, özellikle MS 2. yüzyıldan itibaren çok yüksek seviyelere ulaşmıştır. Nitekim Anadolu'da bulunan ve günümüze ulaşabilmiş tondo büstlerinin ve tondo portrelerinin çok büyük bir kısmı MS 2. yüzyıl ile MS 5. yüzyılın başları arasında üretilmiştir.

Anadolu'da bulunmuş olan tondo büstlerinin ve tondo portrelerinin antik kentlere göre dağılımı şu haritada görülebilir (Lev. I, Res. I). Haritada görülen kent isimlerinin yanındaki sayılar, o kentte bulunmuş olan tondo büstlerinin ve tondo portrelerinin toplam miktarını göstermektedir. Günümüze ulaşamamış tondo büstlerinin ve tondo portrelerinin sayısı, haritada görülen o sayılara dahil edilmemiştir.

Anadolu'da bulunan tondo büstlerinin ve tondo portrelerinin imalatında ağırlıklı olarak mermer tercih edilmiştir. Terracotta kullanımı da yoğundur. Değerli madenlerden yapılmış imago clipeata sayısı çok azdır. Yalnızca 1 adet bronz tondo portresi ve 1 adet gümüş tondo büstü günümüze ulaşabilmiştir¹⁸².

3.2. ANADOLU'DA BULUNAN TONDO BÜSTLERİ ve TONDO PORTRERİNİN KULLANIM ALANLARI ve İŞLENEN TEMALAR

Anadolu'da bulunan tondo büstlerinin ve tondo portrelerinin kullanım alanları açısından incelenmesi neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır.

- a) Mezar armağanı veya mezar sunusu olarak kullanılan tondo büstleri ve tondo portreleri. Bu tip eserlere Anadolu'da çok az sayıda rastlanmıştır veya günümüze çok azı ulaşabilmiştir.

---

¹⁸² Ancyra'da bulunan bronzdan yapılmış Tartışmalı Traian Tondo Portresi ve Myangla'da bulunan gümüşten yapılmış Zeus Tondo Büstü.

Bu eserlere örnek olarak Hadrianuthereae'de bulunmuş olan Augustus tondo portresi, Satyr ve Maenadlara ait tondo büstleri verilebilir. Bkz. (Lev. LI, Res. 90 / Lev. LII, Res. 91, 92 / Lev. LIII, Res. 93, 94).

- b) Kamuya ait binaların ve tapınakların iç veya dış cephelerine, duvarla tavanın kesişme noktalarına, alınlıklarına, tiyatro sahne binalarının aedikulalarına işlenen tondo büstleri ve tondo portreleri. Bu tip eserler mimari dekorasyon unsuru veya elementi kapsamında değerlendirilmektedir.

Hierapolis tiyatrosunda bulunan Pergamon krallarına ait tondo portreleri, Side tiyatrosunda bulunan Artemis tondo büstü, Pergamon gymnasiumunda bulunan Büyük İskender tondo portresi bu tip eserlere örnektir. Bkz. (Lev. LVI, Res. 100 / Lev. LVIII, Res. 103 / Lev. LX, Res. 108 / Lev. LXI, Res. 109).

- c) Yine kamuya ait binaların iç duvarlarına çakılmak suretiyle kullanılan ve bir anlamda o binanın kullanım amacıyla örtüşen tondo büstleri ve tondo portreleri. Kamuda saygınlığı olan kişilere ve imparatorlara ait eserler bu kapsamdadır.

Aphrodisias'taki Apsisli Yapı'da bulunan filozof tondo portreleri bu tip eserlere örnektir. Apsisli Yapı'nın MS 4'üncü yüzyılda bir felsefe okulu olabileceği göz önüne alındığında bu tondo portrelerinin o yapı içinde kullanıldığı düşünülmektedir. Bkz. (Lev. XXXIV, Res. 58).

- d) Ritüellerde kullanılmak üzere yapılmış tondo büstlerine rastlanmıştır. Bu eserlerin kullanım amacı ölen kişiyi anmak ve tanrılaştırmaktır.

Örneğin İmparator Marcus Aurelius'un ölümünden sonra yapılan ve onun Zeus olarak tanrılaştırıldığı bir tondo büstü bu tip eser kapsamındadır. Eser Myangla'da bulunmuştur. Bkz. (Lev. LIV, Res. 95).

Yukarıda verilen sonuçlar neticesinde, Anadolu'da bulunmuş olan tondo büstlerinin ve tondo portrelerinin en başta gelen temel kullanım amacı, büstü veya portresi yapılan kişiyi veya tanrıyı onurlandırmaktır. Buna ek olarak, eğer tondo portresi yapılan kişi imparatorsa, o imparatorun propagandasını yapmak amacıyla tondo portresi yapılmaktadır. Antik Yunan kültürünün temsilcileri sayılan ve ünlü filozoflara, şairlere, yazarlara ve bilginlere ait kişilerin tondo portrelerinin yapılış amacı hem o kişileri onurlandırmak hem de onların temsil ettiği erdem, etik, ruh terbiyesi, bilgelik gibi değerleri tondo portresine bakan izleyiciye anımsatmaktır.

Sonuç olarak, Anadolu'da bulunan tondo büstleri ve tondo portreleri ağırlıklı olarak imparatorlara, tanrılara ve ünlü tarihi kişilere ait eserlerdir. Kullanım alanları farklılık gösterse de kullanım amacının “onurlandırmak” olduğu çok açıktır.

3.3. ANADOLU'DA BULUNMUŞ OLAN TONDO BÜSTLERİ ve TONDO PORTRELERİNİN ÜRETİMİNDE APHRODISİAS HEYKELTRAŞLIK OKULUNUN ROLÜ

Anadolu'da bulunmuş olan tondo büstlerinin niteliği ve niceliği açısından en dikkat çekici üretim merkezi hiç şüphesiz Aphrodisias kentidir. Bugün Aydın ili, Karacasu ilçesi sınırları içinde yer alan antik kentte özellikle 1961 yılından itibaren önce Prof. Kenan Erim tarafından daha sonra New York Üniversitesi'nden Prof. R.R.R. Smith'in yönetimi altında kazı çalışmaları devam etmektedir. Adını tanrıça Aphrodite'den alan Aphrodisias'ın tarihçesi MÖ 5'inci yüzyıldan MS 7'inci yüzyıla kadar uzanmaktadır. Kentte dikkat çeken başlıca yapılar arasında tetrapylon mimari yapısına sahip giriş kapısı, Roma imparatorlarına ait propaganda ve onurlandırma amacı kabartmalarının ve mitolojik sahnelerin görüldüğü Sebasteion, Aphrodite Tapınağı, çok iyi korunmuş Stadyum, Odeon, kente çok büyük hizmetlerde ve hayırlarda bulunmuş Zoilos'a ait Zoilos Anıt Mezarı, Hadrian Hamamları, Bazilika ve Aphrodisias Tiyatrosu

yer almaktadır. Kentte 2000'in üzerinde yazıt bulunmuş olup, kentin tarihi ve sosyal yaşamı hakkında çok önemli veriler sunmaktadır. Bu yazıtların büyük bir kısmının çevirileri epigrafi uzmanı Joyce Reynolds tarafından yayımlanmıştır¹⁸³.

Böylesine zengin bir geçmişe sahip olan Aphrodisias kentini özel kılan en önemli unsurlardan birisi de heykel yapımı konusudaki ustalığıdır. Çevresindeki zengin mermer yatakları ve taşı çok iyi düzeyde işleyebilen yetenekli heykeltıraşları sayesinde Roma'nın en önemli heykeltıraşlık merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Özellikle MÖ 1'inci yüzyıldan başlayıp, MS 5'inci yüzyılın sonlarına kadar olan çok geniş bir zaman diliminde, bu kentte yetişmiş son derece yetenekli ve yaratıcı heykeltıraşların sayesinde muazzam yapıtların meydana getirilmesine ev sahipliği yapan bir okul olmuştur¹⁸⁴. Heykel üretimi konusunda bir anlamda kendi ekolünü yaratan Aphrodisias Heykeltıraşlık Okulu, aynı zamanda Roma'nın farklı eyaletlerinden ısmarlanan heykel siparişlerinin yapılmasında da söz sahibi olmuştur. Aphrodisias Heykeltıraşlık Okulu, Aphrodisias'ta Bizans Dönemi'nde inşa edilmiş ve rahiplerin kullandığı Metropolitik Sarayı ile Odeon arasında kalan kısımdadır (Lev. XXIX, Plan. 2). Burada yapılan kazılarda heykeltıraşların kullandığı aletler ile yarım kalmış heykel parçaları b4ulunmuştur. Bitirilememiş Europa heykeli bunlardan biridir¹⁸⁵.

Aphrodisias'ın heykel, büst ve portre üretimi konusunda üretken ve yaratıcı bir kent olması ve aynı zamanda kaliteli mermer yataklarına sahip olması tondo büstü ve tondo portresi üretimine de etki etmiştir. Bu durum, Aphrodisias'ın tondo büstü ve tondo portresi üretimini konusunda Anadolu'daki en etkin kent olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle MS 4'üncü yüzyıla tarihlenen çok sayıda tondo büstü ve tondo

¹⁸³ Aphrodisias'ta bulunmuş yazıtların çevirilerinin görüldüğü, içeriklerine göre sınıflandırıldığı kaynak niteliğindeki web sayfası için bkz. <http://insaph.kcl.ac.uk/iaph2007/> Erişim tarihi: 16/02/2018.

¹⁸⁴ Aphrodisias Heykeltıraşlık Okulu hakkında yazılmış en kapsamlı kaynak için bkz. Squarciapino, Maria Floriani. *La Scuola di Afrodisia*, Studi e materiali del Museo dell' Impero Romano, Roma, (1943).

¹⁸⁵ Bu heykelle ilgili bir araştırma makalesi için bkz. M. Bulat, "Aphrodisias Heykeltıraşlık Okulu ve Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bitirilememiş Europa Heykeli", (2003). Makaleye ulaşmak için bkz: <http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunigsfd/article/viewFile/1025003107/1025002999> Erişim tarihi: 16/02/2018.

portresi bu kentte bulunmuştur. Antik Çağın ünlü filozoflarına, krallarına ve devlet adamlarına ait tondo portreleri bir grup halinde bulunmuştur. Apsisli Yapı adı verilen bir yapının içinde ve etrafında bulunan bu eserlerin bir felsefe okulu içinde kullanıldığı düşünülmektedir. Dolayısıyla Aphrodisias Heykeltıraşlık Okulu'nun tondo büstü ve tondo portresi üretimi konusunda Anadolu'da son derece etkin bir kent olduğu görülmektedir.

3.3.1 APHRODISİAS'TAKİ APSİSLİ YAPI ve ÖNEMİ

Aphrodisias'ın heykel üretimi konusundaki kalitesi kadar ürün çeşitliliği de tondo büstü ve tondo portresi üretimine de etki etmiştir. Nitekim bu tez çalışmasının konusunu oluşturan Anadolu'da bulunmuş olan tondo büstleri ve tondo portrelerinin büyük bir kısmını Aphrodisias'ta bulunan eserler oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bu konuyla ilgili olarak özellikle Aphrodisias kentinin ön plana çıkarılmasındaki amaç bundan kaynaklanmaktadır. 1981 yılında Aphrodisias'ta yapılan kazılarda Sebasteion'un kuzeyindeki Apsisli Yapı içinde ve çevresinde toplam 11 adet tondo portresi bulunmuştur¹⁸⁶(Lev. XXX, Plan. 3, Lev. XXX, Plan. 4, Lev. XXXIV, Res. 58). Bu apsisli yapının, kesin olmamakla birlikte, MS 5'inci yüzyılda yaşamış İskenderiyeli Asklepiodotos'a¹⁸⁷ ait bir felsefe okulu olabileceği ya da Asklepiodotos'un buraya gelip eğitim verdiği üzerinde durulmaktadır¹⁸⁸. Fakat Apsisli Yapı'da bulunan tondo portreleri MS 4'üncü yüzyıla yani Geç Roma Dönemi'ne tarihlendirilmiştir¹⁸⁹. Bunun sebebi, Geç Antik Dönem'de Aphrodisias Heykeltıraşlık Okulu'nun Hristiyanlık dinine karşı tepki olarak Pagan içerikli ve Hellenistik heykel tipolojisine bağlı olarak

---

¹⁸⁶ Smith 1990, 127.

¹⁸⁷ İskenderiyeli Asklepiodotos (Asclepiodotus of Alexandria), MS 5'inci yüzyılda yaşamış Yeni Platoncu felsefe akımının temsilcilerinden olan bir filozoftur. Yaşadığı dönemde Hristiyanlık dini bir hayli yayılmıştır ve bundan dolayı Asklepiodotos, Antik Çağın düşünce tarzını, pagan dinini yaşatmaya ve yaymaya çalışmıştır. Kaynak için bkz. RE II (2012), s. 94 (Asklepiodotos Neoplatonischer Philosoph - R. Goulet).

¹⁸⁸ Cevizoğlu 1995, 10.

¹⁸⁹ Smith 1990, 127.

geliştirilmiş heykel üretimine yönelmesidir¹⁹⁰. Bu tondo portreleri, Antik Çağın ünlü filozofları ve komutanlarına aittir. Bundan hareketle bu tondo portrelerinin, felsefe okulu veya okul işlevi gören Apsisli Yapı içinde kullanıldığı ve apsisli duvarlara bir düzen içinde çakıldığı ve sergilendiği düşünülmektedir¹⁹¹. Antik Çağın ünlü filozoflarına ve komutanlarına ait bu tondo portrelerinin, Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu sınırları iyice egemen olduğu bir ortamda üretilip kullanılması, geçmişe ait bir öykünme olarak yorumlanabilir. Antik Yunan Felsefesi'nin düşünce biçimini, erdemini ve Pagan dini ve kültürünü yeniden yaşatmak adına yapılan Yeni Platoncu¹⁹² hareketler olarak yorumlanabilir. Sonuç olarak, Aphrodisias'taki Apsisli Yapı'da bulunan ve MS 4'üncü yüzyıla tarihlenen 11 adet tondo portresi, Aphrodisias Heykeltraşlık Okulunun tondo portresi yapımındaki ustalığını kanıtlamaktadır.

Geç Antik Dönem'de Apsisli Yapı içinde ve Felsefe Okulu'nun kullanım amacına uyumlu olarak sergilenen tondo büstlerinin yerleşim düzeni hakkında şöyle bir iddia mevcuttur¹⁹³ (Lev. XXXII, Plan 4). Cevizoğlu'nun ortaya sürdüğü tasvir programı veya düzenine göre apsisli duvarın en baş köşesine Tykhe tondo büstü asılmıştır. Bu büstün sağına ve soluna, filozofların ve onların yetiştirdiği ünlü komutanların ve öğrencilerin tondo portreleri asılmıştır¹⁹⁴. Tondo büstlerinin sergilenmesi yapılırken mutlaka aralarındaki öğrenci-öğretmen ilişkisine dikkat edilmiştir. Örneğin Büyük İskender'i yetiştiren Aristoteles'in tondo portreleri yan yana asılmıştır. Pythagoras ile onun en büyük takipçisi olan ve Yeni-Pisagorcucu akımın temsilcisi Tyanalı Apollonios'un tondo portreleri birlikte asılmıştır. Alkibiades ve onu yetiştiren Sokrates'in tondo büstleri birlikte asılmıştır. Kısacası Aphrodisias Apsisli Yapı içinde

---

¹⁹⁰ Bergmann 1999, 41.

¹⁹¹ Cevizoğlu 1995, 38.

¹⁹² Bkz. Hançerlioğlu, Orhan. (2010), Felsefe Sözlüğü, s. 464. Remzi Ktabevi, İstanbul.

¹⁹³ Cevizoğlu 1995, 38.

¹⁹⁴ Cevizoğlu 1995, 38. Ayrıca bu tasvir şemasında Büyük İskender'in doğum ve ölüm tarihi Cevizoğlu tarafından sehven hatalı ve eksik yazılmış olup, tarafımızca düzeltilmiştir.

bulunan ve Geç Antik Dönem'e tarihlenen tondo portrelerinin aralarındaki ilişki dikkat çekicidir ve Antik Çağ'daki önemli figürleri bir araya getirmesi açısından önemlidir¹⁹⁵.

3.3.2 APHRODİSİAS'TA BULUNMAYAN, ANCAK APHRODİSİASLI HEYKELTİRAŞLARIN ELİNDEN ÇIKTIĞI TAHMİN EDİLEN TONDO BÜSTLERİ ve TONDO PORTELERİ

Önceki bölümde kısaca değinildiği gibi, Aphrodisias Heykeltıraşlık Okulu'nun heykel ve büst sanatında bir ekol olması, Roma'nın diğer eyaletlerindeki kentlerden heykel ve tondo büstü siparişi almasına neden olmuştur. Örneğin Korinth, Byzantion, Roma Minturno, Chiragan gibi kentlerde bulunan eserlerin bazıları Aphrodisias Heykeltıraşlık Okulu'nun heykel, büst ve portre üretimi yönünden izler taşımaktadır. Bir heykel üretim atölyesi olan bu okulun, aynı zamanda bu işin ticaretini yaptığı, bir şirket gibi çalıştığı ve ürettiği yontuları başka kentlere gönderdiği anlaşılmaktadır. Yunanistan'daki Korinth Müzesinde sergilenen yarı çıplak Apollon torsosu (Lev. XXXI, Res. 52), Klasik ve Hellenistik stilde biçimlendirilmesine ek olarak, arka kesiminin özel yontu tekniğiyle önden arkaya doğru yontularak oluşturulması Aphrodisias tipi heykeltıraşlığa örnektir¹⁹⁶. Bu heykelin karın bölgesine bakıldığında, mideden göbek deliğine kadar olan kısmın ikiye ayrıldığı görülmektedir. Bu ilginç yontu tekniği de Aphrodisias Heykeltıraşlığının stilistik özelliklerinden biridir¹⁹⁷. MS 3. yüzyıla, yani Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen¹⁹⁸ bu heykel çok büyük bir ihtimalle Aphrodisias'lı heykeltıraşların elinden çıkmış olmalıdır ve olasılıkla Aphrodisias'tan Korinth'e gönderilmiştir¹⁹⁹. Çünkü heykelin yapımında kullanılan mermerde yapılan analizde mermere yüksek oranda cila yapıldığı tespit edilmiş olup, aynı zamanda bulunduğu bölgeye göre çok yabancı bir mermer olduğu ve mermerin üzerindeki

¹⁹⁵ Cevizoğlu 1995, 38.

¹⁹⁶ Ridgway 1981, 444. Pl. 96, b. S. 774. Kaynak için ayrıca bkz. Ridgway, B. 1981. Sculpture from Corinth. *Hesperia* 50: 422-448.

¹⁹⁷ Ridgway, 1981. 444.

¹⁹⁸ Ridgway 1981, 444.

¹⁹⁹ Ridgway 1981, 444.

mavimsi lekeler, bu Apollon heykelinin Aphrodisias'tan Korinth'e gönderildiği sonucunu çıkarmaktadır²⁰⁰. Nitekim bu mermer analizinde görülen veriler Aphrodisias Heykeltraşlığının ve Aphrodisias mermerinin genel özellikleri arasındadır.

Korinth'teki Apollon heykeli örneği, Aphrodisias'ın heykel üretimi ve bu üretimlerini diğer kentlere gönderme konusundaki etkinliği açısından önemli bir örnektir. Bu durum "Aphrodisias stili heykel üretimleri diğer kentlere nasıl ulaşmıştır?" sorusuna yanıt niteliğindedir. Bu soruya yanıt olarak iki teoriden söz edilebilir: ya Aphrodisias'ta üretilen eserler diğer kentlere gönderilmiştir, ya da Aphrodisias Heykeltraş Okulu'ndan çıkmış olan heykeltraşlar yanlarına heykel yapımında kullanılan materyallerini alıp, diğer kentlere giderek buralarda eser üretmeye başlamışlardır ve bu eserlerinde Aphrodisias stilini kullanmışlardır²⁰¹.

Bu tez çalışmasının önceki bölümünde, Hamburg Apollon tondosuna değinilmiş ve bu eser üzerinde yapılan değerlendirilmeler sonucunda eserin Anadolu'da ve büyük bir olasılıkla Aphrodisias'ta üretildiğine değinilmişti²⁰² (Lev. XV. Res. 25 ve 26). Bu sonuca, eserde kullanılan mermerin Anadolu kökenli olması ve yontu tekniğinin Aphrodisiaslı heykeltraşların stilinde olmasıyla varılmıştı²⁰³. İşte bu durumun bir benzeri İstanbul'un Silahtarağa semtinde bulunan eserlerde de görülebilir. Nitekim Silahtarağa'da bulunan eserlerin stilistik özelliklerinin Aphrodisias heykeltraşlık stiliyle benzerliği çok belirgindir. Buna değinmeden önce, Silahtarağa'da bulunan heykellerin bulunuşuyla ilgili kazının kısa bir tarihçesine bakmak gerekir.

İstanbul'un Silahtarağa semtinde 1949 yılında yapılan bir inşaat kazısı esnasında antik döneme ait bir villa içinde çok sayıda heykel grubu bulunmuştur. İstanbul Arkeoloji Müzesinden iki uzman, Zekiye Başak ve Dr. Nezih Fıratlı, bulunan

---

²⁰⁰ Ridgway 1981, 444.

²⁰¹ Ridgway 1981, 444.

²⁰² Vermeule 1965, 370-371. Fig. 19.

²⁰³ Vermeule 1965, 371.

heykelleri incelemiş ve yapılan tetkikler sonucunda burada antik bir yapının varlığını tespit etmiş ve bulunan heykellerin de bu yapıya ait olduğunu belirlemişlerdir²⁰⁴. Bu heykel grubu²⁰⁵ içinde, MS 2'inci ve 3'üncü yüzyıla tarihlenmiş, tanrı ve tanrıçalara ait tondo büstleri de yer almaktadır²⁰⁶. Silahtarağa'da bulunan heykellerin ve tondo büstlerinin yontu tekniği, "S" şeklindeki kıvrımlı saçların tercih edilmesi, patetik bakışlar, gözbebeklerinin matkapla delinerek yapılışı Aphrodisias'lı heykeltraş ustalarının stilidir²⁰⁷. Bundan hareketle Silahtarağa'da bulunan eserlerin Aphrodisias'lı heykeltraşlar tarafından yapıldığı ve İstanbul'un o zamanki adıyla Byzantion'a gönderildiği tahmin edilmektedir²⁰⁸. Çünkü Silahtarağa'da bulunan tondo büstlerinin büst kısmı iri kristalli Aphrodisias mermerinden yapılmıştır²⁰⁹. Fakat büstün tondo kısmı ise Marmara (Prokonnesos) mermerinden yapılmıştır²¹⁰. Bu durum, Silahtarağa'da bulunan tondo büstlerinin Aphrodisias kökenli olduğunu kanıtlamaktadır.

Aphrodisias heykeltıraşlığı üslubunda yapılmış eserlerin diğer kentlerde görülebildiği kentlerden birisi de Roma'dır. Roma'nın yedi tepesinden biri olan Esquiline'de bir grup heykel ve tondo büstü bulunmuştur. Bugün Kopenhag'da Carlsberg Glyptotek'te sergilenen bu heykel grubu ve tondo büstleri, ilk başta MS 4'üncü yüzyılın ortalarına ve hatta MS erken 3'üncü yüzyıla tarihlendirilmiştir. Fakat heykel kaidelerinin yani plinthlerinin üzerindeki yazıtların Aphrodisias'ta, Konstantin Dönemi'ne ait bir ünvan taşıyan iki Aphrodisiaslı heykeltraş²¹¹ isminin tekrarı olduğu anlaşılmış ve bundan hareketle Esquiline'de bulunmuş olan bu heykel gruplarının,

²⁰⁴ Örgen – Chaisemartin 1984, 101.

²⁰⁵ Silahtarağa'da bulunan heykel grubu MS 150'li yıllara, yani imparator Marcus Aureus dönemine, tarihlenir. Fakat tondo büstleri MS 2'inci ve 3'üncü yüzyıldandır. Heykel grubunun ve tondo büstlerinin farklı dönemlere ait olması, Silahtarağa'daki villanın tarihlendirilmesini güçleştirmektedir.

²⁰⁶ Örgen – Chaisemartin 1984, 105.

²⁰⁷ Örgen – Chaisemartin 1984, 105.

²⁰⁸ Örgen – Chaisemartin 1984, 104.

²⁰⁹ Örgen – Chaisemartin 1984, 105.

²¹⁰ Örgen – Chaisemartin 1984, 105.

²¹¹ Bu heykeltraşların kaidede yazan isimleri ve Yunanca ünvanları şöyledir: Archiereus Zenon = κόμης, Flavios Andronikos = διασημώτατος. Daha detaylı bilgi için bkz. Bergmann 1999, 16.

Aphrodisias Heykeltraşlık Okulu'nun Roma kentindeki MS erken 5'inci yüzyıl üretimleri olduğu kabul edilmiştir. Nitekim bu yüzyılda, Hristiyanlık dininin artık egemen olduğu bir ortamda Roma kentinde halen bir Pagan aristokrasisi bulunmaktaydı ve bundan dolayı bu heykelleri ısmarlatanların bu aristokrasi grubunun içinden olduğu düşünülmektedir. Fakat bu heykel kaidelerinin üzerindeki yazıtların çok daha sonra bu heykellere eklenmiş olabileceği hususu da tartışmalıdır. Gerçekten Erken Roma İmparatorluk Dönem'inde de olduğu gibi Geç Antik Dönem'de de çok önceki dönemlerde yapılmış bir heykelin üzerine eklemeler yapıldığı ve tekrar üzerinde çalışılarak kullanıldıkları açıktır. Buna benzer bir durum olarak, bir tanrı veya tanrıça heykelinin başını alıp, imparator veya imparatorun başının monte edilmesi ve bu şekilde kullanılması hadisesi Roma'da çok yaygın bir uygulamadır. Bu tip heykellere "Pasticco" adı verilir²¹². Tanrı veya tanrıça heykellerinin başsız replikaları yapılır, üzerine imparatorun veya imparatoriçenin başı konulur. Bir başka deyişle, bir yandan retrospektif heykel çalışmaları yapılırken, bir yandan da imparatorluk dönemi heykelleri üzerinde oynama yapılarak yeni eserlerin yaratılması çok yaygın görülen bir uygulamadır²¹³. Bu tip uygulamalar, yukarıda değinilen Silahtarağa grubu heykelleri ile Roma'nın Gallia eyaletindeki Chiragan Villasında heykel ve tondo büstü grubunun tarihlendirilmesi konusunda ciddi tartışmalara neden olmuştur. Önceleri MS geç 3'üncü yüzyıl ve MS erken 4'üncü yüzyıla tarihlendirilmiş, ancak Esquiline'deki heykel kaidesi üzerindeki yazıtların bulunmasıyla MS geç 4'üncü yüzyıl veya MS erken 5'inci yüzyıla tarihlendirilmişlerdir. Zaten Silahtarağa'da bulunan heykel grubunun Geç Antik Dönem'e tarihlendirilmesi de kuşkuludur²¹⁴. Bu yüzden Örgen ve Chaisemartin, Silahtarağa'daki heykel grubunu Antoninler Dönemi'ne, tondo büstlerini ise MS 2'inci ve 3'üncü yüzyıla tarihlendirmişlerdir²¹⁵. Ama sonuç olarak Esquiline'de, Chiragan'da

---

²¹² Özgan 2013 – RPS I, 33.

²¹³ Bergmann 1999, 11.

²¹⁴ Bergmann 1999, 20.

²¹⁵ Örgen – Chaisemartin 1984, 105.

ve Silahtarağa'da bulunmuş olan heykel gruplarının stilistik olarak Aphrodisias heykeltraşlığından izler taşıdığı belirgindir, yalnızca tarihlendirilmesi tartışmalara neden olmuştur.

Tekrar tondo büstü ve tondo portresi eksenine dönersek, *imago clipeata*'nın, sadece Aphrodisias'ın bir marka ürünü olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü Hellenistik Dönem'den beri yaygın olan ve gelişim gösteren *imago clipeata* uygulamasını tek bir merkeze indirgemek hatalı bir yaklaşımdır. Nitekim Bergmann bunun tam tersini savunmaktadır ve *imago clipeata*'nın Aphrodisias çıkışlı bir uygulama olduğunu belirtmektedir²¹⁶. Fakat *imago clipeata*'nın gelişim süreci göz önünde bulundurulduğunda *imago clipeata*'nın sadece Aphrodisias çıkışlı olduğunu söylemek hatalıdır. Aphrodisias heykeltraşlığı, yalnızca *imago clipeata* uygulamasını geliştirmiş ve kurumsallaştırmıştır²¹⁷.

3.4. ANADOLU'DA BULUNAN AMA GÜNÜMÜZE ULAŞAMAMIŞ TONDO BÜSTLERİ ve TONDO PORTELERİ

Anadolu'da üretilmiş ama deprem veya yangın gibi çevresel faktörler nedeniyle günümüze ulaşamamış ve sadece fotoğraflarda, çizimlerde ve sikkelerde kalan tondo büstlerine ve tondo portrelerine rastlamak mümkündür.

Bugün Balıkesir ili sınırları içinde bulunan Kyzikos kentinde, Roma imparatoru Hadrian (MS 117 - 138) için inşa edilmiş Hadrian Tapınağı bulunmaktaydı²¹⁸. Bu tapınağın giriş kısmının üstündeki pedimentte Bizanslı tarihçi Ioannes Malalas'ın²¹⁹

---

²¹⁶ Bergmann 1999, 58.

²¹⁷ Aphrodisias çıkışlı heykellerin ve *imago clipeata*'ların Chiragan, Esquiline ve diğer kazılarda bulunmuş heykeller ve tondo büstleriyle karşılaştırmasını yapmak için bkz. Bergmann (1999), ilgili levhalar.

²¹⁸ Ashmole 1956, 179-180.

²¹⁹ Ioannes Malalas (John Malalas), MS 491-578 yılları arasında yaşamış Bizanslı tarihçi. Kronografya (*Χρονογραφία*) isimli eseri Bizans tarihindeki ilk "Dünya Tarihi" eseri olması açısından önemlidir.

belirttiğine göre imparator Hadrian'ın tondo portresi bulunmaktaydı²²⁰. Malalas, tapınağın alınlığındaki Hadrian tondo portresinin biçimini tam olarak belirtmemiştir. Dairesel bir çerçeve içinde olduğunu da belirtmemiştir. Sadece mermerden yapılmış bir büst olduğunu ve tapınağın çatı kısmına bizzat Hadrian'ın direktifiyle konulduğunu belirtmiştir. Kyzikos Hadrian Tapınağı'nın alınlık kısmında bir tondo portresi olduğuna dair kanıt olarak Kyzikos darphanesinde basılmış sikkeler örnek olarak verilebilir. Örneğin MS 217 yılında basılmış ve Roma imparatoru Macrinus'a (MS 217 - 218) ait olan bir sikkenin arka yüzünde octastyle planlı Hadrian Tapınağı'nın alınlığında yuvarlak bir şekil görülmektedir²²¹ (Lev. XXXI, Res. 53). Bu yuvarlak şeklin imparator Hadrian'a ait tondo portresi olduğu düşünülmektedir. Buna ek olarak "Arkeolojinin Babası" olarak tanınan Anconalı Cyriac'ın²²², Ciriaco de' Pizziccolli olarak da tanınır, Hadrian Tapınağı 15'inci yüzyılda hâlâ ayakta iken bizzat yaptığı kendi el çiziminde, tapınağın alınlığında Hadrian'ın tondo portresi görülmektedir²²³ (Lev. XXXII, Çiz. 5).

Aphrodisias'ta 1922 yılından önce yapılan kazılarda 6 adet tondo büstü ve portresi bulunmuştur. Bu tondo büstü ve tondo portreleri daha sonra İzmir'deki Evangelistler Okulunda muhafaza edilmekteydi. Hatta bu eserlerin 4 tanesi fotoğraflanarak Einzelaufnahmen adlı bir katalogta yayınlanmıştır²²⁴. Fakat 1922

---

²²⁰ Ashmole 1956, 184. Ayrıca Malalas'ın Chronographia eserinin 279'uncu sayfasında Kyzikos Hadrian Tapınağının imago clipeatasını anlattığı bölümün orijinal kaynağı için bkz.

<https://archive.org/stream/ioannismalalaec00malagoog#page/n361/mode/2up> Erişim tarihi: 16/02/2018.

²²¹ Bu sikke Anadolu'da bütün darphanelerde basılmış sikkelerin derlenip gösterildiği kaynak niteliğindeki bir web sitesi olan www.asiaminorcoins.com adresinin

<http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?pid=11349> sayfasından alınmıştır. Erişim tarihi: 16/02/2018.

²²² Ciriaco de' Pizziccolli, 1391-1453 yılları arasında yaşamış, İtalyan humanist ve antikacı. Günümüze ulaşmış çok sayıda el yazması eseri bulunmaktadır. Bir kısmı da çizimlerden oluşmaktadır. Bu çizimler sayesinde 15'inci yüzyılda ayakta duran ve bugün yıkılmış Antik Çağ'a ait önemli yapıların nasıl oldukları görülebilmektedir. Ciriaco de' Pizziccolli hakkında önemli bir kaynak için bkz. Bodnar, Edward W., et Charles Mitchell, edd. 1976. *Cyriacus of Ancona's Journeys in the Propontis and the Northern Aegean, 1444-1445*. Philadelphia: American Philosophical Society.

²²³ Ashmole 1956, 184. Fig. 35 – c.

²²⁴ Vermeule 1965, 373-375. Ayrıca bkz. Vermeule 1968, 56-57.

yılında meydana gelen İzmir Yangını²²⁵ neticesinde bu eserler maalesef yok olmuştur. Yok olan eserler teknik ve üslup olarak MS 4'üncü yüzyıla tarihlendirilmiştir²²⁶.

Yine Aphrodisias'ta 1904-1905 yılları arasında yapılan kazılarda bulunmuş ve MS 2'inci veya 3'üncü yüzyıla tarihlendirilmiş muhtemelen bir imparatora ait bir tondo portresi de kayıp eserlerden biridir²²⁷. 1904 yılında Aphrodisias'ta kazı çalışmalarında bulunmuş Fransız arkeolog Paul Gaudin bu kayıp tondo portresini fotoğraflamıştır. Muhtemelen bir mezar anıtının parçası olabilir. Tondo portresinin neden kaybolduğu bilinmemektedir. Aphrodisias ve İzmir Müzesi envanterlerinde de yoktur.

Sonuç itibariyle, Anadolu'da bulunan ama günümüze yangın, deprem veya çevresel etkilerden dolayı maalesef ulaşamamış tondo büstleri ve tondo portreleri oldukça sınırlı sayıdadır.

---

²²⁵ 13 Eylül 1922'de İzmir'de meydana gelen çok büyük bir yangın felakettir. Şehrin büyük bir bölümü zarar görmüştür. 9 Eylül 1922'de İzmir'i Yunan işgalinden kurtaran Türk Ordusu'nun gelişinin hemen akabinde meydana gelmiştir. Yangının çıkış nedeni bugün bile öğrenilememiştir. Sabotaj olduğu iddiaları vardır.

²²⁶ Cevizoğlu 1995, 12.

²²⁷ Smith 2006, 303. Pl. 155, R8.

4. KATALOG

01 Tartışmalı Traian Tondo Portresi.

Buluntu Yeri: Ancyra (Ankara).

Malzeme: Bronz.

Sergilendiği Yer veya Müze: Anadolu Medeniyetleri Müzesi.

Tanım: 1947 yılında Ankara'nın Ulus bölgesinde yapılan bir kazı esnasında bulunan bronzdan yapılmış bu tondo portresi yapım tekniği ve ayrıntıların ustaca tasvir edilmesi bakımından bir şaheser niteliğindedir (Lev. XXXII, Res. 54). Tondo portresinin genel kondüsyonu çok iyi durumdadır. Bu tondo büstü çok büyük ihtimalle mimari bir yapının duvarına asılı bir şekilde durmaktaydı. Portre yuvarlak kafalı ve üçgen bir yüz hattına sahiptir. 45 derecelik açıyla sola doğru bakmaktadır. Saçlar arkadan öne doğru taranmış şekildedir. Saçın üzerinde büstten ayrı olarak üretilmiş defne çelengi bulunmaktadır. Alın çizgileri belirgindir. Gözler büyüktür ve kırışıklıkları belirgindir. Burun kemerlidir. Çene bölgesi yağlıdır. Boyun bölgesinde de kırışıklıklar belirgindir. Portre sola döndüğü için boyun bölgesindeki kırışıklıklar da görülmektedir. Dudaklar incedir. Bıyık bölgesi geniştir. Sakalsız ve bıyıksızdır. Portrenin sahibi sağ omzundan gelip sol omuzda birleşen kalın kumaştan yapılmış olduğu anlaşılan bir toga giymektedir. Toga bol kıvrımlı bir şekilde gösterilmiştir ve üst kenarı sol omuzdan aşağıya doğru sarkmaktadır.

Bu tartışmalı tondo portresinin kime ait olduğu hakkında bugüne kadar çok sayıda iddia ortaya atılmıştır. Vermeule bu tondo büstünün imparator Traian'ın yaşlılık dönemine ait olduğunu iddia etmiştir²²⁸. Üstelik bu eserin, Roma, Atina veya Ephesos'tan gönderilen

---

²²⁸ Vermeule 1985, 376.

örnekler dışında Ancyra’lı yerel heykeltraşlar tarafından yapıldığını düşünmektedir²²⁹. Vermeule ayrıca bu tondo portresinin Ancyra Bouleuterion’unda görev yapan popüler bir konsülün kişisel portresi olabileceğini iddia etmiştir²³⁰. Fakat Ankara’da bugüne kadar yapılan kazılarda herhangi bir *Bouleuterion* bulunamamıştır. Ancak Kutalmış Gökay ve Musa Kadioğlu’nun yaptıkları araştırmalarda Ankara Ulus semtinde *cardo maximus*’a yakın olarak duran mermer oturma basamaklarının bir *bouleuterion*’a ait olabileceğini öne sürmüşlerdir²³¹. Nuri Gökçe bu tondo büstünün Antoninler Dönemi’nde yapıldığını iddia etmiştir²³². İnan ve Rosenbaum portrenin gözbebeklerinin işleniş şekli nedeniyle Traian Dönemi’ne ait olmamakla birlikte Hadrian Dönemi’nden sonraki bir tarihte yapılmış olamayacağını iddia etmektedir²³³. İnan – Rosenbaum ayrıca başın üstünde duran defne çelenginin imparatorluk göstergesi olmadığını da savunmaktadır²³⁴. Mitchell ise bu tondo portresinin, Hadrian Dönemi’nde Ancyra’da imparator Hadrian’ı onurlandırmak için düzenlenen bir festival için para yardımı yapan, sponsorluğunu üstlenen, bir hayırsevere ait olduğunu ve adının da Ulpius Aelius Pompeianus olduğunu iddia etmektedir²³⁵. Nitekim Ankara’da bulunan 3 adet yazıtta festivalde görev yapan Performans Sanatçıları Birliği’nin, Pompeianus’u 2 adet zırlı ve ata binmiş şekilde tasvir edildiği portrelerle onurlandırdığı yazmaktadır. Mitchell bu portrelerden birinin bu bronz tondo portresi olduğu kanaatinde²³⁶. Zoroğlu bu portrenin Hadrian Dönemi’nde yapılmış imparator Nerva (MS 96 - 98) portresi olabileceğini öne sürmektedir²³⁷. Kleiner bu portrenin Traian’ın babasına ait olduğunu iddia etmektedir²³⁸. İddialardan anlaşıldığı üzere bu tondo portresinin kime ait olduğu tam olarak kesinleşmiş değildir ve bundan dolayı portrenin genel özelliklerinden yola

---

²²⁹ Vermeule 1965, 376.

²³⁰ Vermeule 1965, 376.

²³¹ Bu konuyla ilgili öneriler için bkz. M.Kadioğlu - K.Görkay, *Anadolu* 32 (2007), s. 91 dipnot.528.

²³² Gökçe 1957, 6-7.

²³³ İnan – Rosenbaum 1966, 208.

²³⁴ İnan – Rosenbaum 1966.

²³⁵ Mitchell 2014, 6-7-8.

²³⁶ Mitchell 2014, 6-7-8.

²³⁷ Zoroğlu 2010, 37.

²³⁸ Kleiner 1992, 209 -211.

çıkılarak emsalleriyle karşılaştırma yapılarak bir sonuca varılması daha makul görünmektedir²³⁹.

Bu eserin neden İmparator Traian'a benzediği, Traian'ın diğer portreleriyle karşılaştırılmış ve benzer özelliklerinin ortaya çıkarılıp tartışılmasından kaynaklanmaktadır. Öyle görünüyor ki, bu tondo portresinin Traian'a benzediği yönündeki tartışmaların en önemli kaynağını Mariemount'taki Traian portresi oluşturmaktadır²⁴⁰. Mariemount Royal Museum'da sergilenen bu Traian portresi, Ankara'daki Traian tondo portresine bir hayli benzemektedir (Lev. XXXIII, Res. 55). Üst dudak ile burun arasında kalan bıyık bölgesinin traşlı ve düz gösterimi, ince dudakları, öne ve altına doğru taranmış saçları ile Ankara'daki Traian tondo portresiyle benzeşen özellikleri görülmektedir. Tıpkı Ancyra'daki tondo portresinde görüldüğü gibi sola doğru bakmaktadır. Portrenin güçlü ve kaslı bir boynu vardır. Aralarındaki tek belirgin fark yüz yapısıdır. Hem bu portre hem de diğer Traian portrelerinde görüldüğü gibi Traian dolgun yanaklı, sağlıklı ve ciddi bir yüz ifadesine sahiptir. Fakat Ancyra'daki tondo portresinde yanaklar yağlı ve sarkıktır. Bu haliyle Traian'a benzemediği ve idealize edilmemiş bir portre olduğu ve daha yaşlı bir kişiye ait bir portre olduğu görülmektedir.

02 Başsız Apollon veya Caracalla Tondo Büstü.

Buluntu Yeri: Antiocheia ad Cragum. Antalya-Gazipaşa.

Malzeme: Mermer.

Sergilendiği Yer veya Müze: Antalya Müzesi.

---

²³⁹ Bu tondo büstünü Nerva portreleriyle karşılaştırmak için bkz. Özgan 2013, RPS II, 54-57. Traian portreleriyle karşılaştırmak için bkz. West 1933, 70-82 ve ilgili levhalar. Özellikle bkz. Özgan 2013, RPS II, 77-79. Res. 67 a-b. (Mariemount Royal Museum'daki Traian portresi).

²⁴⁰ Özgan 2013 - RPS II, 79, Res. 67a-b.

Tanım: Bugün Antalya – Gazipaşa sınırları içinde bulunan ve Dağlık Kilikya bölgesinde yer alan Antiocheia ad Cragum kentinde yapılan kazılar neticesinde bir adet Apollon tondo büstü bulunmuştur²⁴¹ (Lev. XXXIII, Res. 56 ve Lev. XXXIV, Res. 57). Tapınağın 10 metre uzağında güneybatı cephesinin alınlık parçası olduğu tahmin edilen bu imago clipeata'nın tanrı Apollon'a ait olduğu tondonun etrafını çevreleyen meşe ağacı yapraklarıyla bezenmiş olan çelenkten anlaşılmaktadır. Tondo büstünün baş kısmı zarar görmüştür ve yüzün çok az bir kısmı görülmektedir. Göğüs kısmı çıplaktır. Tondo büstünün yapım tekniğinden Antoninler Dönemi'nde veya Severuslar Dönemi'nde yapılmış olduğu ileri sürülmüştür²⁴². Bu tondo büstü, büyük bir ihtimalle İmparator Caracalla'nın Apollon sureti içinde gösterilip kişileştirildiği, propaganda ve onurlandırma amacı taşıyan bir tondo büstüdür²⁴³. MS 214 – 215 yılları arasında sağlık problemleriyle boğuşan Caracalla (MS 211 - 217), hastalığını tedavi edebilmek için Apollon'a tapınmıştı. Caracalla'nın bu eğilimi onun döneminde basılmış sikkelerde net bir biçimde görülmektedir. Bu duruma örnek olarak, Kilikya bölgesinde yer alan Seleukeia darphanesinde basılan gümüş denarius sikkenin ön yüzünde Caracalla'nın portresi, arka yüzünde elinde defne dalı tutan çıplak Apollon olacak şekilde basılması buna bir kanıt olabilir²⁴⁴. Bir anlamda Caracalla kendi kişisel pantheon'unda Apollon'u üst sıraya yerleştirmiştir. Bu duruma bir başka kanıt olarak bahsi geçen bu tondo büstünün bulunduğu Antiocheia ad Cragum kentinin hemen yanbaşındaki bir diğer kent olan ve bugünkü modern Alanya sınırları içinde yer alan Kolybrassos antik kenti darphanesinde basılmış sikkede imparator Caracalla ve arkasında yay tutan Apollon tasvir edilmiştir²⁴⁵. Dolayısıyla bu bölgede Caracalla'nın Apollon ile özdeşleştirilmesi ve tanrılaştırılması pratiğinin bir uzantısı olarak bu pediment parçasında görülen tondo

²⁴¹ Hoff – Townsend – Erdoğan 2006, 236, 244. Fig. 10.

²⁴² Hoff – Townsend – Erdoğan 2006, 236.

²⁴³ Hoff – Townsend – Erdoğan 2006, 237.

²⁴⁴ Seleukeia darphanesinde basılmış bu sikke için bkz.

<http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?pid=10122> Erişim tarihi: 16/02/2018.

²⁴⁵ Bahsi geçen Kolybrassos baskısı sikke için bkz.

<http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?pid=8802> Erişim tarihi: 16/02/2018.

büstünde de görüldüğü tahmin edilmektedir²⁴⁶. Bu tondo büstü aynı zamanda önceki bölümlerde de değinilen Eleusis'teki propylonda yer alan Marcus Aurelius imago clipeatası'na kullanım alanı açısından çok benzemektedir²⁴⁷. Yine aynı şekilde Kyzikos kentinde bulunan Hadrian Tapınağının ön alınlığında bulunduğu iddia edilen ve günümüze ulaşmamış Hadrian *imago clipeatasına* da kullanım alanı bakımından çok benzemektedir²⁴⁸.

03 Pindaros Tondo Portresi.

Buluntu Yeri: Aphrodisias Apsisli Yapı.

Malzeme: Mermer.

Sergilendiği yer veya Müze: Aphrodisias Müzesi.

Tanım: Pindaros, MÖ 522 – 443 yıllarında yaşamış, Thebai doğumlu lirik şair olup Arkaik ve Klasik Dönemin ünlü kişiliklerinden biridir. Yazdığı şiirleri savaşlarda başarı ve kahramanlık göstermiş Yunan askerlerine ve komutanlarına adamıştır. Aynı zamanda Olimpik, Pythik, Nemea gibi festival oyunlarında başarılı olmuş kişilere yazdığı şiirleriyle de tanınmaktadır²⁴⁹. Pindaros'un özellikle Atinalıların MÖ 490 yılında yapılan Marathon Savaşı'nda ve MÖ 480 yılında Salamis Savaşı'nda gösterdikleri kahramanlıklarını anlattığı şiirleri mevcuttur²⁵⁰. İdeolojik ve propaganda amacıyla yazmış olduğu bu şiirlerin yanısıra Pythik Festivallerinde başarı göstermiş kişileri övdüğü şiirleri de dikkat çekici özelliktedir ve Arkaik Dönemin atmosferini yansıtır.

²⁴⁶ Hoff – Townsend – Erdoğan 2006, 237.

²⁴⁷ Bkz. sayfa 17, 33-34.

²⁴⁸ Ashmole 1956, 179-191.

²⁴⁹ Pindaros'un biyografisi için bkz. <https://www.britannica.com/biography/Pindar> Erişim tarihi: 27/03/2018.

²⁵⁰ Marathon Savaşını anlattığı bölümle ilgili önemli bir akademik araştırma makalesi için bkz. https://www.academia.edu/15404039/The_Battle_of_Marathon_Poetry_Ideology_Politics . Pindaros'un bütün şiirlerinin toplandığı kaynak için bkz. <https://ryanfb.github.io/loebolus-data/L056.pdf> . Erişim tarihi: 16/02/2018.

Portrenin Pindaros'a ait olduğu, tondo çerçevesi üzerine yazılmış yazıttan anlaşılmaktadır. Yaklaşık olarak MS 4'üncü yüzyıl ile 5'inci yüzyılın ortalarına tarihlenmiştir²⁵¹ (Lev. XXXV, Res. 59, 60). Aphrodisias Sebasteionu'nun kuzeyindeki Apsisli Yapı'da bulunmuştur²⁵². Başın sadece ön ve yan taraflarındaki kısımlarında bulunan saçlar işlenmiş, fakat başın arka tarafındaki saçlar işlenmemiş ve kaba olarak bırakılmıştır. Geç Antik Dönem'de imal edilmiş portrelerde başın arka tarafının kaba olarak bırakılması ve işlenmemesi sık rastlanan bir özelliktir²⁵³. Pindaros'un üzerinde iki omzunu örtecek şekilde duran ve aşağıya doğru sarkan bir *himation* durmaktadır. Altta *chiton* görülmektedir ve çift giysili olarak gösterilmiştir²⁵⁴. Smith, Pindaros'un kıyafetinin tondo çerçevesiyle bütünlük oluşturacak şekilde tasarlandığını ifade etmektedir²⁵⁵.

Pindaros'un bilinen iki portresinden birisi Oslo'daki National Gallery'de, diğeri ise Napoli Nationale Museo Archaeologico'da bulunmaktadır²⁵⁶ (Lev. XXXVI, Res. 61, 62). İki portre de orijinal olmayıp, MÖ 460 civarında yapılmış Pindaros heykelinin kopyasıdır²⁵⁷. Her iki portrede dörtgen bir yüze sahip, orta yaşlı bir düşünüre ait olduğu görülür. Sakalları çene altından düğümlenmiş vaziyettedir. Saçlar "S" şeklinde olup ayrıntılı bir biçimde işlenmiştir. Bıyıkları sakallarla birleştirilmiştir²⁵⁸. Napoli ve Oslo'daki Pindaros portreleri ile Aphrodisias'taki Pindaros portresini yanyana getirip biçimsel olarak karşılaştıracak olursak, üçünün de Klasik Dönem üslup özellikleri taşımakta olduğunu söyleyebiliriz²⁵⁹.

---

²⁵¹ Smith 1990, 135.

²⁵² Smith 1990, 132-135. Pl. VI. No. 1, Pl. VII. No. 1-4.

²⁵³ Smith 1990, 134, Cevizoğlu 1995, 14.

²⁵⁴ Smith 1990, 132.

²⁵⁵ Smith 1990, 132.

²⁵⁶ Zanker 1995, 13, Fig. 7 -8.

²⁵⁷ Zanker 1995, 13.

²⁵⁸ Cevizoğlu 1995, 14.

²⁵⁹ Smith 1990, 133.

Aphrodisias'taki Pindaros tondo portresi günümüze ulaşabilmiş en iyi örneklerinden biridir. Aphrodisias'lı heykeltıraş, Pindaros'un portresini kendi anlayışına göre tasarlamıştır. Buna göre, sakalların kıvrımları Oslo'daki örneğe göre çok daha belirgin ve detaylıdır. Sakalların ve alnın üstündeki saçların gösterimi ve perçemler matkap tekniği ile daha detaylı yapılmıştır ve Geç Antik Dönem heykeltıraşlık üslubunda sıkça karşılaşılan bir durum olarak karşımıza çıkar²⁶⁰. Fakat başın üst ve arka kısımlarında aynı üslup devam ettirilmemiştir. Başın üstünde sanki takke varmış gibi bir intiba uyandırmaktadır. Oslo ve Napoli'deki Pindaros portrelerinde kafa yapısı dörtgen biçimindeyken, Aphrodisias'taki örnekte dikdörtgen biçimindedir. Yanaklar içe doğru çökük vaziyettedir. Alın üzerinde kırışıklıklar mevcuttur. Çatık kaşlıdır. Gözler ve ağız üzerinde çok detaylı bir çalışma yapıldığı bellidir. Göz bebekleri ve iris matkapla delinmiş olup, çok detaylı verilmiştir. Bu da bakışa keskin ve canlı bir ifade vermiştir. Dudakları belirgindir. Üst dudağın bir kısmı kırık vaziyettedir. Dudaklar aralıktır ve sanki nefes alıyormuş ve birazdan konuşacakmış gibi bir ifade vardır. Dudakların arasından görülen dişler normalinden daha büyük yapılmıştır. Böyle bir tasvirin yapılmasında çok büyük bir ihtimalle aşağıdan bakan izleyiciyi etkilemek amacı güdülmüş olmalıdır²⁶¹. Böylece portrenin canlı bir şekilde görülmesi sağlanmıştır.

Sonuç olarak Aphrodisias'ta bulunan Pindaros tondo büstü günümüze ulaşmış en dikkat çekici Pindaros portrelerinden biri olup, Aphrodisias'a özgü olan heykeltıraşlık üslubundan da esintiler barındıran bir tondo büstü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tondo büstünün kullanım amacı, çok büyük bir ihtimalle Geç Antik Dönem'de pagan kültürünü yaşatmaya çalışan bir felsefe okulunun içinde onurlandırmak ve anmak şeklinde yorumlanabilir²⁶².

---

²⁶⁰ Smith 1990, 133.

²⁶¹ Smith 1990, 134. Cevizoğlu 1995, 14.

²⁶² Smith 1990, 135.

04 Büyük İskender Tondo Portresi.

Buluntu Yeri: Aphrodisias Apsisli Yapı.

Malzeme: Mermer.

Sergilendiği Yer veya Müze: Aphrodisias Müzesi.

Tanım: Büyük İskender MÖ 356 - 323 yılları arasında yaşamış ve tarihin akışına yön vermiş Makedonya kralıdır. Başta Anadolu olmak üzere Kuzey Afrika ve Asya kıtasının büyük bir kısmının Hellen kültürüyle tanışmasını sağlamıştır. Hellenistik Dönem'in mimarıdır. Adriyatik Denizi'nden Indus Nehri'ne kadar uzanan çok geniş bir coğrafyanın hakimi olmuştur. Anadolu'daki Pers egemenliğine son vermiş ve Issus ve Gaugamela Savaşlarında Pers Kralı III. Darius'u mağlup etmiştir. Babil'de Asya seferinden dönerken 33 yaşında ölmüştür²⁶³.

Böylesine önemli bir kişinin Aphrodisias'taki Apsisli Yapı'da bulunan tondo büstü de kendine özgü özellikler barındırır (Lev. XXXVII, Res. 63, 64 ve Lev. XXXVIII, Res. 65) . Bu tondo büstünün üzerinde büstün Büyük İskender'e ait olduğuna dair herhangi bir yazıt yoktur. Dolayısıyla tondo büstünün Büyük İskender'e ait olduğunun anlaşılması, Büyük İskender'in portre özellikleri vasıtasıyla olmuştur.

Büyük İskender'in başı hafif sağa ve yukarı doğru çevrilmiştir. Güçlü bir ense ve boyuna sahiptir. Elmacık kemikleri çıkıktır. Göz bebekleri ve irise çok ince bir matkap tekniği uygulanmış ve şekil verilmiştir. Göğe bakıyor hissi vermek için gözbebekleri "U" şeklinde yapılmış ve böylece yukarıya doğru bakması sağlanmıştır. Bakışlara derinlik katmak amacıyla göz pınarlarına bir halka daha eklenmiştir²⁶⁴. Büstün başında krallık bandı ve omuzları üzerinde *chlamys* elbisesi bulunur. Büyük İskender

²⁶³ Hayatı ve aldığı eğitim hakkında bilgi için bkz. Rufus, 1809, 2-32 (1. Cilt). Pers seferleri için bkz 161-192 (1. Cilt), İssus Savaşı için bkz. 272-340. Hindistan seferleri için 260-277 (2. Cilt), ölümü için bkz. 374-414 (2. Cilt)

²⁶⁴ Cevizoğlu 1995, 28.

portrelerinin tipik bir özelliği olan *anastole*²⁶⁵ tipi saç modelini Aphrodisias'taki Büyük İskender tondo portresinde de görmek mümkündür. Fakat Aphrodisias'taki Büyük İskender portresinin işleniş şekli diğer Büyük İskender portrelerinden farklı ve özgündür²⁶⁶.

Aphrodisias'taki Büyük İskender tondo portresinde son derece iri dalgalı olarak görülen saç buklelerinin arası matkapla kanallar şeklinde açılmıştır. Kanalların bitim yerlerinde köprücükler oluşmuştur. Pindaros'un portresindeki saç işleme tekniğiyle benzerlik gösterir. Kıvrımların arasında matkap ve saç tellerini göstermek için kazıma çizgileri kullanılmıştır. Alın üzerindeki saçlar, merkezden yanlara doğru dağılarak *anastole* yapmıştır. Saçın iki yana doğru ayrıldığı merkezdeki kanal belirgindir. İlk *anastole*'den sonra ikinci bir *anastole* daha yapılmıştır. Bu özelliği ile Aphrodisias Büyük İskender tondo portresi, diğer Büyük İskender portrelerinden farklı ve özgündür. Kulakları yarıya kadar örten yan kıvrımlar dikkat çekicidir. Başın üst kısmında görülen saç kıvrımları *diadem*'den sonra kaba olarak bırakılmıştır. Tıpkı Pindaros portresinde başın arka taraflarında görülen ve saçın kaba olarak bırakılması durumu, burada da aynen görülmektedir. Hellenistik Dönem heykel sanatında görülen saç bantlarının veya *diadem*'in serbest kalan uçlarının gösterilmesi olayı bu portrede de görülmektedir. Dolayısıyla bu büstü yontan Aphrodisias'lı heykeltıraş ustası bu hususun gösterilmesini başarıyla uygulamıştır²⁶⁷.

Bilindiği gibi Büyük İskender portrelerinin 3 ana tipi vardır. Bunlar: Azara, Dresden ve Erbach tipleridir²⁶⁸. Azara tipi Büyük İskender portresinde tıpkı Aphrodisias portresinde olduğu gibi *anastole* tipi saç modelinin görüldüğü, *diadem* üzerinde saçların kaba olarak gösterildiği canlı bir yüz ifadesi mevcuttur. Yan taraflardaki saç dalgaları kulakların

---

²⁶⁵ Anastole, Büyük İskender portrelerinde görülen, alna kadar fırçalanmış ve yüzün etrafında bir çelenge benzer şekilde dizilmiş olarak görülen saç modeli.

²⁶⁶ Smith 1990, 136.

²⁶⁷ Smith 1990, 137. Cevizoğlu 1995, 29.

²⁶⁸ Smith 1990, 136. Cevizoğlu 1995, 29.

yarısını örtecek şekilde gösterilmiştir. Gözler derindedir²⁶⁹. Antik yazarların bahsettiğine göre Büyük İskender duygulu bakışlara sahiptir²⁷⁰. Yarı açık ve duygulu bakışlara sahip Azara tipi Büyük İskender portresinde de bu görülebilmektedir. Aynı durum Aphrodisias'taki Büyük İskender tondo büstünde birebir görülür. Duygulu bakışlar, içteki heyecanın dışa yansımaları, göğese doğru yönelen derin bakışlarla Büyük İskender'in tanrısal bir kişiliğe sahip olduğu tasvir edilmektedir.

Sonuç olarak Aphrodisias'taki Büyük İskender tondo portresi klasik Büyük İskender portreleri içinde farklı bir konuma sahiptir. MS 4'üncü yüzyıl veya 5'inci yüzyıl ortalarına tarihlenen bu tondo portresi son derece özel bir portredir. Eserin yontu tekniği, detayları ve tasvir biçimiyle diğer Büyük İskender portrelerinden üslup olarak ayrılmaktadır. Bu durum Aphrodisias'lı heykeltıraşların büst ve portre yapımı tekniğinde yaratıcı olduğunu kanıtlamaktadır.

05 Sokrates Tondo Portresi.

Buluntu Yeri: Aphrodisias Apsisli Yapı.

Malzeme: Mermer.

Sergilendiği Yer veya Müze: Aphrodisias Müzesi.

Tanım: Antik Çağ'ın en ünlü filozoflarından biri olan Sokrates MÖ 439 – 399 yılları arasında yaşamıştır. Antik Çağ Felsefesinin kurucusudur²⁷¹. Kendisi gibi bir filozof olan Platon'un hocasıdır. Atinalı gençleri yoldan çıkardığı gerekçesiyle ölüme mahkûm edilmiş, fakat öleceğini bile bile fikirlerinden vazgeçmemiştir. Öğrencisi Platon'un

²⁶⁹ Smith 2002, 22-24. Res. 6, 7, 8. Karşılaştırma yapmak için özellikle bkz. Res. 6.

²⁷⁰ Cevizoğlu 1995, 30. Antik kaynaklar için bkz. Plutarkhos'un yazdığı "Büyük İskender'in Hayatı" isimli eseri, ile Romalı tarihçi Quintus Curtius Rufus'un "Historiae Alexandri Magni" isimli eseri.

²⁷¹ Sokrates hakkında bilgi için bkz. <https://www.britannica.com/biography/Socrates> Erişim tarihi 12/04/2018.

kaleme aldığı Sokrates'in Savunması isimli eseri onun kişiliğini en iyi anlatan eserdir²⁷².

Antik kaynaklara göre Sokrates tıknaz, basık burunlu, patlak gözlü, kalın dudaklı ve göbekli bir adamdır. Bu tasvirlerle göre yapılmış çok sayıda Sokrates portreleri bulunmaktadır. Aphrodisias'taki Sokrates tondo portresi de bunlardan biridir²⁷³ (Lev. XXXVIII, Res. 66 ve Lev. XXXIX. Res. 67). Tondo çerçevesi üzerinde yazıtı yoktur ancak, portre özellikleri ve kıyafetinden yola çıkılarak bu büstün Sokrates'e ait olduğu anlaşılmaktadır.

Aphrodisias'ta bulunan Sokrates'in tondo büstü Geç Antik Çağ'da yapılmıştır ve MS 4'üncü yüzyıl ile 5'inci yüzyıl ortalarına tarihlendirilmektedir. Büst ve başın oranları tondo çerçevesine göre küçüktür. Bundan anlaşıldığı üzere büstü yapan heykeltıraş, örnek olarak aldığı prototipi tondo çerçevesi içine tam olarak yerleştirememiştir²⁷⁴. Büstün baş tarafı doğal ölçülere bağlı kalınarak yapılmıştır. Alnın üst kısmındaki saçlar dökülmüştür. Başın üst noktasından iki yana doğru ayrılan saç kıvrımları kulakları da örterek, enseye kadar ulaşmaktadır. Sakallar uzundur ve kıvrımların uçları çenenin altında toplanmıştır. Basık ve geniş burnu, kalın dudakları, dolgun yanakları ile bir anlamda Silenos'a benzetilmiştir ve bu şekilde yarı tanrısal bir kimlik kazanmıştır. Bu portre görünüşü olarak Sokrates portreleri içinde "B" tipinde yer almaktadır²⁷⁵. A tipi Sokrates portreleri Sokrates'in ölümünden sonra onun arkadaşları tarafından yaptırılmış olan erken dönem portreleridir. B tipi Sokrates portresi ise daha geç bir dönemde üretilmiş Sokrates portresi örnekleridir. MÖ 4'üncü yüzyılın en ünlü heykeltıraşlarından biri olan Lysippos'un yaptığı portrenin bir uyarlaması olduğu için Roma Dönemi'nde

---

²⁷² Bkz. Platon, *Sokrates'in Savunması*, Çeviren: Erman Gören, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2006.

²⁷³ Smith 1990. 139-140. Pl. X, Fig. 1-3. Ayrıca bkz. Cevizoğlu 1995, 17-18.

²⁷⁴ Cevizoğlu 1995, 17.

²⁷⁵ Smith 1990, 139.

çok sevilen bir Sokrates portre tipi olmuştur. Bu sebeple bu tip Sokrates portrelerine B tipi denilmektedir²⁷⁶.

Tekrar Aphrodisias'taki Sokrates tondo portresine dönersek, büstün baş kısmında saç ve sakalların kıvrımlarında Hellenistik Dönem etkisinin olduğu görülmektedir. Kaşların dış hatları çok keskin bir biçimde kazınmıştır. Alın kısmında kırışıklıklar bulunmaktadır ve bu detay Sokrates yaşlı ve bilge bir kişi olarak göstermiştir. Saç kıvrımları "S" şeklindedir. Diğer Aphrodisias tondo büstlerinde ve portrelerinde görüldüğü üzere göz bebekleri matkap ile oyularak şekillendirilmiştir. Gözler çok detaylı olarak verilmiştir. İris ince kazıma çizgisiyle işlenmiştir. Bu özelliğiyle Apsisli Yapı içinde bulunan diğer tondo büstleri grubu içinde biçimsel olarak farklıdır²⁷⁷.

Sokrates tondo portresinin dikkat çeken bir diğer unsuru da portrenin yarı işlenmiş durumda bırakılmış olmasıdır. Bu durum, portrenin yapım tekniğinin anlaşılması açısından önemlidir. Portrenin yontu sürecinde büyük bir ihtimalle iki farklı heykeltıraş çalışmış olmalıdır. Henüz çirak olan heykeltıraş, Sokrates portresini kaba olarak ele alıp işledikten sonra ustasına devretmiş olmalıdır. Usta olan heykeltıraş ise Sokrates'in bilinen Klasik portre tipinin bir uyarlamasını yapmak istemiştir. Ama portrenin usta tarafından çalışılacak veya işlenecek detaylar için çok fazla kısım kalmadığından dolayı, portre yarım bırakılmış olabilir²⁷⁸. Şayet bu portrenin yapım süreci devam ettirilmiş olsaydı ve çirak heykeltıraşın ufak hataları olmasaydı, en azından Villa Albani'de bulunan Sokrates tondo portresi kadar etkileyici bir görünümü olabilirdi²⁷⁹ (Lev. XXXIX, Res. 68).

Sonuç olarak, Sokrates Antik Çağ Felsefesinin kurucusu olduğu için, doğru olduğuna inandığı fikirlerini sonuna kadar savunduğu için ölümünden sonra portreleriyle

²⁷⁶ Karşılaştırma yapmak için bkz. Richter 1965, 110. A tipi Sokrates portreleri için bkz. Richter 1965, fig. 456 – 482, B tipi Sokrates portreleri için Richter 1965, Fig. 482 – 526.

²⁷⁷ Cevizoğlu 1995, 17.

²⁷⁸ Smith 1990, 140.

²⁷⁹ Richter 1965, 113. Fig. 512.

onurlandırılmış bir figürdür. Nitekim Aphrodisias'ta bir felsefe okulu olduğu tahmin edilen Apsisli Yapı'nın içinde onun tondo büstünün olması da son derece doğaldır. MS 4'üncü yüzyıl veya 5'inci yüzyıl ortalarına tarihlenen Sokrates tondo portresinin bu yapıda kullanılmasıyla bir anlamda Antik Çağ'a öykünme yapılmıştır.

06 Aristoteles Tondo Portresi.

Buluntu Yeri: Aphrodisias Apsisli Yapı.

Malzeme: Mermer.

Sergilendiği Yer veya Müze: Aphrodisias Müzesi.

Tanım: Aristoteles MÖ 384 – 322 yılları arasında yaşamış çok ünlü bir fizikçi, astrolog ve filozoftur. Zooloji, mantık, siyaset ve biyoloji alanlarında pek çok eser vermiştir. Makedonya kralı Büyük İskender'in hocalığını yapmıştır. Anadolu'da Assos kentinde dersler vermiştir. Batılı düşünce sisteminin altyapısını oluşturan ve etkileyen çok önemli bir tarihi şahsiyettir²⁸⁰.

Aphrodisias Apsisli Yapı içinde maalesef günümüze sadece üzerinde Aristoteles'in isminin yazılı olduğu tondo çerçeve parçası ulaşabilmiştir (Lev. XL, Res. 69)²⁸¹. Büst kısmı yoktur. Büst kısmı tondo çerçevesinden farklı bir mermerden yapılmış olmalıdır. Tondo çerçevesinde bulunan yazıt, Apsisli Yapı içinde bulunan diğer yazıtlı tondo büstlerinden yazı karakteri olarak farklı bir biçimde yazılmıştır (Lev. XLII, Çiz. 6)²⁸². Harfler daha küçük, karakterleri biraz daha değişik ve sık bir biçimde kazanmıştır. Ay biçimindeki sigma harfi (Σ), Aphrodisias'ta bulunan gri renkli sütunlar üzerinde de aynıdır²⁸³. Bu durum, tondo büstünün Apsisli Yapı içindeki diğer tondo portrelerine

---

²⁸⁰ Aristoteles hakkında daha fazla bilgi almak için bkz. <https://www.britannica.com/biography/Aristotle>
Erişim tarihi: 12/04/2018.

²⁸¹ Smith 1990, 141. Pl. X, Fig. 4.

²⁸² Cevizoğlu 1995, Lev. 12, Çiz. 17.

²⁸³ Cevizoğlu 1995, 19.

göre daha erken bir tarihte yapıldığı izlenimi uyandırmaktadır. Sokrates tondo portresiyle aynı zaman dilimi içinde yapılmış olma ihtimali de yüksektir. Çünkü Aristoteles'in Sokrates'le olan mesleki ilişkisinden dolayı, Aristoteles tondo portresinin Sokrates tondo büstüyle aynı zaman diliminde yapılmış olma ihtimali vardır²⁸⁴. Bu kırık tondo çerçevesiyle ilgili söylenebilecek bir diğer önemli husus ise çerçevenin çapıdır. Nitekim bu kırık tondo çerçevesi eğer tümlenecek olursa, Apsisli Yapı içinde sergilenen diğer tondo çerçevelerinden çok daha büyük olacaktır. Çünkü orijinal çapı yaklaşık olarak 64 cm. olarak hesaplanmıştır ve bu ölçü Apsisli Yapı içinde sergilenen Sokrates'in tondo çerçevesi kadar büyüktür²⁸⁵.

Aristoteles'in tondo portresi ne yazık ki günümüze ulaşamadığından, portre hakkında sağlıklı bir değerlendirme yapılabilmesi çok zordur. Fakat Apsisli Yapı'nın kullanım amacı göz önüne alındığında Aristoteles'in bu bina içinde portresiyle onurlandırılmış olması son derece önemlidir.

07 Pythagoras (Pisagor) Tondo Portresi.

Bulunduğu Yer: Aphrodisias Apsisli Yapı.

Malzeme: Mermer.

Sergilendiği Yer veya Müze: Aphrodisias Müzesi.

Tanım: Pythagoras MÖ 570 – 495 yılları arasında yaşamış, Samos doğumlu, çok ünlü bir matematikçi ve filozoftur. Geometri'de Pisagor Teoremi olarak bilinen teoremi bulan kişidir. Dünya'nın yuvarlak olduğunu ilk defa ortaya atan kişilerden biridir²⁸⁶.

Aphrodisias'ta bulunan Pythagoras tondo portresi²⁸⁷ (Lev. XLI, Res. 70), Pythagoras'ın ideal ve kurgusal portrelerinden biridir. Kurgusal olmasının sebebi Pythagoras'ın

²⁸⁴ Smith 1990, 141.

²⁸⁵ Smith 1990, 141.

²⁸⁶ Pythagoras hakkında geniş bilgi için bkz. <https://www.britannica.com/biography/Pythagoras> Erişim tarihi: 12/04/2018.

yaşamış olduğu Arkaik Dönem’de kişisel portreciliğin gelişmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Arkaik Dönem’i takip eden dönemlerde Pythagoras’ın kişisel portresi veya kopyası ulaşmamıştır. Kopyası ulaşmadığı için, Geç Antik Çağ’da yapılan Pythagoras portreleri de aynı şekilde kurgusal portrelerdir ve Pythagoras’ın gerçek yüzünü yansıttığı tam olarak söylenemez. Aphrodisias’taki Pythagoras tondo portresini yapan heykeltıraşın, Pythagoras’ın daha önceki tasvirlerini bildiği ve bu tasvirlerle Pythagoras portresini meydana getirdiği söylenebilir²⁸⁸. Sonuç itibarıyla bu tondo portresi, teknik ve üslup özelliklerinden ötürü MS 4’üncü yüzyıl ile 5’inci yüzyıl ortalarına tarihlendirilmektedir²⁸⁹. Bir başka deyişle, Aphrodisiaslı heykeltıraş bu portreyi tasarlarken Geç Antik Çağ’ın heykeltıraşlık üslubunu yansıtmıştır.

Pythagoras gür sakallı olarak tasvir edilmiştir. Yanak kısımlarındaki sakal kıvrımları detaylıdır. Fakat çene tarafındaki sakal kıvrımlarını kırık olduğundan görülmemektedir. Başın alın kısmına düşen kıvrımlar ortadan ikiye ayrılmıştır. Kıvrımlar kısa bir biçimde kesilmiş olup, dalgalı görünümlüdür. Düz bir hat şeklinde alın üzerine düşen kıvrımlar, MS 4’üncü yüzyılda özellikle erkek portrelerinde sıkça kullanılan bir özelliktir²⁹⁰. Pythagoras’ın başında *tainia*²⁹¹ adı verilen bir saç bandı bulunmakatadır. Bu saç bandı çok büyük bir ihtimalle heykeltıraş tarafından Geç Antik Dönem portre üslubu olarak büstün baş kısmına eklenmiştir. Çünkü Klasik ve Hellenistik Dönem’de yapılmış filozof portreleri içinde *tainia* bandı takmış bir portreye rastlanmamıştır. Bundan dolayı bu saç bandı ilavesi Geç Antik Dönem’de yapılmıştır. Üstelik Pythagoras dinsel ve mistik bir öğretiyi geliştirdiği ve fikir babası olduğu için, bunu sembolize etmek adına *tainia* saç

---

²⁸⁷ Smith 1991, 159. Cevizoğlu 1995, 20-22.

²⁸⁸ Smith 1991, 163.

²⁸⁹ Smith 1991, 163.

²⁹⁰ Smith 1991, 164.

²⁹¹ *Tainia* Antik Yunan’da kullanılan bir saç bandı. Yunanca “*ταυνία*” kelimesinden gelmektedir. Antik Yunan festivallerinde giyilirdi. Romalılar da bu saç bandını kullanmışlardır. Kaynakça için bkz. <http://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/tainia-e1128490>

bandı eklenmiştir. Tainia saç bandının kullanımı Geç Antik Çağ'da yayılma göstermiştir²⁹².

Pythagoras portresinde *khiton* ve *himation* kıyafeti görülmektedir. Himation'un serbest kalan ucu sol omuz hizasından aşağıya bırakılmıştır. Himation'un kıvrımlarında Hellenistik Dönem'in etkileri belirgindir. Kıvrımların detayları incelikle verilmiştir ve doğal bir görünüm kazandırılmıştır. Ayrıca kıvrımlar arasında derin boşluklar bırakılarak ışık gölge oyununa müsait bir durum yaratılmak istenmiştir ki bu da portreyi yapan heykeltıraşın ustalığını kanıtlar niteliktedir.

Aphrodisias'ta bulunan Pythagoras'ın bu tondo portresini, diğer Pythagoras portreleriyle biçimsel olarak karşılaştırmasını yapabilmek zordur. Çünkü diğer Pythagoras tasvirleri küçüktür ve detaylı değildir²⁹³. Örneğin Samos'ta basılmış bir sikkenin arka yüzünde Pythagoras tasviri vardır²⁹⁴ (Lev. XLI, Çiz. 7). Sikkede Pythagoras himation elbisesi giymiştir. Bir elinde asa tutmakta, diğer eliyle bir sütun üzerinde duran küreyi işaret etmektedir. Sikkenin üst kısmında Yunanca Πυθαγόρης Σαμίων yazısı okunmaktadır²⁹⁵. Bir diğer Pythagoras tasviri ise bugün Antalya Müzesi Mozaik Salonunda bulunan ve "Filozoflar Mozaïği" veya "Yedi Bilge Mozaïği" olarak bilinen mozaikte görülmektedir (Lev. XLII, Res. 71)²⁹⁶. Bu mozaikte de Pythagoras himation giymiştir. Başını kendisine göre sola çevirmiştir. Gözleri yukarıya ve ileriye doğru bakmaktadır. Gür sakallıdır. Saçlarının kıvrımları geriye doğru biçimlendirilmiştir. Bu iki Pythagoras tasvirinin dışında bugün Roma'daki Capitoline Museum'da sergilenen Pythagoras portresi veya hermesi ise 5'inci yüzyılda yapılmış ve

---

²⁹² Smith 1991, 163.

²⁹³ Cevizoğlu 1995, 20-21.

²⁹⁴ Berlin Müzesinde sergilenen Samos darphanesi basımlı Pythagoras sikkesi örneği için bkz. <http://isaw.nyu.edu/exhibitions/time-cosmos/objects/coin-pythagoras-globe> Erişim tarihi: 21.12.2017.

²⁹⁵ Smith 1991, 164.

²⁹⁶ Ayrıca bkz. Antalya Müzesi Mozaik Salonu web sayfası: <http://www.antalyamuzesi.gov.tr/tr/mozaik-salonu>

olasılıkla MÖ 4'üncü yüzyılda yapılmış bir Pythagoras portresinin kopyasıdır²⁹⁷. Bu portre Aphrodisias'taki Pythagoras portresine biçimsel olarak benzememektedir. Sakalları çeneye doğru incelen bir Pythagoras portresidir (Lev. XLII, Res. 72). Başının üzerinde sarığı andıran bir şapka bulunmaktadır. Bu haliyle daha çok doğulu bir kişiyi andırmaktadır. Zaten başta da vurgulandığı gibi Pythagoras'ın portreleri "kurgusal" portrelerdir. Dolayısıyla onun tipolojik özelliklerini yansıtan bir portresi günümüze ulaşmamıştır.

Sonuç itibarıyla Aphrodisias'taki Apsisli Yapı içinde bulunan Pythagoras tondo portresi, içinde bulunduğu binanın kullanım amacına uygun olarak yapılmış ve Apsisli Yapı'nın duvarına monte edilmiştir. Geç Antik Dönem'de kurgusal bir portre bile olsa onurlandırılmak istenmiştir.

08 Tyanalı Apollonios Tondo Portresi.

Bulunduğu Yer: Aphrodisias Apsisli Yapı.

Malzeme: Mermer.

Sergilendiği Yer veya Müze: Aphrodisias Müzesi.

Tanım: Tyanalı Apollonios, MS 15 – 100 yıllarında Kappadokia'daki Tyana (Tuvana) kentinde doğmuş ve Yeni Pisagorculuk²⁹⁸ akımını başlatmış çok önemli bir filozoftur²⁹⁹. Geç Antik Dönem'de bazı pagan çevrelerinde çok güçlü bir yankı uyandırmıştır. Böylesine güçlü bir yankı uyandırmış olması, doğal olarak Aphrodisias kentine etki etmiştir. Nitekim Aphrodisias'taki Apsisli Yapı içinde bulunan ve MS 4'üncü yüzyıl

²⁹⁷ Capitoline Müzesi'nde sergilenen Pythagoras portresinin katalog sayfası için bkz.

http://www.museicapitolini.org/en/collezioni/percorsi_per_sale/palazzo_nuovo/sala_dei_filosofi/erma_di_pitagora Erişim tarihi: 31/05/2018.

²⁹⁸ Yeni Pisagorculuk veya Neo Pisagorculuk akımı Pythagoras'ın doktrinlerini yaymaya ve hayata döndürmeyi amaçlayan bir öğretilerdir. MS 1'inci yüzyılda ortaya çıkmıştır. En önemli temsilcisi Tyanalı Apollonios ve Gades'li (Cadiz) Moderates'tir. Bu konuyla ilgili önemli bir kaynak için bkz. Charles H. Kahn, *Pythagoras and the Pythagoreans: A Brief History*, Indianapolis, Hackett, (2001).

²⁹⁹ Tyanalı Apollonius hakkında geniş bilgi için bkz. <https://www.britannica.com/biography/Apollonius-of-Tyana> Erişim tarihi: 12/04/2018.

veya 5'inci yüzyıl ortalarına tarihlendirilmiş Tyanalı Apollonios tondo portresi bu etkiyi kanıtlar³⁰⁰ (Lev. XLIII, Res. 73).

Tyanalı Apollonios tondo portresinin maalesef baş kısmı günümüze ulaşmamıştır. O sebeple baş kısmı hakkında değerlendirme yapabilmek çok zordur. Fakat kıyafeti üzerinden değerlendirme yapabilmek mümkündür. Tondo portresinde *himation* kıyafeti görülmektedir. Elbisenin kıvrımları Pythagoras'ın tondo portresinde görülen kıyafete göre çok daha canlı, bombeli ve detaylı işlenmiştir. Kıvrımlarda derin kazıma çizgileri kullanılmıştır. Böyle bir görüntüyle, elbisenin kıvrımları sanki deriden yapılmış gibi bir etkiye sahiptir³⁰¹.

Bir diğer dikkat çeken ayrıntı ise boyun kısmıdır. Pythagoras tondo portresinde görüleceği üzere Pythagoras'ın sakalları son derece gür bir şekilde tasvir edilmiştir. Hatta bu sakal kıvrımları boyun bölgesine kadar ulaşmıştır. Fakat Apollonios portresinin boyun kısmında sakal uzantıları yoktur³⁰².

Tondo çerçevesinin alt tarafında büyük harflerle “ΑΠΟΛΛΟΝΙΟΣ” yazmaktadır. Şayet bu yazıt olmasaydı, bu tondo büstünün kime ait olduğunu bilinmeyecekti. Zaten kendisi çok sıkı bir Pythagoras takipçisi ve Geç Antik Dönem'de de pagan dünyasında ünlü bir figür olduğundan dolayı, Apsisli Yapı'nın içinde ona ait tondo portresinin olması da doğaldır. Pythagoras ve Apollonios tondo portrelerinin bu grup içinde yer alması, Sokrates ve Aristoteles'in de bu grup içinde yer alması kadar önemli bir detaydır. Bundan hareketle bu tondo büstü grubu içinde mutlaka Platon'un da tondo portresi olması muhtemeldir ama Platon'un tondo portresi Aphrodisias'ta şu ana kadar bulunamamıştır³⁰³.

³⁰⁰ Smith 141-144. Pl. XI, 2. No. 7. Ayrıca bkz. Cevizoğlu 1995, 23-24.

³⁰¹ Smith 1990, 142. Ayrıca bkz. Cevizoğlu 1995, 23.

³⁰² Cevizoğlu 1995, 23.

³⁰³ Smith 1990, 143.

Sonuç olarak Aphrodisias'taki Tyanalı Apollonius tondo portresinin bulunması, Geç Antik Dönem'de Hristiyanlık öncesi pagan dininin ve Yeni Platoncu düşünce akımının ortaya çıkmasının ve yayılmasının bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir.

09 Yaşlı Filozof Tondo Portresi.

Bulunduğu Yer: Aphrodisias Apsisli Yapı.

Malzeme: Mermer.

Sergilendiği Yer veya Müze: Aphrodisias Müzesi.

Tanım: Aphrodisias'ta MS 4'üncü veya 5'inci yüzyıl ortalarına tarihlenen en ilginç tondo portrelerinden birisi Yaşlı Filozof portresidir³⁰⁴. Portrenin kime ait olduğu belli değildir. Tondo çerçevesi üzerinde herhangi bir yazıt tespit edilmemiştir (Lev. XLIII. Res. 74 ve Lev. XLIV, Res. 75)³⁰⁵.

Portre, adeta tanrıdan gelen ilahi bir ilham ile aydınlanmış, düşünceli bir ruh haline bürünmüş bir filozofu tasvir etmektedir. Bu portrenin, Geç Antik Dönem heykeltraşlık örnekleri arasından günümüze ulaşmış en iyi filozof portresi olduğu düşünülmektedir³⁰⁶.

Portrenin omuzları tondonun yarısından fazlasını doldurmaktadır. Tondo çerçevesi, hafif oval ve diğerlerinden daha yüksek yapılmıştır. Muhtemelen büyük olan başı dengelemek adına böyle bir yola gidilmiştir³⁰⁷. Himation elbisesi, tıpkı Pindaros tondo portresinde olduğu gibi, iki omuz üzerinden göğüs üzerine inmektedir. Elbisenin kıvrımları doğal bir görünüme sahiptir. *Himation*'un iç kısmında *khiton* elbisesi görülür. *Khiton*'un göğüs üzerindeki kısmında "U" şeklinde açılı yapan simetrik kumaş kıvrımları görülmektedir. Göğüslerin meydana getirdiği şişkinlik *himationun* altında kaldığı için, heykeltraş bunu şişkinliği içeriye doğru kaydırarak yapmak istemiştir ancak bunda da

³⁰⁴ Smith 1990, 144-146.

³⁰⁵ Smith 1990, 144-146. Pl. XII, No. 8. Pl. XIII, No. 8, 1-4. Ayrıca bkz. Cevizoğlu 1995, 25-26.

³⁰⁶ Smith 1990, 144.

³⁰⁷ Smith 1990, 144.

tam başarılı olamamıştır³⁰⁸. Sanki iki küçük göğüs varmış gibi bir intiba uyandırmaktadır. Heykeltraş vücudun yaşlı bir vücut olduğunu göstermek istemiştir. Göğüslerin yerleri Pythagoras ve Apollonius tondo portrelerinde daha doğru ve dengeli şekilde görülmektedir³⁰⁹.

Yaşlı Filozofun boynu kalın ve kısadır. Gözlerini yukarıya odaklamıştır. Uzun ve dikdörtgenimsi bir yüze sahip olup, yüz ifadesi azizlere benzemektedir. Bakışları Büyük İskender tondo büstünde görülen bakışlara çok benzemektedir. Kırıksık alın ve içe çökmüş yanaklar son derece iyi işlenmiştir ve kazıma çizgileri belirgin değildir. Fakat kaşlar kazıma çizgileriyle örülmüş gibi işlenmiştir. Dudaklar kapalıdır. Gözlere bakıldığında iris “U” biçimindeki gözbebeğinin çevresine hafif bir şekilde kazınmıştır. Gözbebeğinin kazıma çizgisi biraz daha derindir. U şeklindeki gözbebeği aynı Büyük İskender tondo büstünde görüldüğü gibi üst göz kapağı tarafından örtülmemiştir ve böylece bakışlara derinlik kazandırılmak istenmiştir³¹⁰.

Sakallar düzenli olarak taranmıştır. Sakal kıvrımları çok ince bir biçimde kazınmıştır ve dalgalı kıvrımlar kalın bloklar şeklinde ayrılmıştır. Kıvrımların arasında matkap izleri daha derin bir biçimde görülmektedir. Sakal kıvrımları arasında kullanılan matkap kanallarının bitim noktasında ufak köprücükler bulunmaktadır. Saç düzenlemesi biraz daha komplikedir ve bu saç tasviri ile diğer tondo büstlerinden ayrılmaktadır. Başın tepesinde saçlar ortadan iki yana ayrılmış olup, ön kısmı ise alın üzerine doğru taranmıştır. Fakat yanlarda daha uzun ve kalın kıvrımlar görülmekte olup, geriye doğru taranmıştır. Kulakların üzerindeki saçlar kulakları yarıya kadar örtüp geriye doğru dalga yaparak kıvrılmıştır. Saçın genelinde bir sadelik görülürken, yanlardaki kıvrımlar saça hareketlilik getirmiştir. Arkada ise saçlar omuz üzerine düşmektedir. Bu portreyi yapan heykeltraş son derece titiz çalışmış olmalıdır ki yaşlı bir insanın saç kıvrımlarındaki

---

³⁰⁸ Smith 1990, 144.

³⁰⁹ Smith 1990, 144. Ayrıca bkz. Cevizoğlu 1995, 25.

³¹⁰ Smith 1990, 144. Ayrıca bkz. Cevizoğlu 1995, 25.

doğallığı vermesi buna kanıttır. Saç ve sakalda görülen bu ince işçilik ve düzenlemenin amacı doğal görünümü ortaya koymaktır. Bir başka deyişle, heykeltıraş bu portreyi yaparken standart saç modellerini tercih etmemiştir³¹¹.

Yaşlı Filozof tondo portresi ideal hatlara sahip olmakla birlikte özgün unsurlar da barındırmaktadır. Hellenistik Dönem filozof portrelerinin etkisi görülmekle birlikte, Geç Antik Çağ'ın portre üslubu olan gözlerin büyük verilmesi gibi kendi döneminin etkilerini de taşımaktadır.

Başta da vurgulandığı gibi bu tondo portresinin kime ait olduğu belli değildir. Üzerinde herhangi bir yazıt yoktur. Olasılıkla Aphrodisias'taki Filozof Okulu'nun kurucusunun veya Geç Antik Dönem'deki yerel bir filozofun portresi olabilir.

10 Alkibiades Tondo Portresi.

Bulunduğu Yer: Aphrodisias Apsisi Yapı.

Malzeme: Mermer.

Sergilendiği Yer veya Müze: Aphrodisias Müzesi.

Tanım: Alkibiades MÖ 450 – 404 yılları arasında yaşamış Atinalı devlet adamı, general ve hatiptir. İlk gençlik dönemlerinde Sokrates'in öğrencisi olmuştur. Peloponnesos Savaşları'nda ve Perslere karşı yapılan savaşlarda sürekli taraf değiştirmiş ve bu yüzden sık sık kovuşturmalara uğramıştır. Atinalıların Peloponnesos Savaşları'nda Spartalılara yenilmesinin baş sorumlularından biri olduğu bilinmektedir. MÖ 404 yılında Phrygia bölgesinde ölmüştür. Dış görünüş olarak Büyük İskender'i andırmaktadır³¹².

³¹¹ Smith 1990, 145. Cevizoğlu 1995, 26.

³¹² Alkibiades hakkında bilgi için bkz. <https://www.britannica.com/biography/Alcibiades-Athenian-politician-and-general> Erişim tarihi: 12/04/2018.

Aphrodisias'ta bulunan Alkibiades tondo portresi yazıtlıdır ve tondo çerçevesinin alt hizasında görülür (Lev. XLIV, Res. 76)³¹³. Alkibiades'in klasik özelliklerine sadık kalınarak Aphrodisias'a özgü bir üslupla yapılmıştır. Sağ omzunu çıplak bırakacak şekilde, sol göğsünü çaprazlama saran bir himation giymiştir. Büst tondo çerçevesinden daha yüksek yapılmıştır. Çıplak omuz ve göğüs kısmı anatomik özelliklere sadık kalınarak işlenmiştir. Sol omuzdan sarkan *himation* elbisesi basit bir biçimde yapılmıştır. Kıvrımları çok sade görünmektedir³¹⁴.

Baş kısmının burundan itibaren üst kısmı maalesef kırılmıştır ve kalan parçası kaybolmuştur. Alkibiades, tıpkı diğer portrelerinde olduğu gibi, bu portrede genç ve sakalsız olarak tasvir edilmiştir. Başını sağa ve hafif yukarıya doğru çevirmektedir. Dudakları Büyük İskender tondo büstüne göre biraz daha aralık bırakılmıştır. Dudaklar kalın ve dış sınırı kazıma çizgisiyle belirtilmiştir. Boyun kasları ve adem elması kemiği detaylı işlenmiştir. Saçlar tıpkı Büyük İskender gibi arkada uzun bırakılmıştır. Sol tarafta uçları görülmekte olan saçların, kulağı yarıya kadar örttüğü anlaşılmaktadır³¹⁵.

Başta da vurgulandığı gibi Alkibiades'in tondo portresi, Büyük İskender'in görüntüsüyle yakından ilgilidir. Dolayısıyla Alkibiades tondo büstünü yapan heykeltıraşın, Büyük İskender tasvirlerinden etkilendiği ve Alkibiades portresini de buna göre yaptığı görülmektedir ve bundan dolayı Hellenistik Dönem üslup özelliklerini taşımaktadır. Burnun üst kısmı kırık olduğu için saç modelinin ve yüz hatlarının işleme tekniği hakkında yorum yapabilmek zordur. Ama çok büyük bir ihtimalle Büyük İskender tondo büstüne benzer özelliklere sahip olduğu düşünülmektedir.

Alkibiades'in günümüze kadar ulaşmış portreleri az sayıdadır. Antik kaynaklarda anlatılan Alkibiades tasvirlerine göre, Alkibiades uzun saçları olan, güzel, yakışıklı ve

---

³¹³ Smith 1990, 138-139. Pl. IX, No. 2, 4. Ayrıca bkz. Cevizoğlu 1995, 33-35.

³¹⁴ Smith 1990, 138. Ayrıca bkz. Cevizoğlu 1995, 33.

³¹⁵ Cevizoğlu 1995, 33.

hoş bir delikanlıdır. Bu tasvirler paralel olarak yapılmış ve Geç Antik Dönem'e tarihlenmiş bir Alkibiades mozaïği son derece dikkat çekicidir (Lev. XLV, Res. 77)³¹⁶. Sparta'da bulunmuş olan bu mozaikte Alkibiades'in uzun ve köşeli bir yüzü görülür. Başı kendisine göre sağa dönüktür ve sağa doğru bakmaktadır. Gözler büyüktür. Bu mozaik MS 4'üncü yüzyıla tarihlendirilse de Geç Antik Dönem üslubuna sahiptir. Dolayısıyla bu mozaikteki Alkibiades tasvirinin, Aphrodisias'taki Alkibiades tondo portresinde de birebir görüldüğü tahmin edilmektedir. Şayet Alkibiades tondo portresinde burnun üst kısmındaki kırık parça bulunursa nasıl görüldüğü daha rahat anlaşılacaktır³¹⁷.

11 Genç Öğrenci Tondo Portresi.

Bulunduğu Yer: Aphrodisias Apsisli Yapı.

Malzeme: Mermer.

Sergilendiği Yer veya Müze: Aphrodisias Müzesi.

Tanım: Aphrodisias'taki Apsisli Yapı'da bulunan bir diğer ilginç tondo portresi genç bir öğrenciye ait olduğu düşünülen tondo portresidir (Lev. XLV, Res. 78 ve Lev. XLVI, Res. 79)³¹⁸. MS 4. yüzyıla tarihlendirilen bu tondo portresi aslında bir geleneğin devamını belgeleyen bir portre olabilir. Çünkü Antik Çağlarda farklı branşlarda öğretim yapan hocaların ve onların yetiştirdiği öğrencilerin halk arasındaki ünleri ve itibarları bilinmektedir. Tıpkı Aristoteles'in Büyük İskender'i, Sokrates'in Alkibiades'i yetiştirmesi bu duruma örnek olarak verilebilir. Atina'da önemli bilge kişilerin, okulda hayran olunan ve başarı gösteren öğrencilerinin portrelerini duvara astıkları

³¹⁶ Sparta'daki Alkibiades Mozaïği için bkz. <http://www.livius.org/pictures/greece/sparta/sparta-alcibiades-mosaic/>

³¹⁷ Cevizoğlu 1995, 34.

³¹⁸ Smith 1990, 146-147. Pl. XIV, No. 1-3. Ayrıca bkz. Cevizoğlu 1995, 36, 59.

bilinmektedir. İşte buna benzer bir durum, Aphrodisias'ta portresi bulunmuş, ismi bilinmeyen bir Genç Öğrenci için de uygulanmış olmalıdır.

Genç Öğrenci, *khiton* ve *himation* giymektedir. İki kıyafet de yüzeysel olarak işlenmiştir. Portre büyük bir ihtimalle ergenlik çağında olan bir delikanlıya aittir. Saçları kısa kesilmiş olup, perçemleri alınının üstüne düşmektedir. İdeal hatlarıyla Hellenistik Dönem'in *epebos* görünümüne sahiptir. Geniş tutulmuş göz kapakları, şişkin yanakları, düz kaşları ve oval çenesiyle dikkat çekmektedir. Gözbebekleri matkapla delinerek şekillendirilmiş olup ileriye bakmaktadır. Yüzünün sağ yanağı tahrip olmuştur³¹⁹. Tondo çerçevesinin büyük bir kısmı hasarlıdır.

Portrenin saçlarında ve yüzünde kullanılan üslup, Konstantin Dönemi'nde kullanılan prens tasvirleriyle benzerlik gösterir³²⁰. Bu tondo portresinde tasvir edilen genç delikanlı büyük bir ihtimalle okulda başarı göstermiş bir öğrenci olmalıdır ve onun bu portresi asılarak genç delikanlı onurlandırılmak istenmiştir. Diğer olasılıklar içinde, Aphrodisias'ta yaşamış hayırsever bir kişinin oğlu da olabilir veya okulda eğitim veren öğretmenin genç yaşta ölmüş ve sevdiği bir öğrencisinin portresi de olabilir. Ama her hâlükârda bu tondo portresinin o genç delikanlıyı onurlandırmak için yapıldığı ortadadır.

---

³¹⁹ Smith 1990, 147. Ayrıca bkz. Cevizoğlu 1995, 36.

³²⁰ Buna en güzel örnek olarak New York Metropolitan Sanat Müzesinde sergilenen genç imparator I. Konstantin portresi gösterilebilir. Genç gösterilmesindeki amaç geçmişteki sevilen Roma imparatorlarını anımsatmak, onlarla manevi bir bağ kurarak kendisini topluma sevdirmek olarak açıklanabilir. Bahsi geçen Genç I. Konstantin portresi için bkz. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/252884>

12 Sofist Tondo Portresi.

Bulunduğu Yer: Aphrodisias Apsisli Yapı.

Malzeme: Mermer.

Sergilendiği Yer veya Müze: Aphrodisias Müzesi.

Tanım: MS 4'üncü veya 5'inci yüzyıla tarihlenen ve kime ait olduğu bilinmeyen bu tondo portresi, orta yaşlarının başında olduğu görülen genç bir sofist³²¹ aittir (Lev. XLVI, Res. 80)³²². Portrenin tondo çerçevesi maalesef kayıptır. Burnu, sağ omzu ile sol göğsü hasarlıdır. Fakat portrenin genel görüntüsü itibariyle bir tondo çerçevesinin içinde olduğu tahmin edilmektedir.

Bu tondo portresi orta yaşlarını süren bir erkeğe aittir. Sakalları seyrek ama seyrek sakalları detaylı olarak verilmiştir. Saçları enseye kadar geriye doğru taranmış olup uzundur. Kaşları belirgindir ve ciddi bir görünüm vermektedir. Üzerinde *himation* ve *khiton* kıyafetleri bulunmaktadır. Sol omzunda *himation*'un kıvrımları kat kat görülmektedir. Gözbebekleri matkapla delinerek şekil verilmiştir. Bakışları ciddi, soğukkanlı ve kararlıdır. İleriye doğru bakmaktadır. Gözlerinin matkapla küçük bir nokta olarak belirginleştirilmesi ve buna ilaveten hem gözbebeği hem de irisin yerine geçmesi MS 3'üncü yüzyıldan itibaren görülen bir stildir ve nitekim bu Sofist tondo büstünün gözlerinde bu stile rastlanmaktadır³²³. Dudakları kapalı ve incedir. Yüzüne sakin ve ciddi bir hava vermektedir (Lev. XLVII, Res. 81).

MS 2'inci yüzyıldan itibaren Yunanlılar Roma imparatorluğunun yönetim kadrolarına girmeye başlamışlardı. Retorik öğrenmek ve iyi bir eğitimden geçmek Romalılarla rekabet edebilmenin en önemli unsuruydu. Bu Sofist portresi de büyük bir ihtimalle o

³²¹ Sofist para karşılığı felsefe öğreten gezgin filozoflara verilen addır. MÖ 5'inci yüzyıldan itibaren ortaya çıkmışlardır. Protagoras (MÖ 490 – 420) ilk Sofistlerden biridir.

³²² Smith 1990, 148-150. Pl. XV – XXVI, No. 11.

³²³ Smith 1990, 149.

rekabetin içinde olan entelektüel bir adamın portresidir³²⁴. Ayrıca Geç Antik Dönem’de orta yaşlarını süren bilge insanlar bu Sofist portresinin üstünde görülen himation ve khiton elbiselerini giyinirlerdi. Bu elbiseler aynı zamanda o kişinin toplum içindeki statüsünü de belirleyen unsurdur. Elbisenin kombinasyonu, saç şekli ve kısa sakallar bu adamın bir filozof veya bir entelektüel olduğuna işaret etmektedir³²⁵. Bu portrenin bir diğer özelliği de yapıldığı dönemin kişisel portrecilik stilini yansıtmasıdır. Bu portre muhtemelen o dönemde yaşamış ve bölgesinde ün yapmış orta yaşlı bir sofistin kişisel tondo portresidir³²⁶. Bu Sofist tondo portresinde, klasik filozof portrelerindeki tanrıdan ilham almış gibi görünen ruh halinin yansıtılması, derin bakışların verilmesi gibi karakteristik özellikler görülmemektedir. Bu Sofist tondo portresi, daha önce ele alınan Yaşlı Filozof tondo portresinden³²⁷ farklı olarak daha gerçekçi bir biçimde tasvir edilmiştir. Yaşlı Filozof tondo portresi ile bu Sofist tondo portresinin karşılaştırılması kısaca “çağdaşlık ile objektifliğin öldükten sonra kazanılan saygınlıkla mücadelesi” şeklinde tanımlanmaktadır³²⁸. Ayrıca bu portrenin yapıldığı dönemde Sofist olan kişi muhtemelen hayattadır. Yaşarken onurlandırılmak istenmiş olabilir. İkinci husus olarak, Sofistin kısa kesilmiş sakalları dikkat çekicidir. Bu haliyle, artık klasikleşmiş uzun ve gür sakallı filozof görünümünden ayrılmaktadır. Klasik filozof portrelerinde görülen ve kişinin iç dünyasını, alçakgönüllüğünü, maneviyatını yansıtan belirtiler, bu Sofist portresinde görülmemektedir. Sofist portresindeki kişi düşünceli, ihtiyatlı ve gerçekçi bir biçimde tasvir edilmiştir³²⁹.

Sonuç olarak, bu Sofist tondo portresi kişisel bir portre olup, muhtemelen yapıldığı dönemde yaşamış ve bölgesinde ünlü olmuş bir entelektüelin tondo portresidir.

---

³²⁴ Smith 1990, 150.

³²⁵ Smith 1990, 149.

³²⁶ Smith 1990, 149-150.

³²⁷ Bkz. sayfa 73-75. Lev. XLV. Res. 76 ve Lev. XLVI, Res. 77

³²⁸ Smith 1990, 149.

³²⁹ Smith 1990, 150.

13 Menandros Tondo Portresi.

Bulunduğu Yer: İzmir Evangelist Okulu koleksiyonu.

Malzeme: Mermer.

Sergilendiği Yer veya Müze: İzmir Evangelist Okulunda sergilenmekteydi. Fakat 1922’de meydana gelen İzmir Yangını neticesinde kaybolmuştur.

Tanım: Önceki bölümde değinildiği gibi, Aphrodisias’ta 1922’den önce yapılan kazılarda 6 adet tondo büstü bulunmuştur. Bunlardan dördü fotoğraflanıp “*Einzelaufnahmen*” isimli yayında kataloglanarak yayınlanmıştır³³⁰. İşte bu dört tondo büstünden biri Menandros tondo portresidir (Lev. XLVII, Res. 82 ve Lev. XLVIII, Res. 83)³³¹.

Menandros bir tiyatro oyun yazarıdır. 100’den fazla tiyatro oyunu kaleme almıştır³³². Atina Yeni Komedyası’nın³³³ en önemli temsilcisidir. MÖ 342 – 293 yılları arasında yaşamıştır³³⁴ ve Atinalıdır.

Menandros tondo büstü Aphrodisias’taki Apsisli Yapı’da bulunan tondo büstleriyle stilistik olarak benzeşmektedir. Günümüze sadece fotoğrafı ulaşan Menandros tondo portresi, bir zamanlar İngiltere’de Marbury Cheshire Hall’de sergilenen, şimdi A.B.D’de Sackler Gallery’de sergilenen Menandros tondo portresiyle (Lev. XLVIII, Res. 84) fizyonomik olarak benzerlik göstermektedir³³⁵.

³³⁰ Lippold, Georg. 1912, 3204-3208. Einzelaufnahmen 4.

³³¹ Vermeule 1965, 373. Fig. 24.

³³² Menandros hakkında bilgi için bkz. <https://www.britannica.com/biography/Menander-Greek-dramatist> Erişim tarihi: 13/04/2018.

³³³ Büyük İskender’in ardından başlayan tiyatro türü. İnsanların doğasında var olan tutum ve davranışları irdeleyen komedi türüdür.

³³⁴ Richter 1965, 224-225.

³³⁵ Vermeule 1965, 374. Fig. 24. Ayrıca bkz. Vermeule 1968, 55-56.

Menandros'un günümüze çok sayıda portresi ulaşmıştır³³⁶. Antik kaynaklardan ve portrelerden gelen tasvirler doğrultusunda, Menandros'un orta yaşlı, yüzü traşlı ve sakalsız, nazik görünümlü ve zeki bir adam şeklinde görülmektedir³³⁷. Aphrodisias'ta bulunan Menandros tondo portresi yaklaşık olarak MS 4'üncü yüzyıla tarihlendirilmektedir ve stilistik olarak Hellenistik Dönem veya Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nden esintiler sunmaktadır³³⁸. Bir başka deyişle bu Menandros tondo portresi muhtemelen Hellenistik veya Erken Roma Dönemi'nde yapılmış bir portrenin kopyası olmalıdır³³⁹.

Fotoğrafta görüldüğü gibi tondo çerçevesinin bir kısmı kırılmıştır. Portrenin gözbebeklerine ve gözpınarlarına matkapla şekil verilmiş olup, ileriye bakmaktadır. Üzerinde *khiton* ve *himation* görülmektedir. Sol omzundaki himationun kıvrımları derin bir biçimde işlenmiştir. Khiton'un kıvrımları ise "U" şeklinde olmakla birlikte çok belirgin değildir. Saçları tıpkı Sackler Gallery'deki Menandros tondo portresindeki gibidir. Alnına düşen perçemler görülmektedir. Başın üst kısmındaki saçlar daha seyrek, fakat yanlardaki saçlar daha yoğundur ve kulakların üzerine doğru taranmıştır.

Antik Çağ'da ünlü olmuş bir tiyatro yazarının Geç Antik Dönem'de de adının anılması, portresinin yapılması dikkate değerdir. Tondo portresinin Aphrodisias kentinin neresinde bulunduğu belli değildir. Büyük bir ihtimalle Aphrodisias Tiyatrosu'nun civarında bulunmuş olmalıdır. Aphrodisias Tiyatrosu'nda Menandros'un tiyatro oyunları sahnelenmiş olabilir. Dolayısıyla Menandros'u onurlandırmak amacıyla onun bu tondo portresi de tiyatronun bir duvarına yerleştirilmiş olabilir.

---

³³⁶ Diğer Menandros portreleriyle karşılaştırmak için bkz. Richter 1965, 224-236 ve Fig. 1552-1538.

³³⁷ Richter 1965, 225.

³³⁸ Vermeule 1965, 373-374.

³³⁹ Vermeule 1965, 374.

14 Julianus Apostata Tondo Portresi.

Bulunduğu Yer: İzmir Evangelist Okulu koleksiyonu.

Malzeme: Mermer.

Sergilendiği Yer veya Müze: İzmir Evangelist Okulunda sergilenmekteydi. Fakat 1922’de meydana gelen İzmir Yangını neticesinde yok olmuştur.

Tanım: MS 4’üncü yüzyıla tarihlenen bu kayıp tondo portresinin MS 361 – 363 yılları arasında Roma imparatoru olmuş Julianus’a ait olduğu tahmin edilmektedir. Julianus’un bir imparator olarak en büyük özelliği Hristiyanlık dininin hâkim olduğu Roma imparatorluk sınırları içinde eski Pagan dinine inanması ve Hristiyanlığı reddetmesiydi. Bu özelliğiyle “Apostate”³⁴⁰ ünvanı almıştır. Kendisi aynı zamanda filozofluk özelliği olan Roma İmparatorlarından biridir³⁴¹.

Aphrodisias’ta buluna bu tondo portresi (Lev. XLIX, Res. 85)³⁴², tipolojik olarak Pindaros tondo portresiyle benzerlikler göstermektedir ve bir filozofu andırmaktadır. Tıpkı diğer tondo portrelerinde olduğu gibi bu portrede de *khiton* ve *himation* kıyafet olarak görülmektedir. Portrenin sol omzundan sarkan himationun kıvrımları belirgindir. *Khiton* çok daha detaylı olarak verilmiştir. Sağ omzundan iğnelenerek giyilmiş olan *khitonun* kıvrımları göğüs hizasına kadar inmektedir. Portrenin baş kısmı gür sakallıdır. Alnına doğru inerek taranmış saçlar görülmektedir. Başın üstünde muhtemelen imparatorluk simgesi olan diadem saç bandı da yer almaktaydı. Ama günümüze sadece bu eski fotoğraf ulaşabildiği için detaylı bir yorum yapmak zordur. Sadece Julianus Apostate’nin diğer portreleri üzerinden benzerlik ve farklılık ilişkisi kurularak değerlendirme yapılabilmektedir. Örneğin Antiocheia’da basılmış bir sikkede görülen

³⁴⁰ Yunanca “ἀποστασία” gelen bu kelime, dinden çıkmış, dini reddetmiş, mürted kişi anlamına gelir. Bkz. Oxford Classical Greek Dictionary.

³⁴¹ Tam adı Flavius Claudius Julianus olan bu Roma İmparatoru hakkında bilgi için bkz. <https://www.britannica.com/biography/Julian-Roman-emperor> Erişim tarihi: 12/04/2018.

³⁴² Vermeule 1965, 374. Fig. 25.

Julianus portresiyle tondo portresi arasında benzerlikler görülmektedir (Lev. XLIX, Res. 86)³⁴³. Julianus tondo portresi muhtemelen Aphrodisias'taki Apsisli Yapı içinde sergilenen tondo portreleri grubunda yer almaktaydı. İmparator Julianus'un hem Pagan dinine olan inancı hem de filozof olması nedeniyle, Apsisli Yapı içindeki o filozof grubu içinde yer alması muhtemeldir.

Vermeule bu tondo portresinin Julianus Apostate olmayabileceğini ve Konstantinuslar Döneminde yaşamış ve Pagan dinine mensup bir filozofa benzetilerek tasvir edildiğini iddia etmektedir³⁴⁴ ve portrenin Julianus Apostate'ye benzemesinin tesadüf olduğunu ileri sürmektedir. Bu tondo portresinin MS 4'üncü yüzyılda yaşamış Quintius Eros Monaxius isimli Romalı bir hayırsevere ait olabileceği yönünde bir iddia da vardır³⁴⁵. Quintius Eros Monaxius, Aphrodisias'ın sur duvarlarının tamiratı için para bağışında bulunduğundan ötürü bu tondo portresiyle onurlandırılmak istenmiş olabilir. Ama bu da tam olarak kesinleşmiş bir durum değildir. Zaten tondo portresinin üzerinde herhangi bir yazıta da rastlanmamıştır. Yalnızca portre özellikleri üzerinden kime ait olduğu yönünde çıkarımlar yapılabilmektedir.

15 Konstantin Dönemi'ne ait Genç Tondo Portresi.

Bulunduğu Yer: İzmir Evangelist Okulu koleksiyonu.

Malzeme: Mermer.

Sergilendiği Yer veya Müze: İzmir Evangelist Okulunda sergilenmekteydi. Fakat 1922'de meydana gelen İzmir Yangını neticesinde yok olmuştur.

---

³⁴³ Bahsi geçen Antiocheia darphanesi basımı sikke için bkz.

http://www.wildwinds.com/coins/ric/julian_II/antioch_RIC_207.jpg . Texti için ayrıca bkz.

http://www.wildwinds.com/coins/ric/julian_II/antioch_RIC_207.txt

³⁴⁴ Vermeule 1965, 374.

³⁴⁵ Vermeule 1965, 374.

Tanım: Aphrodisias'ta bulunmuş ama günümüze ulaşamamış ve sadece fotoğrafı çekilmiş olan üçüncü tondo büstü Konstantin Dönemi özellikleri taşıyan bir gence aittir (Lev. L, Res. 87)³⁴⁶.

Portrenin kime ait olduğu belli değildir. İmparator I. Konstantin'in³⁴⁷ oğullarından birinin portresi olduğu tahmin edilmektedir. Portre genç ephebos görünümüne sahiptir. Üzerinde bulunan himation kıyafeti yüzeysel bir biçimde işlenmiştir. Boynunda, ucunda madalyon bulunan bir kolye bulunmaktadır. Saçları küt biçimlidir. Arka omuzlarına doğru inen ve diadem olduğu tahmin edilen bir saç bandı bulunmaktadır. Gözleri, dudakları ve burnu biçimlidir ve iyi işlenmiştir. Vermeule'nin bu tondo portresi hakkındaki değerlendirmesi, eserin I. Konstantin'in oğullarından II. Konstantin'e ait olabileceği yönündedir³⁴⁸. Bu önerisini de II. Konstantin'in gençlik döneminde basılmış sikkelerdeki portre özelliklerinden yola çıkarak desteklemektedir³⁴⁹. Örneğin, Lugdunum (bugünkü Lyon, Fransa) kentinde basılan bir sikkedeki genç II. Konstantin portresiyle, Aphrodisias'taki tondo portresi arasında benzerlik görülmektedir (Lev. L, Res. 88)³⁵⁰. İki portrede görülen diadem saç bandı, saç modeli ve yüz hatları benzemektedir. Bunun dışında bu portre Aphrodisias'ta yaşayan köklü bir ailenin oğlu da olabilir³⁵¹.

---

³⁴⁶ Vermeule 1965, 374. Fig. 26.

³⁴⁷ Büyük Konstantin olarak da bilinen Flavius Valerius Constantinus MS 272-337 arasında yaşamıştır. Konstantinopolis kentinin ve Doğu Roma İmparatorluğunun kurucusudur. Hristiyanlığı kabul eden ilk imparatorudur. Daha fazla bilgi için bkz. <https://www.britannica.com/biography/Constantine-I-Roman-emperor> Erişim tarihi: 12/04/2018.

³⁴⁸ Vermeule 1965, 374.

³⁴⁹ Vermeule 1965, 374.

³⁵⁰ Lugdunum darphanesi basımlı bu sikke için bkz. http://www.yorkcoins.com/lyons_constantine_ii_-_killingham.htm . II. Konstantin bu sikkede Caesar olarak tasvir edilmiştir. Erişim tarihi: 12/04/2018.

³⁵¹ Vermeule 1965, 374.

16 Kent Tanrıçası veya Tykhe Tondo Büstü.

Bulunduğu Yer: İzmir Evangelist Okulu koleksiyonu.

Malzeme: Mermer.

Sergilendiği Yer veya Müze: İzmir Evangelist Okulunda sergilenmekteydi. Fakat 1922'de meydana gelen İzmir Yangını neticesinde yok olmuştur.

Tanım: Bu tondo büstü ideal hatlara sahip bir kent tanrıçası veya Tykhe'yi betimlemektedir³⁵² ve (Lev. LI, Res. 89). Bu eserin Aphrodisias'ın hangi yapısında bulunduğu bilinmemektedir³⁵³.

Cevizoğlu'nun öne sürdüğü Aphrodisias'taki Apsisli Yapı içindeki tasvir şemasına göre bu Tykhe büstü Aphrodisias'taki apsisli duvarın başköşesine yerleştirilen tondo büstü olabilir. Etrafına da muhtemelen ünlü filozofların ve komutanların tondo portreleri asılmıştır³⁵⁴.

Vermeule bahsi geçen bu Tykhe tondo büstünün, Aphrodisias kentinin kişileştirilerek tanrıça Aphrodite olarak gösterildiği bir büst olduğunu düşünmektedir³⁵⁵. Zaten Aphrodisias kentinde Aphrodite kültü vardır ve kentin adı da tanrıça Aphrodite'den gelmektedir. Dolayısıyla bu tondo büstünün Tykhe dışında Kent Tanrıçası olarak da isimlendirilmesi bundan gelmektedir. Bir diğer unsur ise bu tondo büstünde görülen tanrıçanın çıplak olarak değil, giyinik olarak gösterilmesidir. Tanrıça Aphrodite özellikle heykelerde genel olarak çıplak bir biçimde tasvir edilirken, bu tondo büstünde giyinik olarak görülmektedir.

1922'den önce Aphrodisias'ta yapılan kazılardan çıkarılan ve İzmir'e götürülen altı tondo büstünün dört tanesi bu şekildedir ve fotoğraflanmıştır. Fotoğraflanan o dört adet

³⁵² Vermeule 1965, 375. Ayrıca bkz. Vermeule 1968, 57. Fig. 22.

³⁵³ Smith 1990, 127-128.

³⁵⁴ Cevizoğlu 1995, 38.

³⁵⁵ Vermeule 1995, 374.

eserden birisi bu Kent Tanrıçası veya Tykhe tondo büstüdür. Fotoğrafi çekilmemiş ve yayınlanmamış, fakat tanımlaması yapılmış olan son iki büst ise “Bir Çocuğa Ait Tondo Büstü” ve “Diademli Kadın Tondo Büstü” dür³⁵⁶.

17 Augustus Tondo Portresi.

Bulunduğu Yer: Hadrianuthereae – Mysia (Balıkesir).

Malzeme: Terracotta.

Sergilendiği Yer veya Müze: Boston Güzel Sanatlar Müzesi (Boston Museum of Fine Arts).

Tanım: Roma'nın Mysia bölgesi içinde yer alan, imparator Hadrian'ın adını taşıdığı ve avcılık yaptığı Hadrianuthereae kentinde dikdörtgen planlı bir mezar odasında ilk Roma İmparatoru Augustus'un terracotta'dan yapılmış ve Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen imago clipeatası bulunmuştur (Lev. LI, Res. 90 ve Lev. LII, Res. 91)³⁵⁷. Bahsi geçen bu mezar Hadrianuthereae kentinin nekropolünde yer almaktadır ve Hellenistik Dönem'den Erken İmparatorluk Dönemi'ne kadar tarihlenen mezarlar bulunmuştur³⁵⁸.

Augustus'un sadece baş kısmı tondo çerçevesinin merkezine yerleştirilmiştir. Augustus'un yüz ifadesine dikkatli bir şekilde bakıldığında, bu yüzün Roma'da bulunan Prima Porta heykelindeki yüzüne çok benzediği görülmektedir³⁵⁹. Augustus'un bu tondo portresinde, yüzünde eşit bir biçimde dağıtılmış huzur ve vicdani bir rahatlık içinde kendine güvenen, özgüvenli ve karşısına da güven veren bir lider portresi görülür. İlahi bir güçle donatılmış gibi bir ifade vardır. Çene ucuna doğru hafifçe daralan baş biçimi, geniş ve kemerli burnu ve özenle düzenlenmiş saç bukleleri

---

³⁵⁶ Vermeule 1965, 376.

³⁵⁷ Vermeule 1965, 363. Fig. 4 ve 5.

³⁵⁸ Vermeule 1965, 363.

³⁵⁹ Karşılaştırma yapmak için bkz. Özgan 2013, 161. Res. 106 a-b.

görülmektedir. Bu tasvirler Augustus portrelerinin genel özellikleridir. Gözler çok dikkatli bir biçimde işlenmiştir ancak gözbebekleri işlenmemiştir. Saç bukleleri özenle yapılmıştır ve hafif bir şekilde öne ve soldan sağa doğru taranmıştır. Augustus'un Prima Porta portresinde, sağ gözün üzerinde görülen bukleler "kısaç" biçiminde motifler oluştururken³⁶⁰, bu tondoda ise "ters kısaç" şeklinde görülmektedir (Lev. XIX, Res. 34). Augustus'un bu tondo büstünde görülen saç modeli ilginç bir ayrıntı olarak dikkat çeker. Augustus'un bu tondo portresi aynı zamanda önceki bölümlerde değinilen Toledo Müzesindeki gümüşten yapılmış Augustus tondo portresine de biçimsel olarak benzemektedir³⁶¹.

Hadrianutherae kentinde bulunmuş olan bu Augustus imago clipeatası hakkındaki önemli bir diğer husus ise bu tondo portresinin bir mezar odasında bulunmuş olmasıdır. Dolayısıyla bu tondo portresi mezar odalarında kullanılan mezar hediyesidir. Önceki bölümlerde değinildiği gibi, Eretria kentindeki Erotos'un Mezar Odası'nda bulunan Helios ve Dioskur tondo büstleri ile Kalydon'daki heroon'da bulunan ve tanrılara ait tondo büstlerinin kullanım amacıyla aynıdır.

Sonuç olarak, bugün Balıkesir ili sınırları içinde yer alan Hadrianutherae kentinde bulunan imparator Augustus tondo portresi hem yapım biçimindeki özgünlüğüyle hem de kullanım amacı göz önünde tutulduğunda diğer Augustus portreleri içinde özel bir konumdadır.

---

³⁶⁰ Özgan 2013 – RPS I, 160.

³⁶¹ Bkz. sayfa 32. Kaynak için bkz. Carter 2015, 149. Fig. 2. 14. Fotoğrafi için bkz. Lev. XX, Res. 33, 34.

18 Satyr ve Maenadlara ait Tondo Büstleri.

Bulunduğu Yer: Hadrianutherae – Mysia (Balıkesir).

Malzeme: Terracotta.

Sergilendiği Yer veya Müze: Özel Koleksiyon.

Tanım: Üstte bahsedilen Augustus tondo portresiyle aynı mezar odasında bulunan Satyr ve iki Maenad tondo büstü de dikkat çekicidir. Terracotta'dan yapılmış olup Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmiştir³⁶².

Tondo büstlerinin mezar armağanı olarak yapılıp, mezar odasının duvarlarına asıldığı açıktır. Büstlerden birisi sakallı olarak tasvir edilmiş bir Satyr tondo büstüdür³⁶³ (Lev. LII, Res. 92). Yunan Mitolojisi'nde yarı insan yarı keçi şeklinde tanımlanan Satyrler, şarap tanrısı Dionysos'un takipçileri olup ormanlarda yaşar. Diğer iki tondo büstü ise yine Dionysos'un takipçileri ve hizmetkarları olan Maenadlara aittir³⁶⁴ (Lev. LIII, Res. 93, 94). Maenadlardan birinin saçları ortadan ikiye ayrılmış olup, yanlara doğru taranmıştır. Diğer Maenad'ın saçına burğu yapılmış olup geriye doğru taranmıştır. İkisinin de ağzı açıktır ve sanki bağıryormuş gibi bir ifade vardır.

Mezar odasında hem imparator tondo büstü, hem de tanrı ve tanrıçalara ait tondo büstlerinin bir arada bulunması, tıpkı Eretria'daki Eroses'in Mezarı'nda ve Kalydon'daki heroon'da görülen uygulamaya benzemektedir³⁶⁵. Satyr ve Maenad tondo büstlerinin mezar odasında yer almasından ve büstlerin odadaki yerleşim planından yola çıkarak bu mezar odasında aynı zamanda Dionysos'un da tondo büstünün olduğu düşünülebilir. Böyle bir tondo büstü günümüze ulaşmadığı için varsayımdan ibarettir.

---

³⁶² Vermeule 1965, 364.

³⁶³ Vermeule 1965, 364. Fig. 6.

³⁶⁴ Vermeule 1965, 364. Fig. 6.

³⁶⁵ Eroses Mezarı için bkz. Vermeule 1965, 368-370. Kalydon Heroonu için bkz. Dyygve – Poulsen – Rhomaios (1934), 73-89.

19 Zeus Tondo Büstü.

Bulunduğu Yer: Myangla – Lycia.

Malzeme: Gümüş

Sergilendiği Yer veya Müze: Boston Güzel Sanatlar Müzesi (Boston Museum of Fine Arts).

Tanım: Bugün Antalya'nın Elmalı ilçesi sınırları içinde bulunan Myangla antik kentinde MS 2'inci yüzyılın sonlarına, Antoninler Dönemine tarihlenen, gümüşten yapılmış ve tanrı Zeus'u tasvir eden bir tondo büstü bulunmuştur (Lev. LIV, Res. 95)³⁶⁶. Myangla antik kenti Maklı ile Elmalı arasında kalan Seki Pazar köyü civarındadır³⁶⁷.

MS 180 yılında Roma imparatoru Marcus Aurelius öldüğünde, Myangla kentinin yerel halkı, Gaios isimdeki bir heykeltıraşa, Marcus Aurelius'un ölümünden dolayı onu onurlandırmak ve tanrılaştırmak³⁶⁸ adına Zeus'un bir tondo büstünü yaptırtmıştır³⁶⁹. Myangla halkı bu tondo büstünü yaptırmak için 303 *denarius* para toplamış ve Gaios adında bir dökümcüye bu parayı vermiştir³⁷⁰. Tondo çerçevesinin içindeki yazıtta Myangla kentinin adı, Lykia bölgesi içindeki rütbesi, tondo büstünün yapılması için ödenek verenlerin isimleri yer almaktadır³⁷¹. Törende kullanılmak ve taşınmak üzere tasarlanmış olan bu tondo büstü, kentteki bir tapınağa rahipler tarafından yerleştirilmiş olabilir³⁷². Tondo büstü tamamen özgün tasarıma sahiptir. Saçlarının kıvrımları detaylı işlenmiştir. Sakalları da aynı şekilde kıvrımlıdır. Büstün üzerindeki khiton'un kıvrımları görülmektedir. Bu tondo büstünün yapılış amacı, Marcus Aurelius'un öldükten sonra

³⁶⁶ Vermeule 1965, 371. Fig. 20. Ayrıca bkz. Jacobsthal – Jones 1940, 17. Fig. 1 ve Pl. IV.

³⁶⁷ Jacobsthal – Jones 1940, 16-17.

³⁶⁸ Apotheosis. Ölümlü bir insanın öldükten sonra tanrı katına yükseltilmesi ve kült haline getirilmesi hadisesidir. Hem onurlandırma, hem de propaganda amacı taşımaktadır. Augustus ve Büyük İskender bu durumdan nasibini almıştır.

³⁶⁹ Vermeule 1965, 371. Ayrıca bkz. Jacobsthal – Jones 1940, 25.

³⁷⁰ Vermeule 1965, 371.

³⁷¹ Jacobsthal – Jones 1940, 25.

³⁷² Vermeule 1965, 371. Ayrıca bkz. Jacobsthal – Jones 1940, 16 – 31.

tanrılaştırılarak Zeus'la özdeşleştirilmesi durumu olabilir. Nitekim Marcus Aurelius'un portrelerine bakıldığında, kabarık kıvrıkcık saç ve kıvrıkcık sakal kombinasyonu görülmektedir³⁷³. Louvre Müzesi'nde sergilenen Marcus Aurelius portresi bunlardan biridir (Lev. LIV, Res. 96)³⁷⁴. Fakat bu tondo büstünde saçların ve sakalların kıvrımları fazlaştığı gibi, saçlar uzamış görülmektedir. Bu durum, büste daha tanrısal bir ifade katmıştır. Dolayısıyla bu tondo büstü Marcus Aurelius'un Zeus'a dönüştürülerek tanrılaştırıldığı ve onurlandırıldığı bir tondo büstü olabileceğini düşündürmektedir.

20 Komedi Maskesi Tondo Büstleri.

Bulunduğu Yer: Myrina (Aliağa-İzmir).

Malzeme: Terracotta.

Sergilendiği Yer veya Müze: Boston Güzel Sanatlar Müzesi (Boston Museum of Fine Arts).

Tanım: Bugün Aliağa ilçesi sınırları içinde yer alan Myrina kentinde bulunan bir mezarda 2 adet Komedi Maskesi tondo büstü bulunmuştur³⁷⁵ (Lev. LV, Res. 97, 98). Geç Hellenistik Dönem'e tarihlenen (MÖ 1'inci yüzyıl) ve terracottadan yapılmış bu tondo büstlerinin bir mezar odası içinde bulunması son derece ilginçtir.

Antik Yunan Tiyatrosu kapsamında tragedya ve komedyaya oyunlarında maskelerin kullanıldığı bilinmektedir. Antik Tiyatrolarda maskelerin kullanım amacı, seyircilerin oyuna olan ilgisini arttırmak ve konsantrasyonunu sağlamaktır. Aynı zamanda oyunun gidişatına göre değişen acı, keder, trajedi, neşe, kahkaha gibi duyguların seyircilere yansıtılması ve konu bütünlüğünü sağlamak amacıyla kullanılır. Eğer sahnede bir

³⁷³ Tondo büstü ile Marcus Aurelius portreleriyle karşılaştırma yapmak için bkz. Özgan 2013 - RPS II, 225-234 ve ilgili fotoğraflar.

³⁷⁴ Özgan 2013 - RPS II, 225. Res. 242.

³⁷⁵ Vermeule 1965, 365, Fig. 7.

komedi oyunu sergileniyorsa komedi maskesi kullanılır. Tragedya tarzında bir oyun sergileniyorsa tragedya maskesi kullanılır.

Bu noktalardan hareketle, Myrina'da bir mezar odası içinde bulunan komedi maskesi tondo büstlerinin neden konulduğu bilinmemektedir. Bu tondo büstleri hakkındaki değerlendirmemiz, Myrina'da doğmuş ve çevre kentlerdeki tiyatrolarda komedi oyunları sahnelemiş yerel bir tiyatro oyuncusunun mezarına yerleştirilen mezar hediyeleri olabileceği yönündedir. Bir başka deyişle, mezarda yatan kişi büyük bir ihtimalle bir tiyatro oyuncusudur. Onun anısını yaşatmak ve onurlandırmak amacıyla mezar odasındaki duvarına bu tondo büstleri asılmış olabilir.

Komedi maskesi tondo büstlerini stilistik olarak incelediğimizde Atina'da daha önce Attalos Stoası'nda, şu anda ise Atina Ulusal Arkeoloji Müzesinde sergilenen ve MS 200 - 250 yılları arasına tarihlenen komedi maskesine biçimsel olarak benzemektedir (Lev. LVI, Res. 99)³⁷⁶. Her tiyatro maskesinde görüldüğü gibi gözler ve ağız deliktir. Başın üstünde 2 adet delik bulunmaktadır ve bu delikler duvara asılmayı sağlayan deliklerdir.

Sonuç olarak, Geç Hellenistik Dönem'de Myrina'da yaşamış bir tiyatro oyuncusuna ait olduğu tahmin edilen bir mezarın oda kısmına asılan komedi maskesi tondo büstleri hem kullanım alanı hem de kullanım amacı göz önünde bulundurulduğunda son derece ilginç ve özgündür.

---

³⁷⁶ Attalos Stoasındaki Komedi Maskesi için bkz. <https://tinyurl.com/ybzrovcc> Erişim tarihi: 13/04/2018.

21 I. Attalos Tondo Portresi.

Bulunduğu Yer: Hierapolis Tiyatrosu Sahne Binası.

Malzeme: Mermer.

Sergilendiği Yer veya Müze: Pamukkale Arkeoloji Müzesi.

Tanım: Hierapolis Tiyatrosu'nun *scanae frons* kısmında iki adet Pergamon kralının *imago clipeatası* bulunmuştur³⁷⁷. Severuslar Dönemi'ne tarihlenen bu iki tondo portresinden birisi I. Attalos'a aittir; diğeri de II. Eumenes'e aittir³⁷⁸. Bu iki kral Hierapolis kentinin kurucularıdır³⁷⁹.

Hierapolis'te bulunan I. Attalos tondo portresi³⁸⁰ (Lev. LVI, Res. 100) biçim olarak standart I. Attalos portrelerinden ayrılmaktadır. Örneğin MÖ 2'inci yüzyıla tarihlenen, Pergamon akropolünün güney cephesinde bulunan ve bugün Berlin'deki Pergamon Müzesinde sergilenen I. Attalos portresi (Lev. LVII, Res. 101, 102)³⁸¹, bu farklılığı vurgulamak açısından dikkat çekicidir. Hellenistik Dönem heykel yontularında görülen tipik ve abartılı "*pathos*" ifadesi I. Attalos portresinde de görülür. Başın bir yöne çevrilerek yontulması, yukarı ve uzaklara yönlendirilmiş bakışlar, derine yerleştirilmiş gözler, cesaret, güç ve enerjinin bir ifadesini taşıyan aslan başı gibi şişkin alın yapısı I. Attalos portresinde açıkça görülmektedir. Belli oranda gerçek fizyonomik özelliklerin yanı sıra ideal hatlarda işlenmiştir. Bu portrede I. Attalos dalgalı saçlara, kemerli bir buruna sahiptir ve sakalsızdır. Başında diadem saç bandı vardır (Lev. LIX, Res. 104). Diadem saç bandı I. Attalos'un saçlarını öne doğru sıkıştırdığı için, sanki başının tepe kısmında takke giymiş gibi bir görüntü vardır.

³⁷⁷ Ferrero 1993, 73.

³⁷⁸ Sturgeon 2000, 70. Ayrıca bkz. Verzone Verzone 1968, 321-324.

³⁷⁹ Ferrero 1993, 72.

³⁸⁰ Sturgeon 2000, 70. Verzone 1968, 321-324.

³⁸¹ Smith 2002, 160. Res. 180. 2.

Fakat Hierapolis'te bulunan I. Attalos tondo portresi daha farklı ve kurgusal olarak tasvir edilmiştir. Hem Antoninler Dönemi'nde hem de Severuslar Dönemi'nde sıklıkla karşılaşılan bir portre üslubu olan kıvrıcık sakal tasvirinin, I. Attalos portresinde de görülmesi bu farklılığı ortaya koyar³⁸². I. Attalos bu portrede kıvrıcık sakallı olarak tasvir edilmiştir. Bıyıkları sakallarından ayrı biçimdedir. Başın alın kısmı biraz zarar görmüş olmasına rağmen saçlarının şekli anlaşılmaktadır ve geriye doğru taranmıştır. Saçları yanlara doğru dalgalıdır ve kulağın yarısını kapatmıştır. Gözbebekleri matkapla delinerek şekil verilmiş olup ileriye doğru bakmaktadır. İnce bir boynu vardır. Boyun bölgesinde herhangi bir işleme yapılmamıştır. Büstün üzerinde khiton elbisesi vardır ve kıvrımları sade bir biçimde yapılmıştır. Başın arka tarafında tondoya, yani kalkana, yapışık bir şekilde duran diadem saç bandı uzantısı vardır. Diadem saç bandının uçları kalkana entegre olacak şekilde işlenmiştir.

Hierapolis Tiyatrosu ve bu tiyatronun *scanae fronsu* Severuslar Dönemi'nde tamirattan geçirilmiş ve yeni öğeler eklenmiştir³⁸³. Üstelik bu tiyatro sadece tiyatro oyunlarının sahnelendiği bir bina değil aynı zamanda dini riüellerin icrası için de kullanılmış ve kutsal bir mekân olmuştur. Tiyatroya yeni eklenen mimari unsurlar kapsamında en dikkat çeken öğelerden ikisi, Pergamon kralları I. Attalos ve II. Eumenes tondo büstleridir. Başta da vurgulandığı gibi I. Attalos ve II. Eumenes Hierapolis kentinin kurucuları olarak görülür. Aynı zamanda tarihi kişiliklerinin yanı sıra Galatlılara karşı kazandıkları başarılar sebebiyle Hellen ve Roma Dünyasında sükse yaratmışlardır. Ayrıca Roma'nın Selevkos İmparatorluğu'na karşı kazandığı savaşlarda³⁸⁴ Roma'nın müttefiki olan Pergamon kralı II. Eumenes de Roma Dünyasında sevilen bir şahsiyettir. MS 3'üncü yüzyılda Roma İmparatorluğu, Anadolu'daki eyaletlerindeki kentlerinin

³⁸² Karşılaştırma yapmak için bkz. Özgan 2015 - RPS III, 42. Res. 16 a-b, Res 17 a-b.

³⁸³ Ferrero 1966, 59.

³⁸⁴ Bu savaşlar sonunda MÖ 188 yılında Roma ile Selevkos Krallığı arasında imzalanan Apamea Antlaşması neticesinde, Selevkos Kralı III. Antiochos, Anadolu'nun büyük bir bölümünü, Toros Dağlarının batısından sonraki bölgelerini Roma'ya bırakmak zorunda kalmıştır. Roma'nın galip gelmesinde Roma'nın müttefiki olan Pergamon kralı II. Eumenes ve ordusunun etkisi de büyüktür.

kendisine olan bağıllığını güçlendirmek için bir dizi propaganda hareketine başvurmuştur. Roma İmparatorluğu, Hierapolis kentinin I. Attalos ve II. Eumenes'e olan bağıllığını ve sevgisini bildiği için, bu kentteki Roma varlığını devam ettirebilmek ve halkı hoşnut edebilmek için I. Attalos ve II. Eumenes'in *imago clipeata*larını tiyatronun sahne binasına inşa etmiştir. Bu sayede Roma hem kendi propagandasını yaptırmış hem de Hierapolis'in eski krallarını onurlandırıp Hierapolis halkının duygularına hitap etmiştir. Hierapolis Tiyatrosu'nun dini bir mekâna dönüştüğü hesaba katıldığında, I. Attalos'un tondo portresi önünde tapınıldığı açıktır. Sturgeon, Hierapolis Tiyatrosunun özellikle MS 2'inci yüzyıldan itibaren sadece tiyatro oyunlarının sergilenmediği, aynı zamanda Roma imparatorlarının teşvikiyle ritüellerin yapıldığı bir mekân olduğunu ileri sürmektedir³⁸⁵. Hierapolis Tiyatrosunun sahne binasında Apollo ve Artemis'in rölyeflerinin yanısıra Roma imparatoru Septimius Severus'un Jüpiter olarak gösterildiği kabartmalar bulunmuştur³⁸⁶. Bu durum tiyatronun ritüel amaçlı kullanıldığını da göstermektedir. Dolayısıyla Pergamon krallarının tondo portrelerinin Hierapolis Tiyatrosu sahne binasında yer alması, tondo portrelerinin ritüellerde tapınma unsuru olarak kullanıldığına işaret etmektedir.

---

³⁸⁵ Sturgeon 2000, 58-77.

³⁸⁶ Hierapolis Tiyatrosu sahne binası kabartmaları için bkz. D'Andria – Ritti 1985, "*Hierapolis: Scavi e ricerche, 2: Le sculture del teatro: I rilievi con i cicli di Apollo e Artemide*", Archeologica 54, Rome, (1985).

22 II. Eumenes Tondo Portresi.

Bulunduğu Yer: Hierapolis Tiyatrosu Sahne Binası.

Malzeme: Mermer.

Sergilendiği Yer veya Müze: Pamukkale Arkeoloji Müzesi.

Tanım: Hierapolis Tiyatrosu sahne binası civarında bulunan diğer tondo portresi, Pergamon kralı II. Eumenes'e aittir (Lev. LVIII, Res. 103)³⁸⁷. Tıpkı I. Attalos tondo portresinde detaylı bir biçimde değinildiği gibi kullanım amacı aynıdır.

II. Eumenes'in tondo portresi, I. Attalos tondo portresinde olduğu gibi kurgusal ve özgün bir portredir ve klasik portrelerine biçimsel olarak benzememektedir. Napoli Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen, Herculaneum'da Papyri Villasında bulunan ve kopyalanarak yapılmış bronz II. Eumenes portresi klasik bir örnektir (Lev. LVIII, Res. 104)³⁸⁸. Hellenistik Dönem portre sanatının tipik unsurları olan şişkin alın yapısı, başın bir yöne bakarken gösterilmesi, güçlü bir boyun yapısı gibi unsurlar bu portrede de görülür. II. Eumenes bu portrede sakalsız olarak tasvir edilmiştir. Bol kıvrımlı ve dalgalı saçlara sahiptir. Başını hafif sağa çevirmiştir. Ancak Hierapolis'teki II. Eumenes tondo portresi bu büstten stilistik olarak tamamen farklıdır. Tıpkı I. Attalos tondo büstünde görüldüğü gibi bu tondo büstünde Severuslar Dönemi portre sanatı anlayışından örnekler görülmektedir. II. Eumenes kıvrıkcık sakallı ve kıvrıkcık saçlı olarak tasvir edilmiştir. Büstün baş kısmında diadem saç bandı görülmektedir. Diadem saç bandının başın üstünde saçları sıkıştırması neticesinde başın arka tarafı daha sade yapılmıştır ve saçın kıvrıkcık olan kısımları alınına doğru inmiştir. Gözler çok büyüktür ve gözbebekleri matkapla şekillendirilmiştir. Büstün üzerinde khiton vardır. Kıvrımları sade bir biçimde

³⁸⁷ Sturgeon 2000, 70. Ayrıca bkz. Verzone 1968, 321-324.

³⁸⁸ Napoli'deki II. Eumenes portresi için bkz. <http://www.livius.org/pictures/italy/ercolano-herculaneum/villa-of-the-papyri/eumenes-ii/> Erişim tarihi: 13/04/2018.

yapılmıştır. I. Attalos tondo büstünde de olduğu gibi bu tondo büstünde diadem saç bandının uçları arka plandaki kalkana yapışmış bir biçimde görülür.

Hem I. Attalos tondo büstünde, hem de II. Eumenes tondo büstünde Severuslar Dönemi'nin portre sanatı unsurlarından esintiler görülmektedir ancak, bu iki portre kurgusal portreler olduğu için, bu iki tondo büstünü yapan heykeltıraş yontma aşamasında yeteri kadar özen göstermemiştir. Sonuçta tiyatro sahne binası mimari ögesi kapsamında değerlendirildiği için, detaylara önem vermediği gibi bu iki Pergamon kralının fizyonomik özelliklerini de yansıtmamıştır. Hierapolis'teki I. Attalos ve II. Eumenes tondo portrelerinin klasik portrelerinden farklı ve kurgusal olmasının temelinde şahsi kanaatime göre iki olasılık vardır. Birincisi, bu tondo portreleri yapan heykeltıraş, I. Attalos ve II. Eumenes'in Hellenistik Dönem'de yapılmış portrelerini görmemiş ve bundan dolayı kendi yaratıcılığını kullanarak bu kurgusal portreleri yapmış olabilir. İkincisi, Severuslar Dönemi'nin egemen portre anlayışının bir gereği olarak, o dönemin imparatoru Septimius Severus'un sakallı bir kişi olduğunu göz önüne alarak, onun suretini ve şahsiyetini bu iki Pergamon kralının üzerinde uygulayarak, yani ona benzeterek, onların şahsında Septimius Severus'un propagandasının yapılmasını ve ona tanrı gibi tapınılmasını sağlamış olabilir. İkinci olasılık daha mantıklı gelmektedir. Çünkü Hierapolis kentini kuran I. Attalos'un ve II. Eumenes'in portrelerinin Hierapolis'e ulaşmaması teknik olarak imkânsızdır.

23 Sokrates Tondo Portresi.

Bulunduğu Yer: Hierapolis.

Malzeme: Mermer.

Sergilendiği Yer veya Müze: Hierapolis Müzesi.

Tanım: 2001 yılında Hierapolis'te bulunan Triton Çeşmesinin güneyinde Antik Çağ filozofu Sokrates'e ait bir tondo portresi bulunmuştur³⁸⁹ (Lev. LIX, Res. 105 ve Res. 106) Eser, MS 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir³⁹⁰. Tondo çerçevesinin alt kısmında görülen Yunan harfleriyle yazılmış “Σωκράτης” yazısı, bu portrenin Sokrates'e ait olduğuna işaret etmektedir (Lev. LX, Res. 107).

Bilindiği gibi Aphrodisias'ta bulunan Sokrates tondo portresi Apsisli Yapı olarak adlandırılan bir yapının içinde bulunmuştu ve bu yapının MS 4. yüzyılda bir Felsefe Okulu olarak kullanıldığı ve bundan dolayı bu eserin o okulun içinde kullanıldığı tahmin edilmektedir. Ancak Hierapolis'teki Sokrates tondo portresinin bulunduğu yapıyla ilgili kesin bir bilgi yoktur³⁹¹.

Daha önce de değinildiği üzere, Sokrates'in A ve B olmak üzere iki tip portresi vardır. A tipi Sokrates portreleri daha erken örnekler olup, Sokrates'in ölümünden sonra onun arkadaşları tarafından yaptırılan portrelerdir³⁹². B tipi Sokrates portreleri ise Lysippos'un yapmış olduğu orijinal portrenin yeni bir uyarlamasıdır ve bu tip Sokrates portresi özellikle Roma Dönemi'nde en çok tercih edilen ve beğenilen portrelerdir³⁹³. Nitekim Aphrodisias'taki Sokrates tondo portresi de B tipi Sokrates portresine girmektedir.

Hierapolis'teki Sokrates tondo portresine baktığımızda, bu portrenin B tipi Sokrates portresi özelliklerini taşıdığı görülmektedir³⁹⁴. Sokrates bu portrede *himation* giymiştir ancak elbisesi sol omzundan sarkıtılmış vaziyettedir. Göğüs kısmı çıplaktır. Geniş bir alın, başın iki yanına doğru dökülen dalgalı saç perçemleri, dalgalı sakal kıvrımları,

³⁸⁹ D'Andria – Mannino 2007, 133.

³⁹⁰ D'Andria – Mannino 2007, 133.

³⁹¹ D'Andria – Mannino 2007, 133.

³⁹² A tipi Sokrates portreleri için bkz. Richter 1965, 109-110. fig. 456-482. Ayrıca bkz. Boardman 2014, 103. Res. 93.

³⁹³ B tipi Sokrates portreleri için bkz. Richter 1965, 109-110. Fig. 482-526. Ayrıca bkz. Boardman 2014, 104. Res. 94.

³⁹⁴ D'Andria – Mannino 2007, 134.

yanak kısımlarında saçların ve sakalların birleşik olarak tasvir edilmesi B tipi Sokrates portresi özellikleridir. Hierapolis Sokrates tondo portresi bu yönleriyle özellikle Villa Albani'deki Sokrates tondo portresine biçimsel olarak benzemektedir³⁹⁵ (Lev. XXXIX, Res. 68).

Hierapolis'teki Sokrates tondo portresi, Aphrodisias'taki Sokrates tondo portresiyle hemen hemen aynı döneme tarihlendirilmiştir. MS 4. ve 5. yüzyıllar Hıristiyanlığın iyice yayıldığı dönemlerdir. Dolayısıyla bu dönemlerde Antik Çağ düşüncesinin güncelliğini kaybettiği ve pagan inancının azaldığı görülür. Böyle bir ortamda Hıristiyanlığa tepki olarak Antik Çağa ve pagan dinine yönelik öykünmeler ve çalışmalar da vardır. Hierapolis'te bulunmuş olan Sokrates tondo portresi de olasılıkla geçmişe ve Antik Çağa duyulan özlemin bir ifadesi olarak kullanılmış olmalıdır. Bu bağlamda Antik Çağ Felsefesinin kurucularından biri olan Sokrates bu tondo portresiyle onurlandırılmıştır. Aphrodisias'taki Sokrates tondo portresinin bulunduğu Apsisli Yapı'nın bir felsefe okulu olarak kullanıldığı ve burada sergilendiği düşünülmektedir. Fakat Hierapolis'teki Sokrates tondo portresinin bulunduğu yapı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Dolayısıyla bu eserin kullanım amacı hakkında da net bir bilgi yoktur.

24 Büyük İskender Tondo Portresi.

Buluntu Yeri: Pergamon.

Malzeme: Mermer.

Sergilendiği Yer veya Müze: Berlin Pergamon Müzesi.

Tanım: Hellenistik Dönem'in en önemli kentlerinden biri olan Pergamon'da, MÖ 197-159 arasında Pergamon Krallığını yöneten kral II. Eumenes zamanında yapıldığı bilinen

---

³⁹⁵ Richter 1965, Fig. 512.

gymnasium'da Büyük İskender'e ait tondo portresi bulunmuştur³⁹⁶ (Lev. LX. Res. 108 ve Lev. LXI. Res. 109)³⁹⁷. Portrenin tondo çerçevesi maalesef kayıptır. Ayrıca başın üst kısmı kırılmış vaziyettedir. Ama başın şekli dikkate alındığında bu başın bir tondo çerçevesi içinde sergilendiği tahmin edilmektedir³⁹⁸. Eser yaklaşık olarak MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir³⁹⁹.

Bu portre Büyük İskender'e ait olduğu tam olarak kesin değildir. Dioskuros veya Helios'a ait olduğu yönünde tahminler de yürütülmektedir⁴⁰⁰. Fakat Büyük İskender'in portre özellikleri göz önünde bulundurulduğunda bu başın Büyük İskender'e ait olması muhtemeldir. Bu durumun böyle olmasında başın burundan yukarı kısmının kırık ve kayıp olmasından kaynaklanmaktadır. Bu eser aynı zamanda gerçek boyutun iki katı büyüklüğündedir. Eserin bulunduğu yer Pergamon Gymnasium'unun kuzey tarafına denk düşen ve "Room H", yani "H Odası", olarak adlandırılan bir odada bulunmuştur⁴⁰¹. Eserin bu odada duvara asılı olarak durduğu düşünülmekte olup, aynı zamanda bu odada başka kişilere ait *imago clipeata*'ların da olduğu ve bu odada sergilendiği tahmin edilmektedir. Ancak bu tondo büstleri ve portreleri günümüze ulaşmamıştır.

Pergamon Gymnasionu'nda bulunan Büyük İskender portresi stilistik olarak Büyük İskender portreleri içinde Erbach İskenderi⁴⁰² olarak tanımlanan portreyle benzerlikler göstermektedir (Lev. LXI, Res. 110). Enseye doğru inen saçların kıvrımları dikkat çekicidir ve detaylı bir şekilde işlenmiştir. Büyük İskender portrelerinin tipik özelliği olan anastole tipi saç modelinin devamı görünümündedir. Dudakları hafif aralıktır.

³⁹⁶ von den Hoff 2011, 74-75, no:2. Ayrıca bkz. Picon – Hemingway 2016, 151-152, no 58.

³⁹⁷ Pergamon Gymnasium'unda bulunan Büyük İskender başı hakkında daha geniş bilgi için bkz <http://arachne.uni-koeln.de/item/objekt/156996> Erişim tarihi: 15/04/2018.

³⁹⁸ von den Hoff 2011, 74-75. Ayrıca bkz. Picon – Hemingway 2016, 151.

³⁹⁹ von den Hoff 2011, 74-75.

⁴⁰⁰ von den Hoff 2011, 74-75. Ayrıca bkz. Picon – Hemingway 2016, 151.

⁴⁰¹ von den Hoff 2011, 74-75. Ayrıca bkz. Picon – Hemingway 2016, 151.

⁴⁰² Erbach İskenderi, Büyük İskender'in MÖ 330 yılları civarında hayattayken yapılmış temel portrelerinden birinin kopyası olup, halen Atina Akropolis Müzesi'nde sergilenmektedir. Ayrıca bkz. Smith 2002, 23. Res. 8.

Güçlü bir boyun kası vardır ve boyun kaslarının detayları da incelikle verilmiş olup gırtlak çukuruna kadar inmektedir. Bu portre büyük bir kısmı zarar görmüş olduğu halde günümüze sınırlı sayıda ulaşmış Hellenistik Dönem heykeltıraşlık üslubundan örnekler sunmaktadır.

Başta da denildiği gibi bu portre büyük bir ihtimalle bir tondo çerçevesi içinde sergilenmekteydi. Pergamon Gymnasiumu içinde bulunmuş olması Büyük İskender'i onurlandıran bir durumdur. Gymnasium'da eğitim gören gençlere ilham vermesi açısından önemlidir. Bir diğer unsur olarak da Hellenizmin en yoğun yaşandığı kentlerden biri olan Pergamon'da Büyük İskender'in tondo portresinin olması da son derece doğaldır aynı zamanda Büyük İskender'in şahsında Hellenizm propagandasının yapıldığına işaret eder.

25 Artemis Tondo Büstü.

Bulunduğu Yer: Side Tiyatrosu Aediculası – Antalya.

Malzeme: Mermer.

Sergilendiği Yer veya Müze: Side Müzesi.

Tanım: MS 2'inci yüzyılın son çeyreğine, Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilen⁴⁰³ Side Tiyatrosu'nun, *aedicula* kısmında tanrıça Artemis'e ait tondo büstü bulunmuştur (Lev. LXII, Res. 111)⁴⁰⁴.

Side Tiyatrosu'nun sahne binasının aediculasında bulunan Artemis tondo büstü, tanrı ve tanrıça büstlerinin mimari dekorasyon unsuru olarak kullanıldığına dair en iyi örneklerden biridir. Side Tiyatrosu aedicula'ların tavan levhaları kalın ve tek parçadan ibarettir. Günümüze kadar ulaşabilmiş bu levhaların alt kısımları, derin oyulmuş çeşitli

---

⁴⁰³ Mansel 1963, 138.

⁴⁰⁴ Mansel 1963, 136. Fig. 112. Ayrıca bkz. Mansel 1978, 202. Res. 226.

şekillerde çerçeveler içinde tanrı büstleri ile onların sembolleri bezenmiştir⁴⁰⁵. Artemis tondo büstü, bu tanrı büstleri grubu içinde yer almaktadır. Büst çok iyi korunmuş vaziyettedir. Artemis'in tipik ikonografisinden esintiler bu büste de görülmektedir. Ortadan ikiye ayrılmış dalgalı ve kıvrımlı saçlar matkapla şekillendirilmiştir. Saç kıvrımları başın tepe noktasında büyük bir örgü haline gelmiştir. Yüz hatları belirgindir. Bir göğsü açıktır. Üzerinde peplos elbisesi görülür ve sol omzunu örtmüştür. Sağ omzunun arka kısmında oklarını koyduğu okluk görülür. Tondo büstünün sağ tarafında bu büstün Artemis'e ait olduğunu belirten ve Artemis'in sembol hayvanları olan geyik ve köpek bezemeleri yer alır.

Sonuç olarak, Side Tiyatrosu'nda bulunan Artemis tondo büstü, tanrı ve tanrıçalara ait büstlerin mimari dekorasyon unsuru kapsamında değerlendirildiği örneklerden biridir.

26 Bir Kadına Ait Tondo Portresi.

Bulunduğu Yer: Silahtarağa – İstanbul.

Malzeme: Mermer.

Sergilendiği Yer veya Müze: İstanbul Arkeoloji Müzesi.

Tanım: İstanbul Silahtarağa'daki bir villada yapılan kazılarda 9 adet tondo portresi bulunmuştur. Fakat bu tondo portrelerinden sadece 2 tanesi sağlam kalabilmiştir. Diğerlerinin hepsi büyük oranda hasarlıdır. Sağlam kalan iki tondo portresinden birisi kimliği tespit edilememiş bir kadına aittir. Diğer tondo portresi de bir kadına aittir ve onun da kim olduğu tespit edilememiştir.

Bu tondo portresi MS 2'inci veya 3'üncü yüzyıla tarihlendirilmektedir⁴⁰⁶ (Lev. LXII, Res. 112 ve Lev. LXIII, Res. 113). Stilistik olarak Aphrodisias kökenlidir⁴⁰⁷ ve yapı

⁴⁰⁵ Mansel 1978, 201.

⁴⁰⁶ Örgen – Chaisemartin 1984, Pl. 47. Fig. 196 a-b. Ayrıca bkz. Bergmann 1999, Taf. 24. Fig. 1-4.

malzemesi olarak Aphrodisias mermeri kullanılmıştır. Büstün baş kısmındaki saç modeli Marcus Aurelius'un karısı Genç Faustina'nın⁴⁰⁸ saç modeliyle benzerlik gösterir. Roma'daki Vatikan Müzesinde sergilenen Genç Faustina başındaki saç modeli, bu tondo büstündeki saç modeline benzemektedir⁴⁰⁹. Ortadan ikiye ayrılmış dalgalı ve toplanmış saçlar kulakları bütünüyle kapatmış ve örgü biçimini almıştır. Saç kıvrımları ondüle edilmiştir. Saç örgüsü ense bölgesinde de görülmektedir ama daha sade bırakılmıştır. Bu tondo portresi esasen Severuslar Dönemi portre stilini yansıtmaktadır⁴¹⁰. Nitekim imparator Septimius Severus'un karısı Julia Domna'nın bazı portrelerinde bu saç stilini görülmektedir. Bu tondo portresinde görülen saç modeli, Louvre Müzesi'nde sergilenen Julia Domna portresinde görülen saç modelinin, özellikle cepheden bakıldığında, biraz daha sadeleştirilmiş ve kabarık görünümünden kaçınılmış halidir⁴¹¹.

Portrenin gözbebekleri matkapla ince bir biçimde şekillendirilmiştir ve ileriye doğru bakması sağlanmıştır. Gözlerdeki ayrıntılar özenli bir biçimde verilmiştir. Gözaltı torbası, kaş çizgisi, göz pınarları belirgindir. Yüzünde sakin ve genç bir ifade vardır. Portrenin üzerinde himaton görülmektedir. Elbisenin kıvrımları detaylı bir biçimde verilmiştir. Sağ omuzdan sol omzuna doğru uzanan kalın kıvrım dikkat çeker. Alt kısımda göğüsler belirgindir. Hatta göğüslerin belirgin olduğunu vurgulamak için, iki göğüs arasındaki gergin kıvrım da özellikle verilmiştir. Portrenin eğimi aşağıya bakacak şekilde tasarlanmıştır. Böylece aşağıdan yukarıya doğru bakan izleyici, bu tondo portresini bütün suretiyle görebilecektir.

---

⁴⁰⁷ Örgen – Chaisemartin 1984, 105.

⁴⁰⁸ Genç Faustina (MS 130 – 175), Antoninler Döneminde yaşamış olan, imparator Antoninus Pius'un kızı ve imparator Marcus Aurelius'un karısı olan Roma Kraliçesi. Annesinin adı da Faustina olduğundan karışıklık yaratmaması için Genç Faustina olarak tanınmaktadır.

⁴⁰⁹ Vatikan Müzesindeki Genç Faustina portresi için bkz. Özgan 2013 – RPS II, 240. Res. 257 a-b-c.

⁴¹⁰ Örgen – Chaisemartin 1984, 72.

⁴¹¹ Louvre Müzesindeki Julia Domna portresi için bkz. Özgan 2015 RPS III, 66. Res. 53 a-b.

27 Bir Kadına Ait Tondo Portresi II.

Bulunduğu Yer: Silahtarağa – İstanbul.

Malzeme: Mermer.

Sergilendiği Yer veya Müze: İstanbul Arkeoloji Müzesi.

Tanım: Silahtarağa’da bulunan ve günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşabilmiş bir başka tondo portresi yine kim olduğu bilinmeyen bir kadına aittir⁴¹² (Lev. LXIII, Res. 114, ve Lev. LXIV, Res. 115). Bu tondo büstü de stilistik olarak MS 2’inci veya 3’üncü yüzyıla tarihlendirilmiştir⁴¹³.

Büstün baş kısmında görülen saç modeli, bugün Kopenhag Sanat Müzesi’nde sergilenen Venüs heykelindeki⁴¹⁴ saç modeline çok benzemektedir. Bu saç modeli özellikle Severuslar Dönemi’nin en sevilen tipik saç modellerinden biri olmuştur. Tondo büstündeki kadının saçları ortadan ikiye ayrılmıştır ve kulaklara doğru bir örgü olacak şekilde kıvrılarak arkada toplanmıştır. Tepedeki saçlar ise örgüden bağımsız olarak ortadan ikiye ayrılmış ve geriye doğru taranarak şekillendirilmiştir. Saçlar ondüle edilmiştir. Gözbebekleri matkapla şekillendirilmiştir ve ileriye doğru bakmaktadır. Göz pınarları ve kaş çizgileri belirgindir. İnce ve biçimli bir boynu vardır. Büstün üzerindeki khitonun kıvrımları sadedir. Büst aşağıya bakacak şekilde eğimli olarak tondo çerçevesine yerleştirilmiştir. Yüzünde kırışıklık yoktur ve genç bir kadını betimlemektedir.

Tondo büstündeki kadının kimliği tespit edilememekle birlikte Julia Domna, Julia Mamaea⁴¹⁵ veya Julia Soemias⁴¹⁶’ın kurgusal portrelerinden biri olma ihtimali

⁴¹² Örgen – Chaisemartin 1984, Pl. 46. Fig. 195 a-b. Ayrıca bkz. Bergmann 1999, Taf. 25, Fig. 2-3.

⁴¹³ Örgen – Chaisemartin 1984, 74.

⁴¹⁴ Kopenhag’daki bu heykel 19’uncu yüzyılda Bertel Thorvaldsen tarafından yapılmıştır. Ayrıca bkz. <http://www.thorvaldsensmuseum.dk/en/collections/work/A853> Erişim tarihi: 18/02/2018.

⁴¹⁵ Julia Mamaea (MS 180 – 235), Severuslar Dönemi imparatorlarından Alexander Severus’un annesi, Roma imparatoriçesi.

üzerinde durulmaktadır⁴¹⁷. Bunun dışında Severuslar Dönemi'nde yaşamış soylu bir kadının özel portresi olma ihtimali de vardır.

28 Dioskouros Tondo Büstü.

Bulunduğu Yer: Belli Değil.

Malzeme: Mermer.

Sergilendiği Yer veya Müze: Silifke Müzesi.

Tanım: Bugün Silifke Müzesi'nde sergilenmekte olan Dioskur⁴¹⁸ tondo büstü⁴¹⁹, Anadolu'da bulunmuş olan tondo büstleri içinde en ilginç olanlarından biridir. Müzeye satın alma yoluyla kazandırılmıştır ve nerede bulunduğu veya yapıldığı belli değildir. Yaklaşık olarak MS erken 3'üncü yüzyıla tarihlendirilmektedir⁴²⁰ (Lev. LXIV, 116, ve Lev. LXV. Res. 117 ve Res. 118).

Bu tondo büstünde Dioskur'un sol omzunun üst kısmında mızrağının ucu görülür. Üzerindeki chlamys elbisesi sağ omzunun üzerindeki dairesel biçimli bir fibula ile tutturulmuştur. Dioskur'un arka omzuna kadar inen saçları bukleli olarak nitelendirilecek kadar kıvrımlıdır. Saçlar dalgalar halinde aşağıya doğru inmektedir. Alnının üzerinde görülen saçlar üst üste iki sıra halindedir. Dioskur'un yüz hatları incelendiğinde çok genç yaşta olduğu izlenimi vermektedir. Dudaklar dolgun ve yumuşaktır. Gözbebekleri matkapla şekillendirilerek verilmiş olup dalgın bakışlara sahiptir⁴²¹. Başında ise Dioskur'ların sembolü olarak nitelenen kule biçimli takke görülür. Bu başlık Dioskur'ların diğer heykellerinde de görülmektedir. Örneğin MS

---

⁴¹⁶ Julia Soaemias (MS 180 – 222), Severuslar Dönemi imparatorlarından Elagabalus'un annesi, Julia Mamaea'nın kız kardeşi, Julia Domna ve Septimius Severus'un yeğeni, Roma imparatoriçesi.

⁴¹⁷ Örgen – Chaisemartin 1984, 74.

⁴¹⁸ Dioskur'lar Yunan Mitolojisi'nde Zeus'un ikiz oğullarıdır. Anneleri Leda'dır. İnanışa göre zorda kalan gemicilere yardım eden tanrılardır. İsimleri Kastor ve Polydeukes'tir. Bkz. Azra Erhat, "Mitoloji Sözlüğü", Dioskur'lar maddesi.

⁴¹⁹ Durugönül 2008, Fig. 1-4.

⁴²⁰ Durugönül 2008, 201.

⁴²¹ Durugönül 2008, 195.

3'üncü yüzyıla tarihlenen ve Metropolitan Müzesi'nde sergilenen Dioskurlar heykel grubunda bu tip başlıklar görülmektedir (Lev. LXVI, Res. 119)⁴²².

Dioskur'a ait bu tondo büstünün büyük bir ihtimalle bir dizi tondo büstü grubu yani clipeata imago grubunun bir parçası olması muhtemel gözükmemektedir. Tıpkı Kalydon Heroonu'nda görülen tanrılara ait tondo büstlerinin bir arada sergilenmesine benzeyen bir durum söz konusu olabilir⁴²³. Bundan hareketle Dioskur'ların hem yer altı dünyasında hem de yeryüzünde insanlara sağlık ve yardım getiren, iki tarafa da giriş yapabilen tanrılar olması hasebiyle ölü kültü ile bağdaştırılması doğaldır. Dolayısıyla Kalydon örneğinde olduğu gibi bu Dioskur tondo büstünün bir mezar odasında kullanılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir⁴²⁴. Nitekim Dioskur'un başında görülen ve sembolü olan kule biçimli takke başlığı Doğu Dağlık Kilikya Bölgesinde sıkça görülmektedir⁴²⁵.

Bu tondo büstünün nerede üretildiği ve nereden geldiği kesinlikle bilinmemektedir. Ama Kilikya Bölgesinde üretilmemiş olduğu kullanılan malzemenin mermer olmasıyla açıklanabilir. Çünkü Kilikya Bölgesinde mermer ocağı yoktur. Dioskur'ların Kilikya Bölgesinde var olması söz konusu olsa da, tondo büstünün üretildiği dönemde mi Kilikya'ya getirildiği yoksa yakın geçmişte başka bir bölgeden buraya getirilerek mi Silifke Müzesi'ne satıldığı hâlâ tartışma konusudur. Diğer bir ihtimal ise tıpkı Ancyra'daki Tartışmalı Traian tondo portresinde de olduğu gibi, gezici bir heykeltraşın

---

⁴²² Metropolitan Müzesindeki Dioskurlar Heykeli için bkz.

<https://i.pinimg.com/originals/b5/54/1c/b5541c4fdc80c967db377e48f7ea5391.jpg> Erişim tarihi: 18/02/2018.

⁴²³ Durugönül 2008, 196, 201.

⁴²⁴ Durugönül 2008, 196.

⁴²⁵ Bununla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Durukan 2006, "Doğu Dağlık Kilikya'da Mezarlar Üzerinde Görülen Bazı Semboller", Adalya –AKMED Yıllığı (2006). Makalenin özeti için bkz.

http://www.akmedadalya.com/ozet_tr.php?catagoryID=11&articleID=134 Erişim tarihi: 18/02/2018.

kendisine ait atölyesinde ve mermeri malzemesiyle eseri Kilikya Bölgesinde bitirmiş veya başka bir bölgede bitirip buraya getirmiş olabileceğidir⁴²⁶.

Kilikya Bölgesinde Dioskur tondo büstünün kullanılmış olabileceği mermer tapınak veya mezar anıtı tespit edilememiştir. Çünkü Kilikya'nın coğrafi yapısı gereği burada sadece yerel kireç taşından yapılmış mezarlar veya tapınaklar bulunmuştur. Örneğin, Silifke'ye bağlı Demircili köyünde bir tapınak mezarın pedimentinde tanımlanamayacak kadar tahrip olmuş bir imago clipeata izlenimi veren kabartma büstü bulunmuştur⁴²⁷. Aynı civardaki Mezgitkale köyünde de benzer bir tapınak pedimentinde tondo büstü konulacak şekilde kızaklı bir tondo büstü yuvası pediment üzerindeki yerini almıştır⁴²⁸. Karaböcülü köyünde bulunan bir tapınağın alınlığından düşmüş ve elips biçimli bir oluşum içinde yerini almış bulunan bir kadına ait yarım kalmış yarım gövde kabartma büstü de bulunmuştur (Lev. LXVI, Res. 120)⁴²⁹. Bu örnekler hiçbir şekilde Dioskur tondo büstüne stilistik olarak benzememektedir.

Dioskur tondo büstünün tarihlenmesi için büstün yüz hatları, gözlerin ve saçların işleniş biçimi önem taşımaktadır. Gözlerinin matkapla bir nokta olarak belirginleştirilmesi ve gözbebeği ile iris'in yerine geçmesi MS 3'üncü yüzyılın ortalarında rastlanan bir stildir⁴³⁰. Nitekim Aphrodisias Apsisli Yapı'da bulunan Sofist tondo büstünün gözlerine tekrar baktığımızda aynı olguyu görebiliriz. Dioskur tondo büstü biçimsel olarak MS erken 3'üncü yüzyıla aittir ancak idealize edilmiş yüz hatları, dalgalı saçları ile MS 2'inci yüzyıla da öykünmektedir⁴³¹. Hamburg'daki Apollon tondo büstü ile Chiragan Asklepios tondo büstünde görülen saç buklelerinin işleniş şekli ile Dioskur tondo büstünde görülen saç buklelerinin işleniş şekli birbirine çok benzemektedir⁴³². Ancak

---

⁴²⁶ Durugönül 2008, 197.

⁴²⁷ Durugönül 2008, 197

⁴²⁸ Durugönül 2008, 197.

⁴²⁹ Durugönül 2008, 197. Fig. 5.

⁴³⁰ Durugönül 2008, 199.

⁴³¹ Durugönül 2008, 199.

⁴³² Vermeule 1965, 370. Fig 19. Bergmann 1999, Taf. 38. Fig. 4.

Hamburg ve Chiragan'daki tondo büstlerinde saçların kıvrımlarına şekil vermek için yapılan matkabın daha yoğun kullanımı hadisesi, bu iki tondo büstünün yapım tarihini MS geç 3'üncü yüzyıl olarak verirken, Dioskur tondo büstünün tarihi MS erken 3'üncü yüzyıl olmalıdır⁴³³.

Sonuç olarak, Silifke Müzesi koleksiyonuna satın alma yoluyla girmiş olan Dioskur tondo büstünün üretim yeri ve kullanım alanı belirlenememekle birlikte, bir tondo büstü grubunun bir parçasını oluşturduğu kesindir.

---

⁴³³ Durugönül 2008, 201.

5. SONUÇ

Tondo büstü bir kişinin baş kısmından göğüs bölgesine kadar olan kısmının simetri ve uyum prensiplerine bağlı olarak yuvarlak bir çerçeve içinde gösterildiği bir büst türüdür. Bu bağlamda, “tanrı-tanrıça-mitolojik karakter” olarak tanımlanan ölümsüz kişilerin tasvir edildiği tondo büstleri sadece “tondo büstü” olarak tanımlanmaktadır. Çünkü bu tondo büstleri tamamen kurgusal büstlerdir ve onu yapan heykeltıraşın hayalgücüne ve yeteneğine bağlı olarak yapılmaktadır. Örneğin, Side Tiyatrosundaki Artemis tondo büstü bir tondo büstüdür. Tanrıça Artemis’in kurgusal bir biçimde tasvir edildiği ve yuvarlak bir çerçeve yerleştirildiği bir tondo büstüdür.

Buna karşılık ölümlü kişilere ait tondo büstleri sadece “tondo büstü” olarak değil, aynı zamanda “tondo portresi” olarak da tanımlanmaktadır. Tondo portresi yapılan kişiler ünlü krallar, imparatorlar, filozoflar, devlet adamları olabileceği gibi bir ailenin atası, ecdadı da olabilir. Bir başka deyişle, ölümlü kişilere ait eserler tondo portresi olarak tanımlanmaktadır. Çünkü bu tip eserlerde tasvir edilen kişinin fizyonomik özellikleri ve iç dünyası gerçeğe çok daha yakın bir biçimde verilebilmektedir. Bundan dolayı bu tip eserler “tondo portresi” olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, Ancyra’da bulunan Tartışmalı Traian tondosu bir tondo büstü olduğu kadar bir tondo portresidir. Çünkü bu eserde görülen kişinin gerçekçi bir biçimde tasvir edilmesi, ölümlü bir kişiye ait olması, bu eserin aynı zamanda bir tondo portresi olduğuna işaret etmektedir.

Imago clipeata terimi, tondo büstü ve tondo portresi terimlerinin ikisini de kapsayan bir kavramdır ve heykel ve büst literatüründe sıklıkla kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Tondo büstü, tondo portresi, kalkan büstü, kalkan portresi, “shield portrait” terimlerinin tamamı *imago clipeata* çatısı altında toplanmakta ve bu şekilde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bu konuda araştırma yapmak isteyen bir

kişi “*imago clipeata*” terimiyle karşılaştığında, bu bahsedilen kavramları içerdiğini bilmelidir. Üstelik *imago clipeata* olarak tanımlanan eserde tasvir edilen kişinin niteliğine göre tondo büstü mü yoksa tondo portresi mi olduğunu ayrıca tahlil etmesi gerekir.

Hellenistik Dönem tondo büstü ve tondo portresi tipindeki eserlerin ilk defa ortaya çıktığı dönem olarak gösterilebilir. Bu dönemde özellikle tanrı, tanrıça ve kahraman tasvirlerinin yuvarlak formu çerçeveler ve kalkanlar üzerinde sıkça görüldüğü, kişisel portreciliğin henüz gelişmediği ama ilk kıvılcımlarının ortaya çıktığı ve bu kıvılcımların Roma Portre Sanatının altyapısını oluşturduğu ve *imago clipeata*’nın da aynı şekilde temelini oluşturduğu görülmektedir. Hellenistik Dönem’de belli kişilere ait, özellikle imparatorların ve kralların, portrelerinin tondo üzerinde gösterilmesine yavaş yavaş geçilmeye başlandığı da ayrıca görülmüştür. Ayrıca İmparator veya kral tondo portrelerinin mezar armağanı ve mezar sanatı unsuru olarak kullanılmaya başlandığı da görülmektedir.

Tondo büstleri ve tondo portrelerinin kullanım amacı, büstü veya portresi yapılan kişiyi onurlandırmaktır. Bu bir tanrı veya tanrıçanın büstü olabileceği gibi, imparatorların da *imago clipeata*’ları yapılmaktadır. Şayet tondo büstü yapılan kişi imparator veya krala hem onurlandırma hem de propaganda amaçlı kullanılmaktadır. Ayrıca ünlü Romalı yazar ve tarihçi Plinius’un da anlattığı gibi, Roma Dönemi’nde aristokrat sınıfa mensup Romalı ailelerin *domus* adı verilen evlerinde “ata kültü” kapsamında, ailenin büyüklerinin öldükten sonra yüzlerinden mulajları alınarak yapılan tondo portreleri, evin “*alae*” adı verilen ve sadece bu büstlerin sergilenmesi için ayrılmış odalarında duvara asılarak sergilenmektedir. Bunun yapılmasındaki amaç hem ailenin büyüklerini anıp onurlandırmaktır hem de eve manevi yönden huzur ve mutluluk getirdiğine inanılmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca mezar sanatı kapsamında da

tondo büstlerinin ve tondo portrelerinin kullanımı bir hayli fazladır ve lahitlerde de sıkça görülmektedir. Bunun dışında, özellikle tarihe mal olmuş ünlü filozofların, bilgelerin, bilim adamlarının, sanatçıların da tondo portreleri yapılmıştır ve bu şekilde onurlandırılmışlardır.

Tondo büstleri ve tondo portrelerinin en önemli özelliklerinden birisi kullanım alanı açısından sunduğu kullanım kolaylığıdır. Bu durum heykel ile karşılaştırıldığında daha net olarak görülmektedir. Çünkü heykelin üretim süreci ve maliyeti tondo büstü veya tondo portresine göre daha uzun süreli ve maliyetlidir. Üstelik heykel dekorasyon ve ritüel unsuru olarak düşünüldüğünde daha fazla yer kaplamaktadır. Fakat tondo büstleri ve tondo portrelerinde bu durum söz konusu değildir. Sadece kişinin baş ile göğüs bölgesi arasında kalan kısmı büst olarak yapılır ve bir yuvarlak çerçeve içine monte edilir. Bu çerçeve de tercihe bağlı olarak duvara çakılır veya duvarların birleşim noktalarına monte edilir. Binanın niteliğine göre mimari unsur olarak da kullanılır. Bu şekilde daha kompakt ve az maliyetli bir eser ortaya çıkar.

Tondo büstleri ve tondo portrelerinin kullanım alanları göz önüne alındığında, tek olarak kullanıldığı gibi grup halinde de kullanılabilir. Grup olarak kullanımda, imparator ve tanrıların tondo büstleri bir arada aynı oda içinde sergilenmektedir. Tondo büstleri ve tondo portrelerinin kullanım alanları arasında mezar anıtları yahut heroon'lar, tapınakların veya tiyatro sahne binalarının ve aedicuların alınlık kısımları ve kamuya ait binaların iç duvarlarında kullanılmaktadır. Tiyatro sahne binalarında ve aedicularında hem mimari dekorasyon elemanı olarak kullanıldığı gibi, hem de ritüel amaçlı kullanıldığı görülmüştür. Anadolu'da bulunan tondo büstlerinin ve tondo portrelerinin kullanım alanlarının dağılımına bakıldığında özellikle felsefe okulunun iç duvarları, tiyatroların sahne binası ve aedicuları, tapınakların alınlık kısımları ve mezar odaları şeklinde geniş bir yelpazesi olan tabloyla

karşılaşmaktayız. Aphrodisias'ta ünlü filozoflara ve krallara ait tondo portreleri bulunmuştur ve bu kent en çok *imago clipeata*'nın bulunduğu yer olarak görülmektedir. Bu *imago clipeata*'ların kullanım alanı olan Apsisli Yapı'nın bir felsefe okulu olduğu tahmin edilmektedir. Bundan hareketle ünlü filozoflara ve krallara ait tondo portrelerinin bir felsefe okulunda yer alması, bu tondo portrelerinin kullanım alanı ve amacıyla bir bütünlük oluşturduğunu göstermektedir. Bunun dışında Anadolu'da bulunan tondo büstleri ve tondo portrelerinin tiyatro sahne binalarında ve tapınak alanlıklarında tapınma unsuru olarak kullanıldığı gibi dekorasyon elemanı olarak kullanıldığı da görülmektedir. Örneğin Hierapolis'teki Pergamon krallarının tondo portrelerinin tiyatro sahne binasında bulunduğu ve bu portrelerin ritüel amaçlı kullanıldığı bilinmektedir. Çünkü bu Pergamon kralları Hierapolis kentinin kurucularıdır. Onlara ait tondo portreleri Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilmekte olup hem ritüel hem de propaganda amacıyla yapılmış eserlerdir. Bir başka örnek olarak Side'deki tiyatronun aedícula'sında bulunan Artemis tondo büstünün hem tapınma hem de dekorasyon unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir.

Bu bağlamda Anadolu coğrafyası, tondo büstü yani *imago clipeata* üretimi konusunda çok önemli bir merkezdir. Hatta *imago clipeata*'nın bu coğrafyada doğup yeşerdiğini söylersek abartmış olmayız. Başta Aphrodisias olmak üzere Anadolu'nun çok sayıda antik kentinde bulunmuş olan tondo büstleri bu gerçeği kanıtlamaktadır. Nitekim MS 1'inci yüzyıldan itibaren Anadolu'da belirgin bir tondo büstü ve tondo portresi üretimi baş göstermiştir. Buna paralel olarak Geç Antik Dönem'de, yani MS 4'üncü yüzyılda tondo büstü ve tondo portresi üretimi göz önüne alındığında, büstü veya portresi yapılan kişilerin çeşitliliği artmıştır. Buna kanıt olarak daha önce de değinildiği gibi, Aphrodisias'ta bulunan ve Antik Dönem'in ünlü filozofların, imparatorların, felsefe okulu öğrencilerinin ve kimliği tespit edilemeyen kişilerin tondo büstleri gösterilebilir. Hristiyanlığın artık egemen olduğu bu dönemde Antik Çağ'a ait

Pagan dini ve kütürünün temsilcileri olan filozof ve imparatorların tondo büstlerinin yapılmış olması, hem bu kişileri onurlandırdığı gibi hem de geçmişe duyulan özlemi izleyiciye anlatmaktadır.

Anadolu'da bulunan ve Roma imparatorlarına ait tondo portrelerinde görülen en önemli özellik, bu imparatorların tanrılaştırılarak tasvir edilmiş olmasıdır. Katalog'da değinilen ve Hadrianuthereae'de bulunmuş olan İmparator Augustus tondo portresi buna bir örnektir. Augustus'un bu tondo portresi bir mezar odasında bulunmuştur. Bu eser bir mezar armağanı veya mezar sunusu olarak değerlendirilebileceği gibi, Augustus'u da onurlandırıp tanrı sıfatına yükselttiğini açıkça ortaya koymaktadır. Antiocheia ad Cragum'da bulunan Apollon-Caracalla tondo portresi de "imparatorların imago clipeata tipi eserler kapsamında tanrılaştırılması" hususuna dair güzel bir örnektir. Roma imparatoru Caracalla, Apollon suretinde gösterilerek tanrılaştırılmıştır. Buna bir başka örnek olarak Myangla'daki Zeus tondo büstünde İmparator Marcus Aurelius'un Zeus suretine büründürülerek tanrılaştırıldığı görülmektedir.

Bu tez çalışmasıyla, *imago clipeata*, yani tondo büstleri ve tondo portreleri, konusunda yapılmış olan akademik çalışmalara yeni ve güncel bir katkı sunulması hedeflenmiştir. Heykel ve portre sanatı içinde özel bir konu olan *imago clipeata*'nın ne kadar derinlikli bir sanat dalı olduğunu vurgulamak istenmiştir. Tondo büstleri ve tondo portreleri konusunda derinlikli bir araştırma yapmak isteyen akademisyen ve akademisyen adayları için iyi ve faydalı bir eser olması amaçlanmıştır. Bu tezin yayımlandığı tarihten sonra ülkemizde yapılacak arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılması muhtemel tondo büstlerinin ve tondo portrelerinin yorumlanıp değerlendirilmesinde bu tez çalışmasının yardımcı bir kaynak olacağı hedefi vardır. Buna ek olarak Anadolu coğrafyasının tondo büstü üretimi konusunda ne kadar önemli bir coğrafya olduğunu önemle vurgulamak ve bunu da bulunan örneklerle anlatmak istenmiştir. Şunu önemle

vurgulamak gerekir ki bu tez çalışmasının amacı Anadolu'da bulunmuş olan tondo büstleri ve tondo portrelerinin bir araya getirilip derlenmesi ve kataloglanmasıdır. Çünkü Anadolu'da bulunan tondo büstleri ve tondo portreleri dağınık bir biçimde akademik çalışmalara konu olmuştur. Bu dağınıklığın giderilmesi adına böyle bir derleme yapılmak istenmiştir.

Son olarak büyük bir özveri ve heyecanla hazırlamış olduğum bu tezimin, Klasik Arkeoloji camiasında dikkate değer bir çalışma olmasını diliyorum.

KAYNAKÇA

- Ashmole 1956 B. Ashmole, “Cyriac of Ancona and the Temple of Hadrian at Cyzicus”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 19, No: 3/4 (Jul. Dec., 1956), pp. 179-191. Warburg Institute, (1956).
- Aslan 2016 N. Aslan, “Assos'tan Theophanes Portreli Kaseler”, pp. 47-54. Havva İşkan'a Armağan *LYKIARKHISSA Festschrift für Havva İşkan*, İstanbul (2016).
- Bergmann 1999 M. Bergmann, “Chiragan, Aphrodisias, Konstantinopel: Zur mythologischen Sculptur der Spätantike”, Reichert Verlag, DAI Rom, (1999).
- Boardman 2002 J. Boardman, “Kırmızı Figürlü Atina Vazoları – Arkaik Dönem”, Çeviren: Gürkan Ergin, Homer Kitabevi, İstanbul, (2002).
- Boardman 2013 J. Boardman, *Yunan Heykeli: Klasik Dönem*, Çeviren: Gürkan Ergin, Homer Kitabevi, İstanbul, (2013).
- Boardman 2014 J. Boardman, *Yunan Heykeli: Geç Klasik Dönem*, Çeviren: Müjde Peker, Homer Kitabevi, İstanbul, (2014).
- Brunt – Moore 1986 P. A. Brunt – J.M. Moore, *Res Gestae Divi Augusti*, Edited by: P. A. Brunt – J.M. Moore, Oxford University Press, (1986).
- Carter 2015 M. L. Carter, *Arts of the Hellenized East: Precious Metalwork and Gems of the Pre-Islamic Era*, Thames & Hudson, London, (2015).
- Cevizoğlu 1995 H. Cevizoğlu, *Aphrodisias'ta Bulunmuş Clipeatae Imagines (Kalkan Portreleri)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (1995).
- Corbier 2007 M. Corbier, “Painting and Familial and Genealogical Memory (Pliny, Natural History 35, 1-14)”, *Bulletin of the Institute of Classical Studies, Supplement No. 100, VITA VIGILIA EST: ESSAYS IN HONOUR OF BARBARA LEVICK, PP. 69-83*, (2007).

- D'Ambra 1995 E. D'Ambra, "Mourning and the Making of Ancestors in the Testamentum Relief", *AJA*, Vol. 99, No. 4, pp. 667-681, (1995).
- D'Andria – Mannino 2007 F. D'Andria – K. Mannino, "Socrate a Hierapolis di Frigia", pp. 133-140. *PATRONVS – Coşkun Özgünel'e 65. Yaş Armağanı – Festschrift für Coşkun Özgünel zum 65. Geburtstag*, Derleyenler: E. Öztepe – M. Kadioğlu, Homer Kitabevi, İstanbul, (2007).
- Dillon 2012 S. Dillon, *Ancient Greek Portrait Sculpture: Contexts, Subjects and Styles*, Cambridge University Press, New York, (2012).
- Dohna 1998 F. Dohna, *Apotheosedarstellungen Römischer Kaiser, Ikonographische Untersuchungen zu Den Bildlichen Darstellungen Des Römischen Kaisers als Gott*, Inauguraldissertation zur Erlangung der Doktorwürde, Fakultät für Orientalistik und Altertumswissenschaften, Universität Heidelberg, (1998).
- Durugönül 2008 S. Durugönül, "Silifke Müzesinden Bir 'Clipeata Imago' ", *OLBA XVI*, 2008, 193-206. (2008).
- Dyggve et al. 1934 E. Dyggve, F. Poulsen, K. Rhomaios, *Das Heroon von Kalydon*, Levin & Munksgaard, Copenhagen, (1934).
- Ferrero 1966 Bernardi Ferrero, Daria de, "Teatri Classici in Asia Minore. I. – Cibyra, Selge, Hierapolis", *Studi d'Architettura Antica*. 1, L'Erma di Bretschneider, Roma, (1966).
- Ferrero 1993 Bernardi Ferrero, Daria de, "Hierapolis", *Arslantepe-Hierapolis-Iasos-Kyme pp. 70-117, Türkiye'deki İtalyan Kazıları*, Ankara İtalyan Kültür Heyeti, Ankara, (1993).
- Gökçe 1957 N. Gökçe, *Ankara Traianus Portresi: A Portrait of Trajan Recently Discovered in Ankara*, Tarhan Kitabevi, Ankara, (1957).
- Hoff et al. 2006 M. Hoff, R. Townsend, E. Erdoğan, "Rough Cilicia Archaeological Project: 2005 Season", 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı I. Cilt. sayfa 231-245*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, (2006).

- Hoff 2011 Ralf von den Hoff, *Sculpturen in Pergamon – Gymnasion, Heiligtum, Palast*, Archäologische Sammlung Der Albert Ludwigs – Universtat Freiburg, (2011).
- İnan – Rosenbaum 1966 J. İnan – E. Rosenbaum, *Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor*, Oxford University Press, London, (1966).
- İnan – Rosenbaum 1979 J. İnan – E. Rosenbaum, *Römische und Frühbyzantinische Portratplastik aus der Türkei: Neue Funde*, Verlag Phillip von Zabern, Mainz, (1979).
- Jacobsthal – Jones 1940 P. Jacobsthal - A.H.M. Jones, A Silver Find from South-west Asia Minor, pp. 16-31, *JRS* 30, (1940).
- Kadioğlu – Görkay 2007 Kadioğlu, Musa – Görkay, Kutalmış. “Yeni Arkeolojik Araştırmalar Işığında ΜΗΤΡΟΛΙΣ ΤΗΣ ΓΑΛΑΤΙΑΣ: ANKYRA”, *Anadolu / Anatolia* 2007, s. 21-152. Ankara Üniversitesi DTCE Arkeoloji Bölümü Dergisi, Ankara, (2007).
- Kleiner 1992 D. E. E. Kleiner, *Roman Sculpture*, New Haven: Yale University Press, United States of America, (1992).
- Kreuz 2009 P. A. Kreuz, “Monuments for the king: Royal presence in the Late Hellenistic world of Mithridates VI”, *In Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, edited by Jacob Munk Hojte, pp. 131-144. Black Sea Studies, Aarhus, Denmark, (2009).
- Ling 1991 R. Ling, *Roman Painting*, Cambridge University Press, United Kingdom, (1991).
- Ma 2013 J. Ma, *Statues and Cities: Honorific Portraits and Civic Identity in the Hellenistic World*, Oxford University Press, United Kingdom, (2013).
- Mansel – Akarca 1949 A. M. Mansel, A. Akarca, *Perge’de Kazılar ve Araştırmalar – Excavations and Researches at Perge*, T.T.K.Yayınları, Ankara, (1949).
- Mansel 1963 A. M. Mansel, *Die Ruinen von Side*, De Gruyter, Berlin, (1963).

- Mansel 1978 A. M. Mansel, *Side: 1947-1967 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*, T.T.K. Yayınları: Antalya Bölgesinde Araştırmalar, (1978).
- Mansel 2011 A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (2011).
- Mitchell 2014 S. Mitchell, “The Trajanic Tondo from Roman Ankara: In Search of the Identity of a Roman Masterpiece – Roma Dönemi Ankara’sına Ait Bir Trajan Dönemi Tondosu: Bir Roma Şaheserinin Kimlik Arayışı”, *Ankara Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, 2014, 1-10*. (2014).
- Örgen – Chaisemartin 1984 E. Örgen – N. Chaisemartin, *Les Documents Sculptés de Silahtarağa*, Editions Recherche sur les Civilizations, Paris, (1984).
- Özcan 2003 H. Ö. Özcan, “Yuvarlak Formların Ortaya Çıkışı ve Avrupa Resim Sanatında Tondo”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Sayı: 10, s. 79-91*, (2003).
- Özgan 2013 R. Özgan, *Roma Portre Sanatı I*, Ege Yayınları, İstanbul, (2013).
- Özgan 2013 R. Özgan, *Roma Portre Sanatı II*, Ege Yayınları, İstanbul, (2013).
- Özgan 2015 R. Özgan, *Roma Portre Sanatı III*, Ege Yayınları, İstanbul, (2015).
- Picon – Hemingway 2016 Carlos A. Picon – Sean Hemingway, *Pergamon and the Hellenistic Kingdoms of the Ancient World*, Edited by: Carlos A. Picon – Sean Hemingway, The Metropolitan Museum of Art, New York, Distributed by Yale University Press, New Haven and London, (2016).
- Richter 1965 G. M. A. Richter, *The Portraits of the Greeks*, The Phaidon Press, London, (1965).
- Ridgway 1981 B. Ridgway, “Sculpture from Corinth”, *Hesperia 50: 422-449*, (1981).
- Rizakis – Touratsoglou 2011 A. D. Rizakis – I. Touratsoglou, “In Search of Identities: A Preliminary Report on the Visual and Textual Context of the Funerary Monuments of Roman Macedonia”, *Beyond Boundaries*,

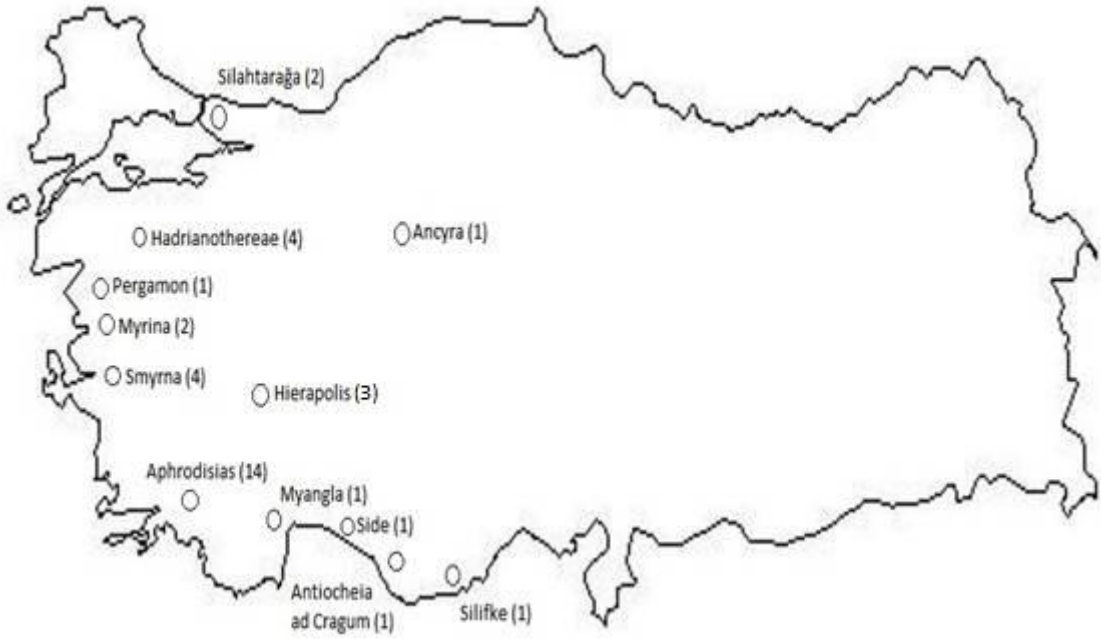
- Connecting Visual Cultures in the Provinces of Ancient Rome*, edited by Susan Alcock, Mariana Egri and James F. D. Frakes, pp. 120-137. Getty Publications, Los Angeles, (2011).
- Rufus 1809 Rufus, Quintus Curtius, *The History of the Life and the Reign of Alexander the Great*, Printed for Samuel Bagster, London, (1809).
- Smith 1990 R. R. R. Smith, "Late Roman Philosopher Portraits from Aphrodisias", *JRS*, Vol. 80, pp. 127-155, 177. (1990).
- Smith 1991 R. R. R. Smith, "A new portrait of Pythagoras", *Aphrodisias Papers 2*, pp. 159-168., *JRA Supplementary Series no. 2*. Edited by R. R. R. Smith and Kenan Erim, (1991).
- Smith 1991 R. R. R. Smith, "Late Roman Philosophers", *Aphrodisias Papers 2*, pp. 144-158, *JRA Supplementary Series no. 2*. Edited by R. R. R. Smith and Kenan Erim, (1991).
- Smith 2002 R. R. R. Smith, *Hellenistik Heykel*, Çeviren: Ayşin Yoltar Yıldırım, Homer Kitabevi, İstanbul, (2002).
- Smith 2006 R. R. R. Smith, *Aphrodisias II, Roman Portrait Statuary from Aphrodisias*, Philipp von Zabern, Mainz, (2006).
- Squarciapino 1943 M. Squarciapino, *La Scuola di Afrodizia (Studi e materiali dell'Impero Romano, no. 3)*, Governatorato di Roma, Roma, (1943).
- Sturgeon 2000 M. Sturgeon, Pergamon to Hierapolis – From Theatrical Altar to Religious Theater", *From Pergamon to Sperlonga – Sculpture and Context*, pp. 58-77, Edited by N. D. Grummond and B. S. Ridgway, University of California Press, London, (2000).
- Vermeule 1965 C. Vermeule, "A Greek Theme and Its Survivals: The Ruler's Shield (Tondo Image in Tomb and Temple)", *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 109, No. 6 (Dec. 10, 1965), pp. 361-397. (1965).

- Vermeule 1968 C. Vermeule, "Roman Imperial Art in Greece and Asia Minor", Harvard University Press, London, (1968).
- Verzone 1968 P. Verzone, *Imago clipeata imperiale tardo romana scavata nel teatro di Hierapolis in Frigia*, in "Atti Conv. Tardoantico e Altomedioevale", Roma 1968, pp. 321-324. (1968).
- West 1933 R. West, *Römische Porträt-plastik*, F. Brückmann, München, (1933).
- Winkes 1979 R. Winkes, "Pliny's Chapter on Funeral Customs in the Light of Clipetae Imagines", *American Journal of Archaeology*, Vol. 83, No. 4, pp. 481-484, (1979).
- Zanker 1996 P. Zanker, *The Mask of Socrates: The Image of the Intellectual in Antiquity*, University of California Press, (1996).
- Zoroğlu 2010 Leyla Zoroğlu, "Anadolu Medeniyetleri Müzesindeki Roma Portreleri", Yüksek Lisans Tezi, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Konya, (2010).

EKLER

LEVHALAR

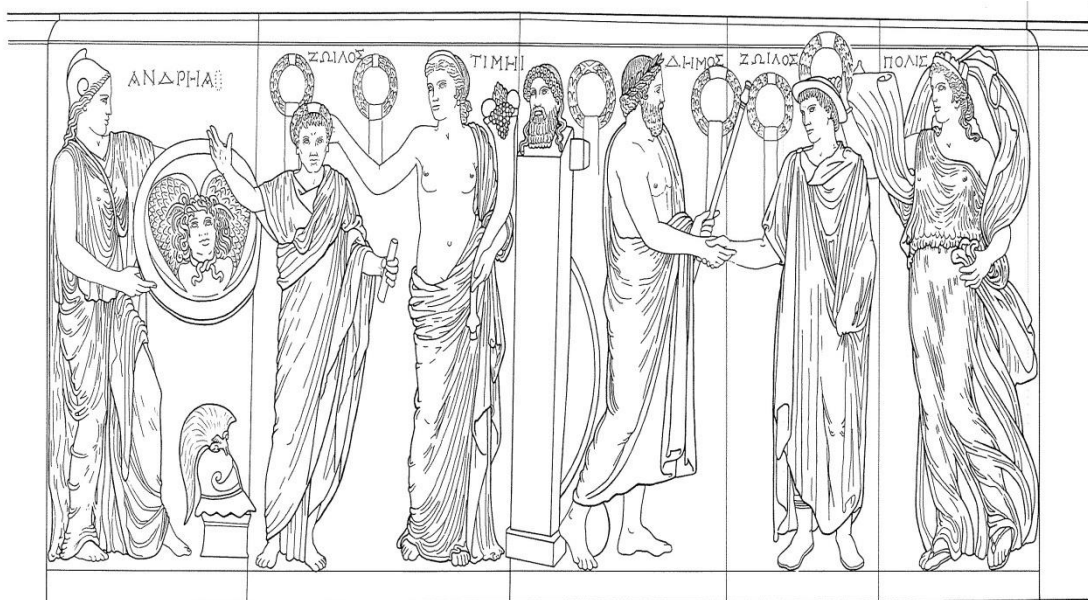
Resim 1

Resim 2

Resim 3

Çizim1

Resim 4

Resim 5

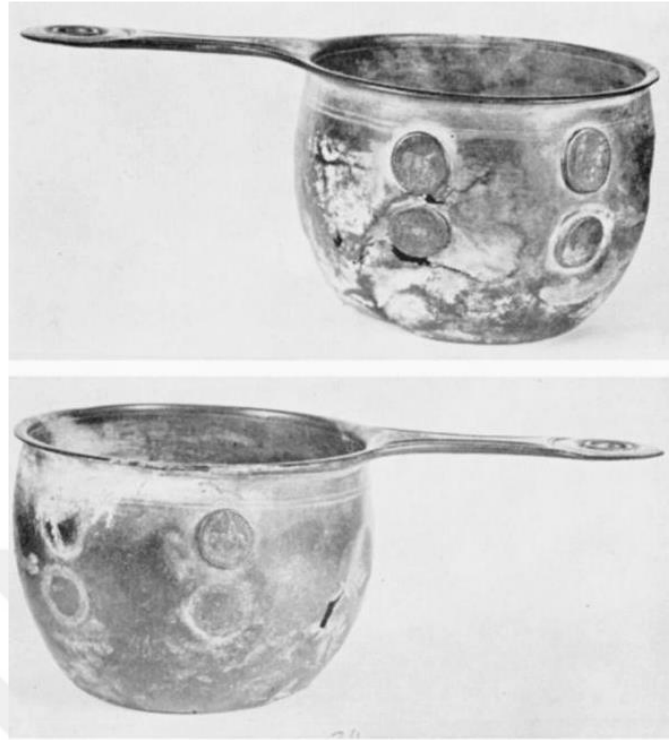

Resim 6

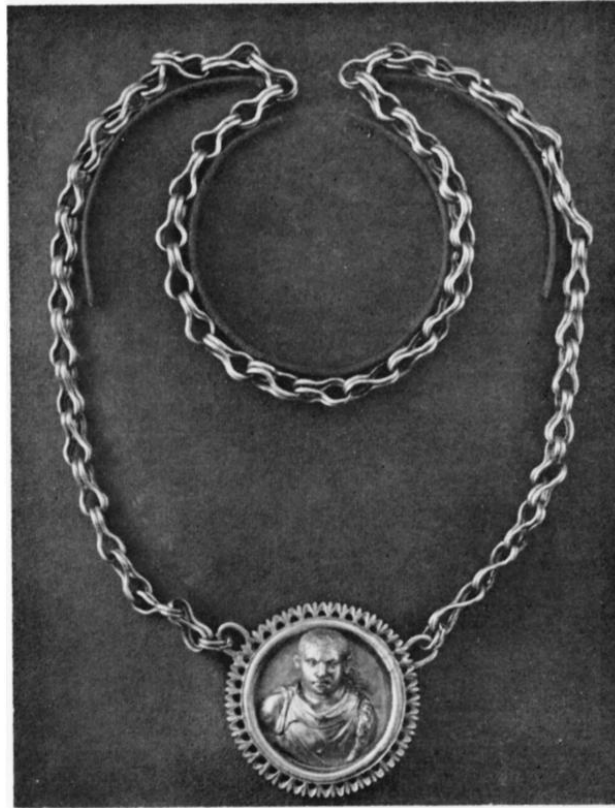

Resim 7

Resim 8

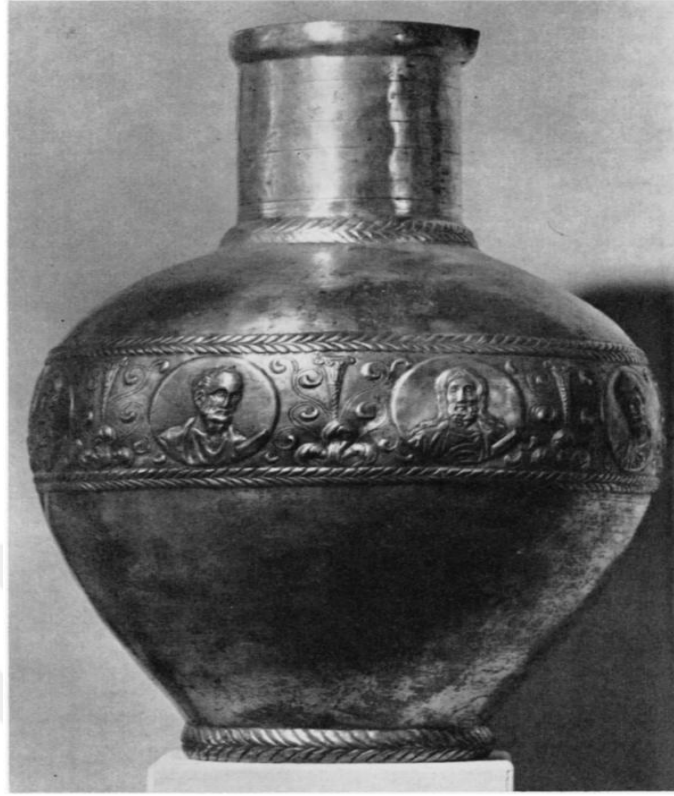
Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

Resim 14

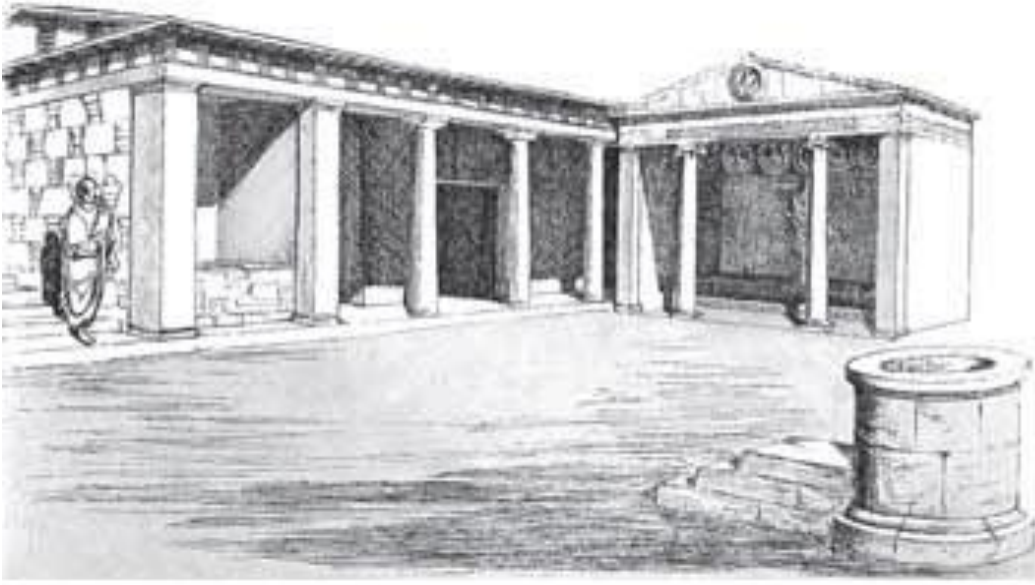
Resim 15

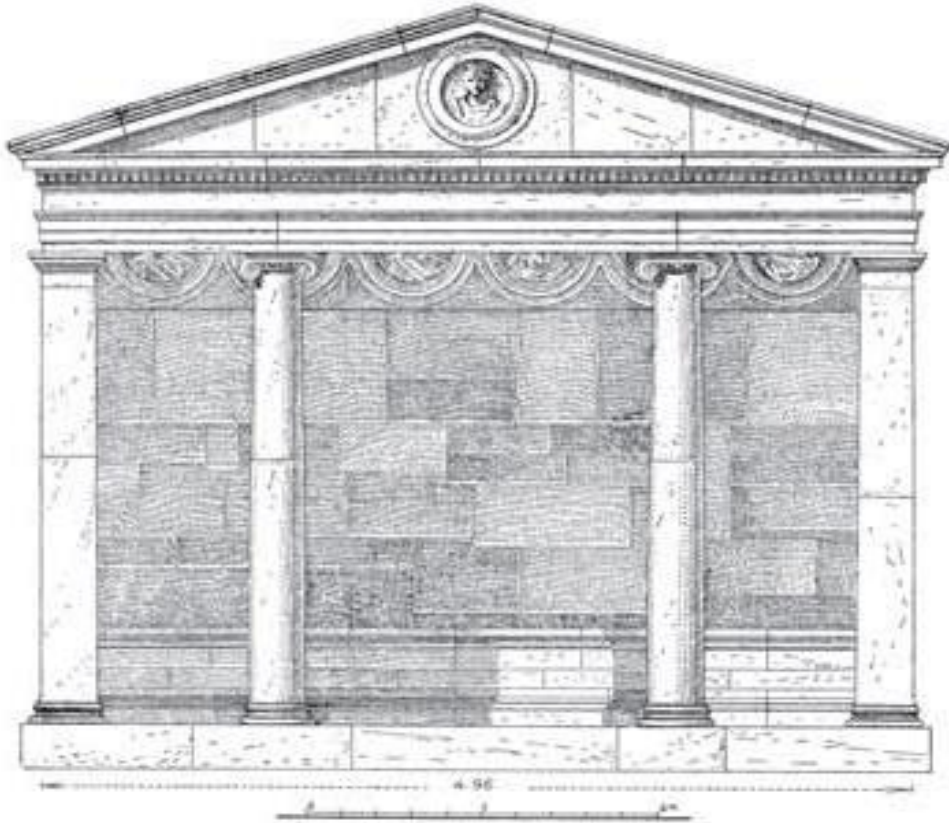
Resim 16

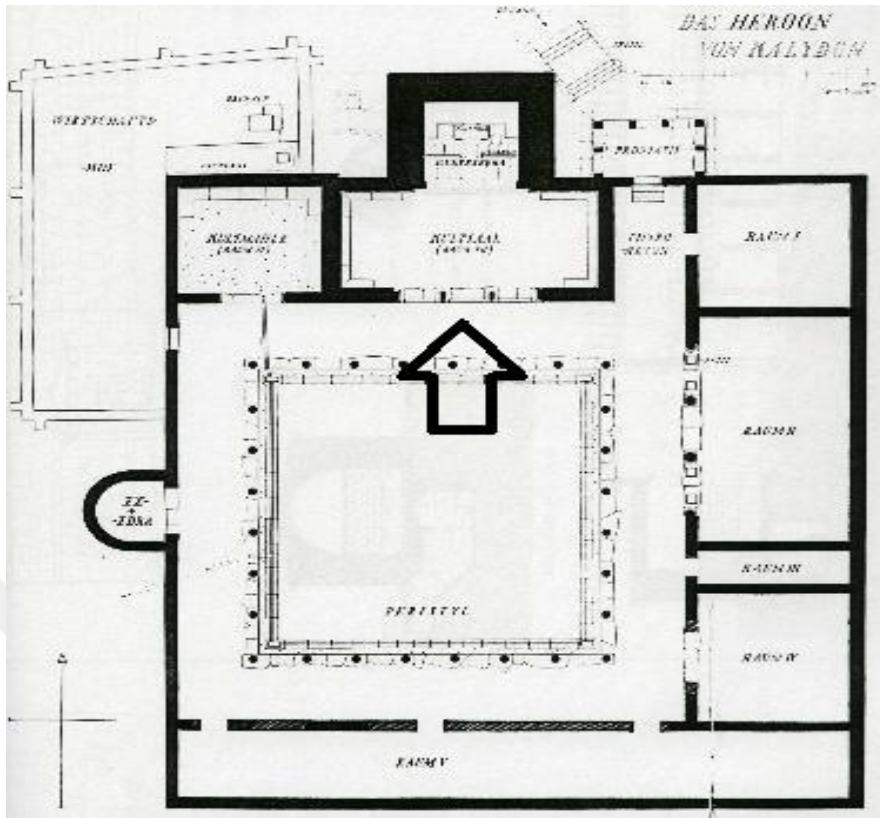
Resim 17

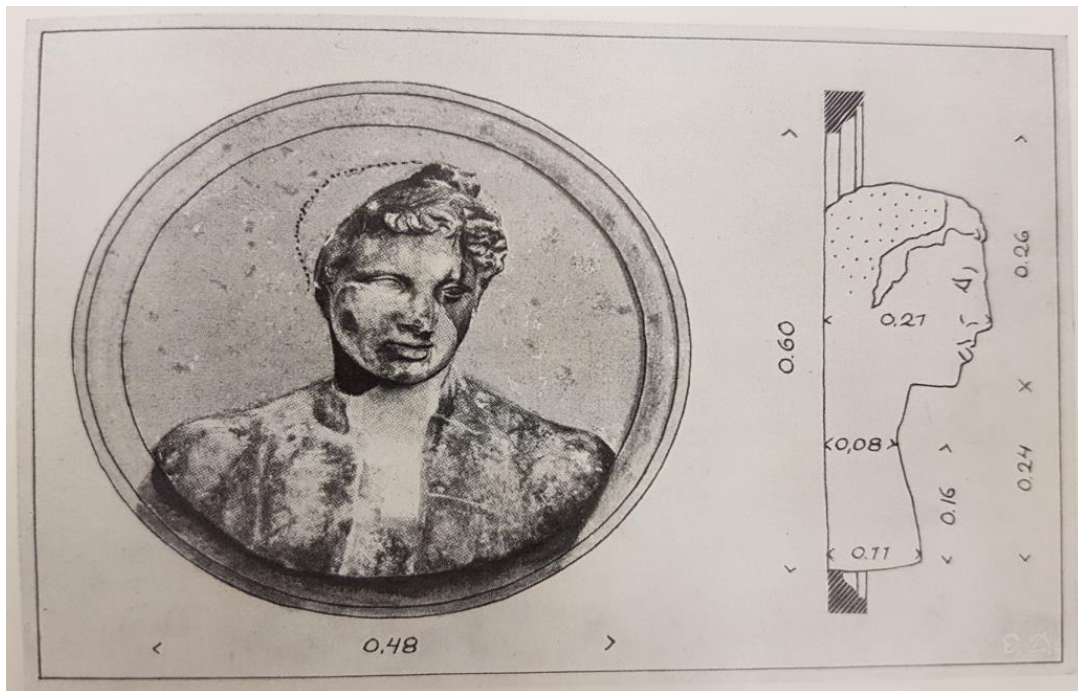
Çizim 2

Çizim 3

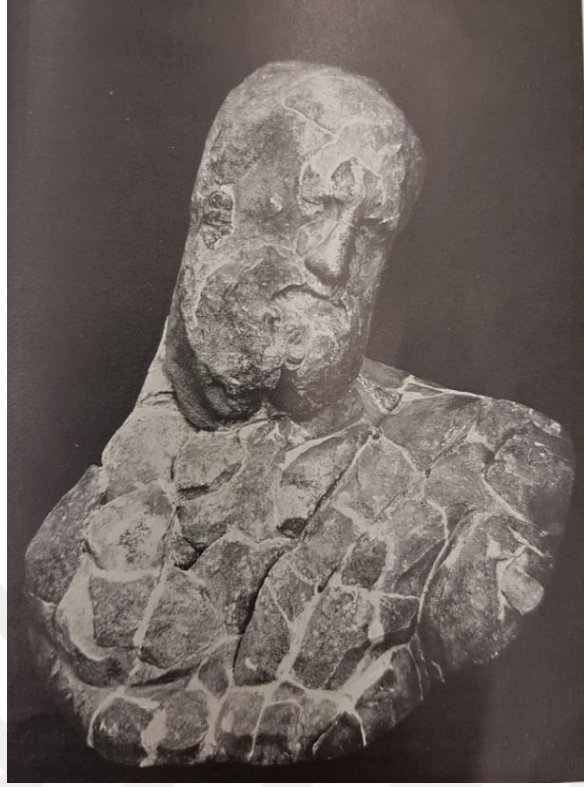

Plan 1

Resim 18

Resim 19

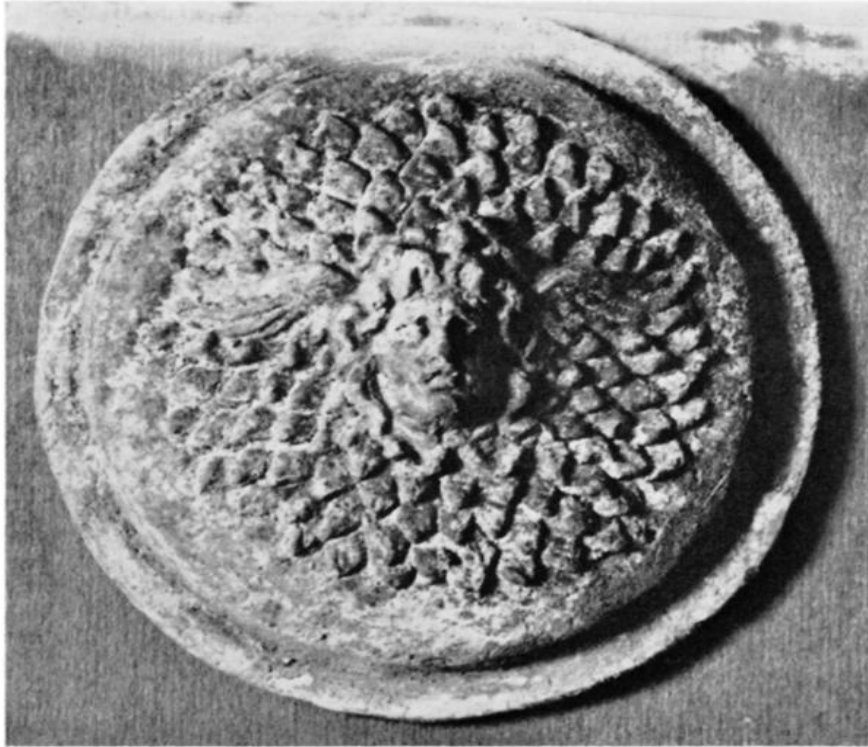

Resim 20

Resim 21

Resim 22

Resim 23

Resim 24

Resim 25

Resim 26

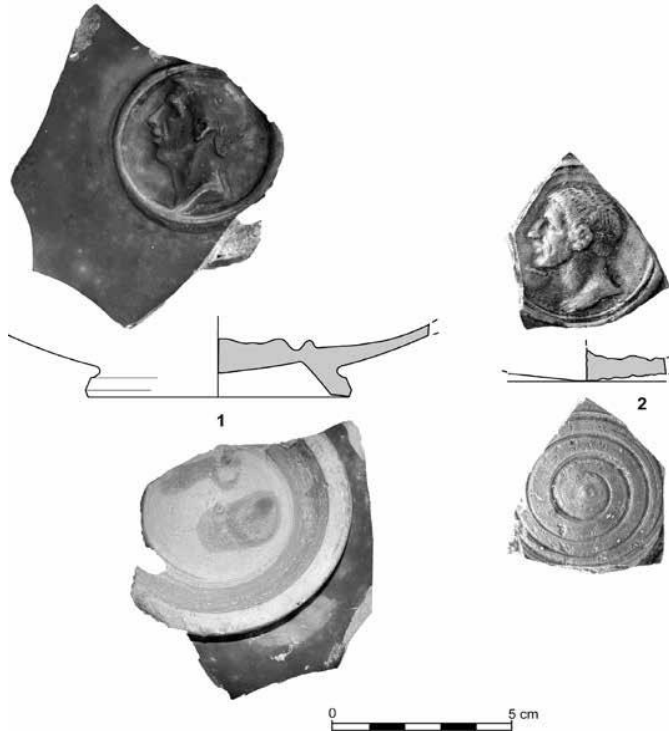
Resim 27

Resim 28

Resim 29

Resim 30

Resim 31

Resim 32

Resim 33

Resim 34

Resim 35

Resim 36

Resim 37

Resim 38

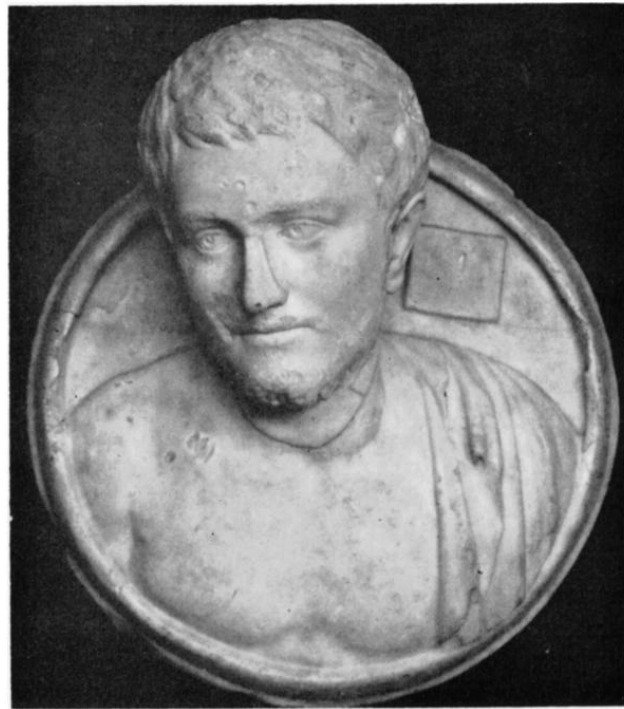
Resim 39

Resim 40

Resim 41

Resim 42

Resim 43

Resim 44

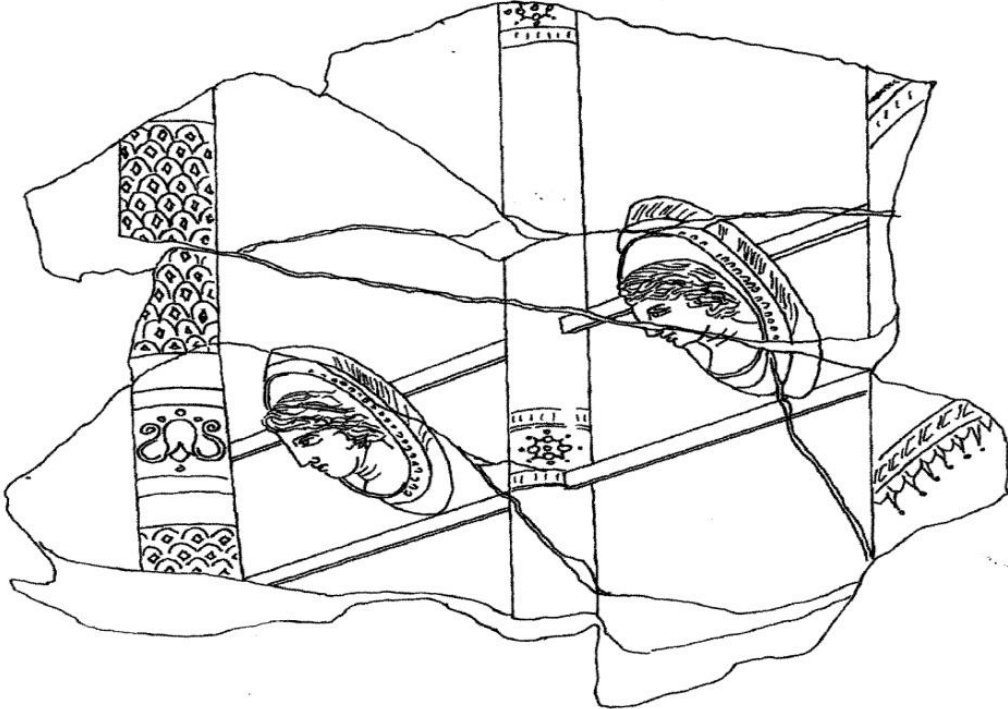
Resim 45

Resim 46

Resim 47

Çizim 4

Resim 48

Resim 49

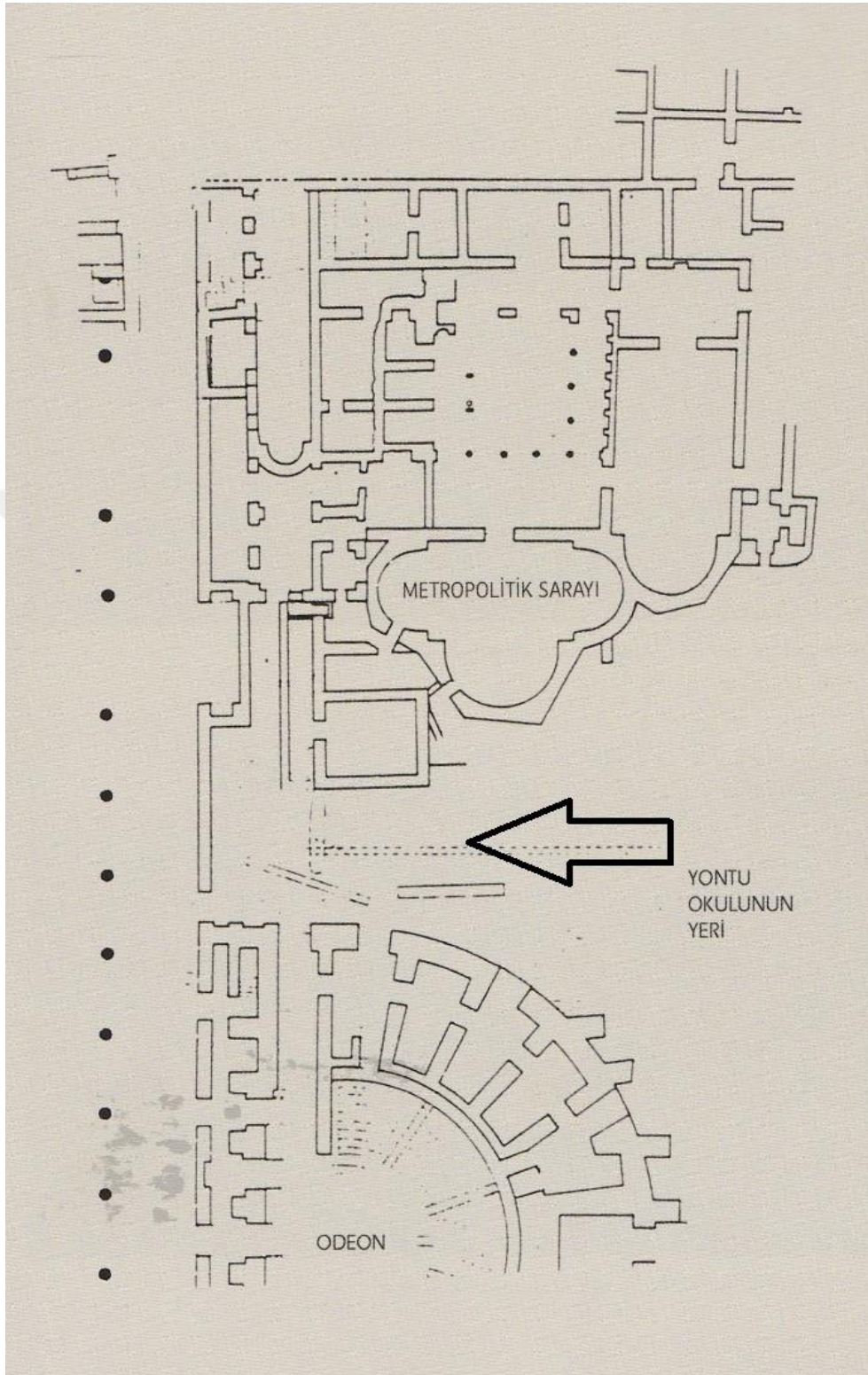

Resim 50

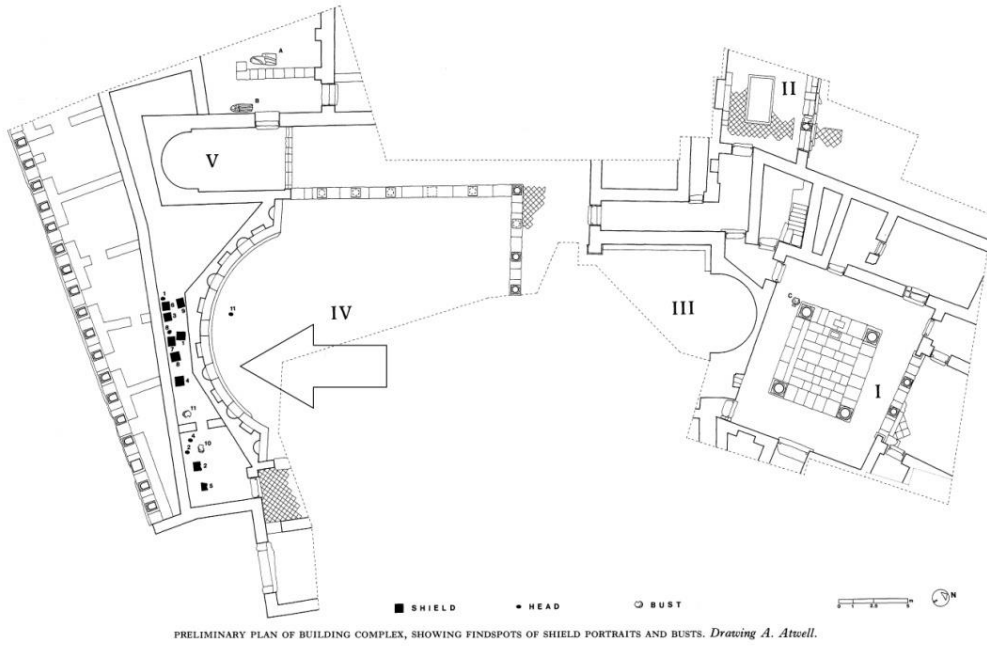

Resim 51

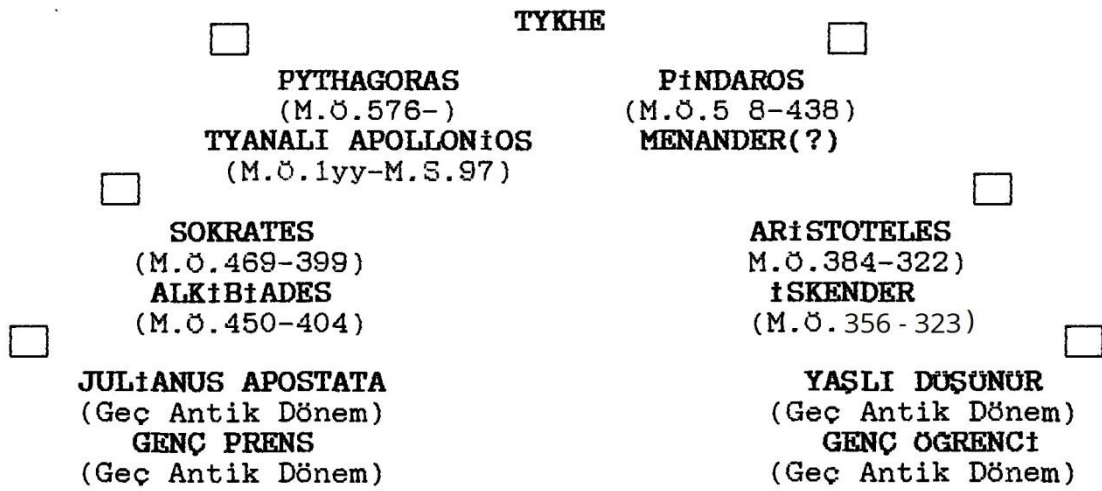
Plan 2

JRS vol. LXXX (1990)

PLATE IV

Plan 3

Plan 4

Resim 52

Resim 53

Çizim 5

Resim 54

Resim 55

Resim 56

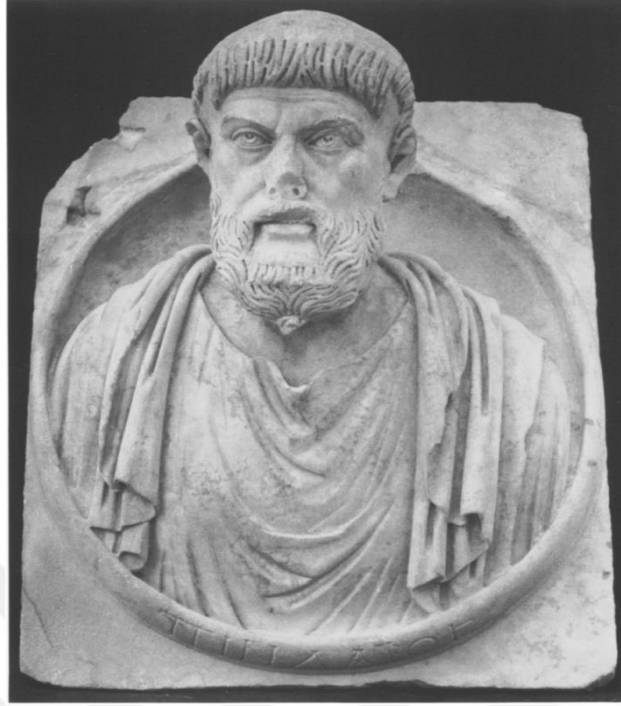

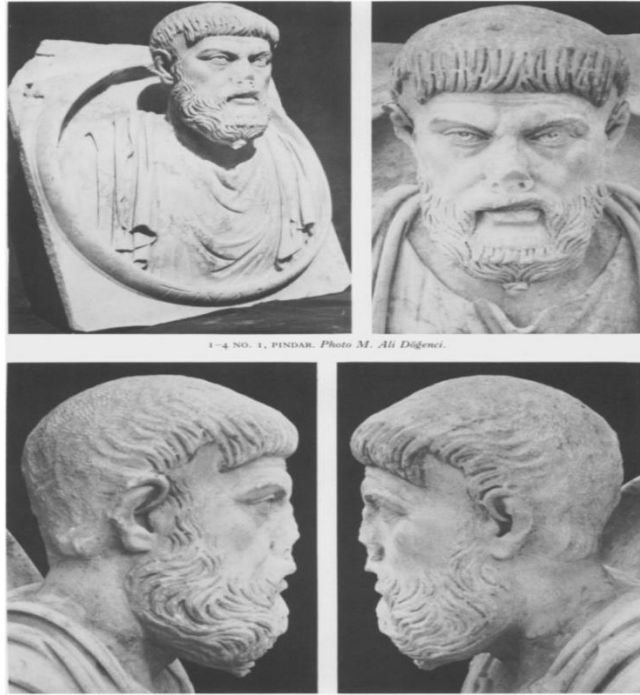
Resim 57

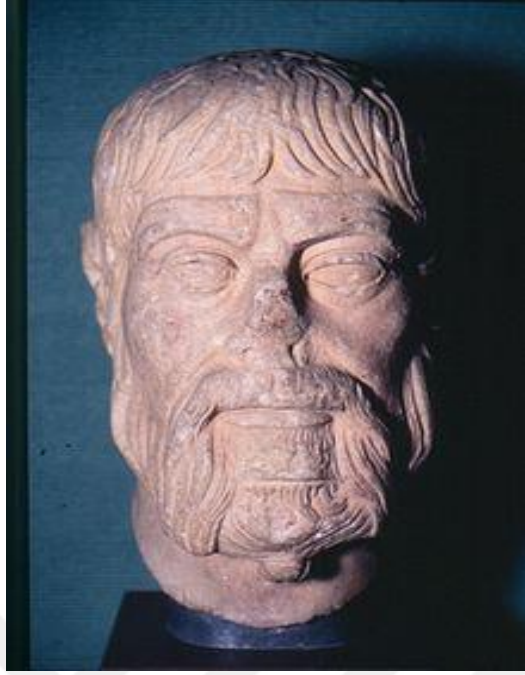
Resim 58

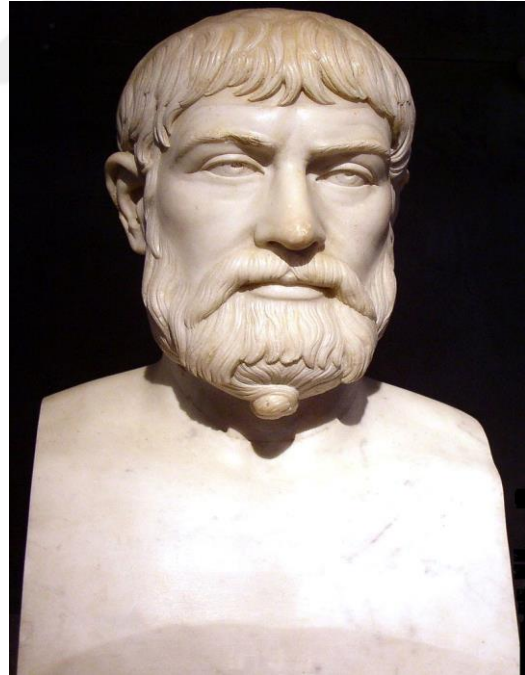
Resim 59

Resim 60

Resim 61

Resim 62

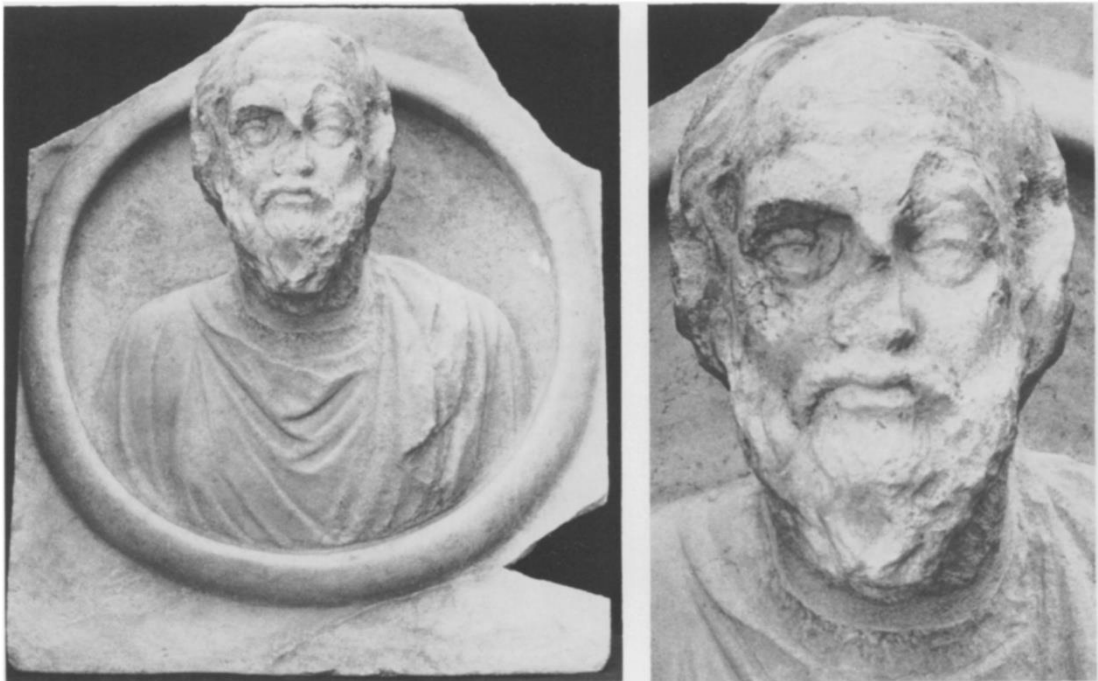
Resim 63

Resim 64

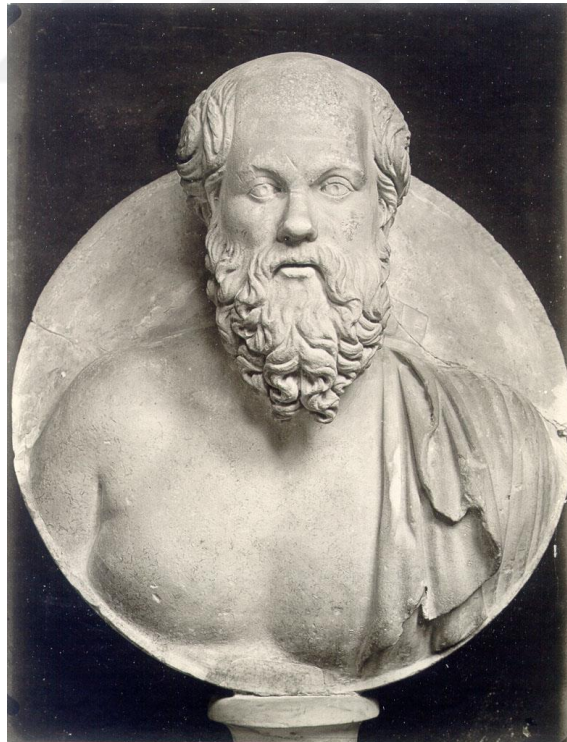
Resim 65

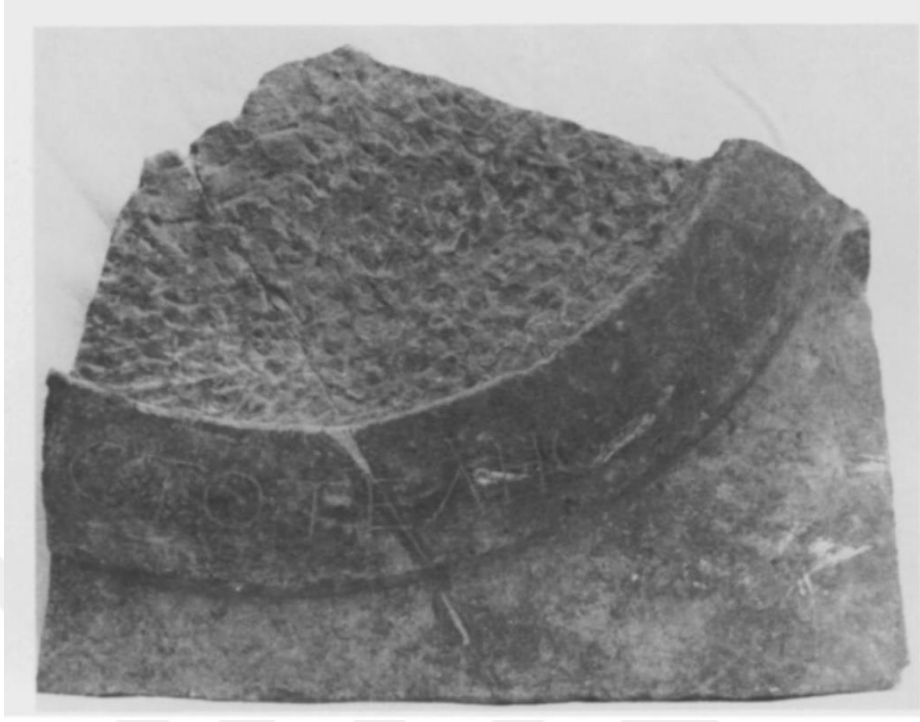
Resim 66

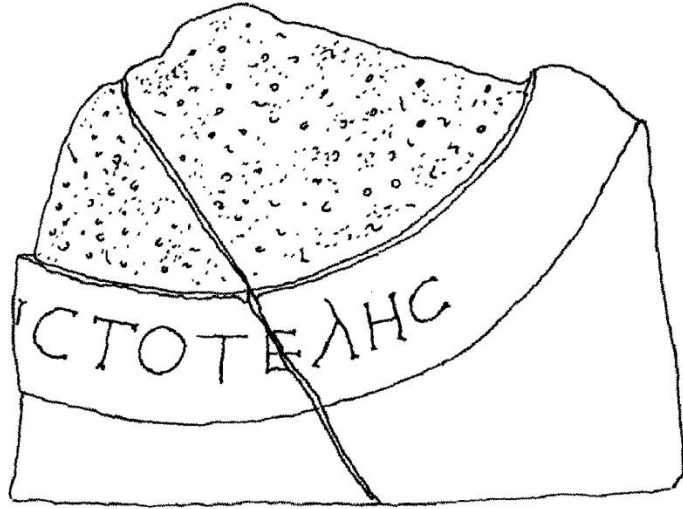
Resim 67

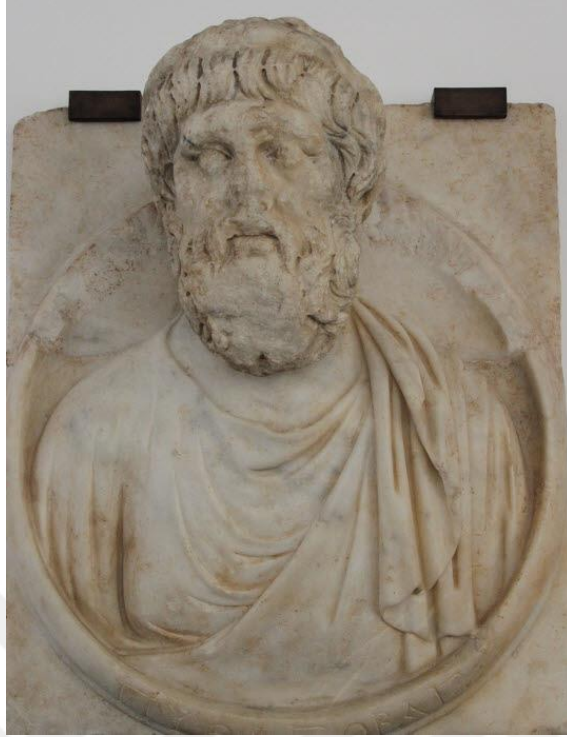
Resim 68

Resim 69

Çizim 6

Resim 70

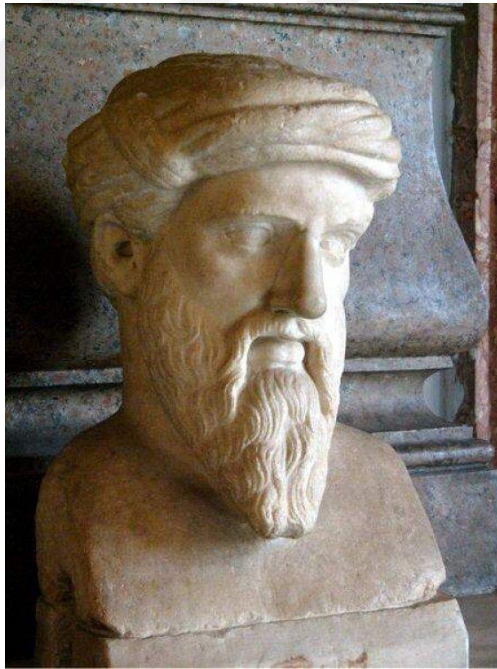

Çizim 7

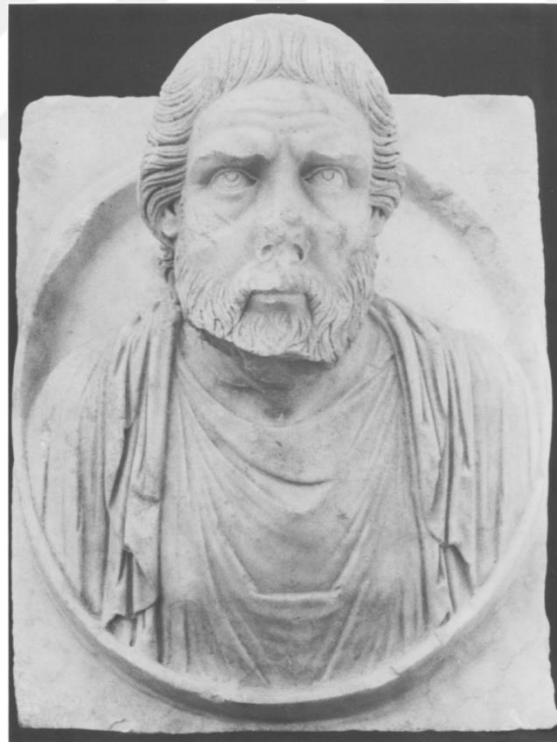
Resim 71

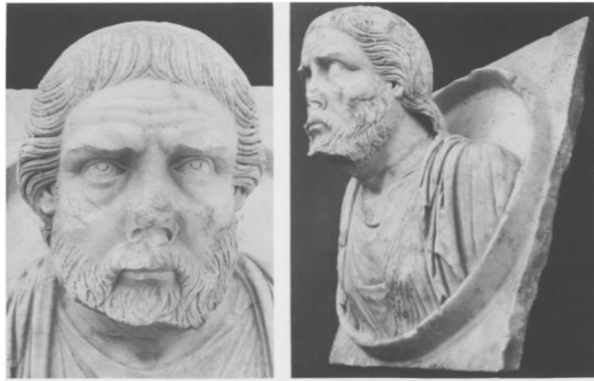
Resim 72

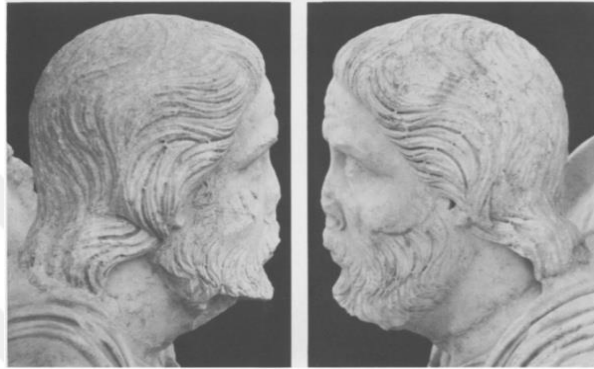
Resim 73

Resim 74

1-4 NO. 8, PHILOSOPHER. Photo M. Ali Döğenci.

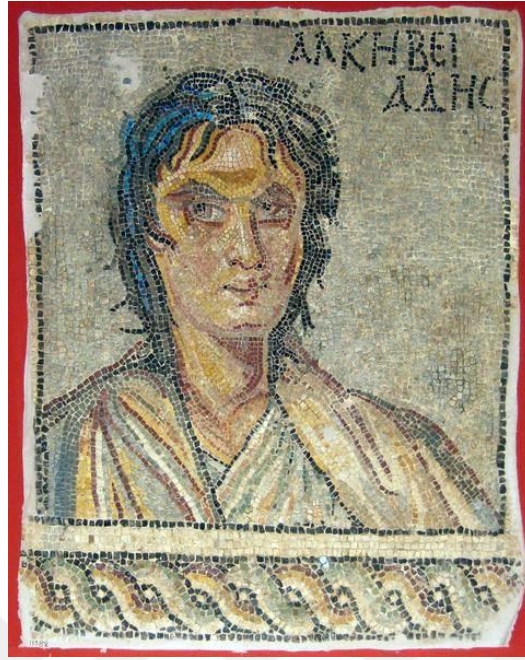

Resim 75

Resim 76

Resim 77

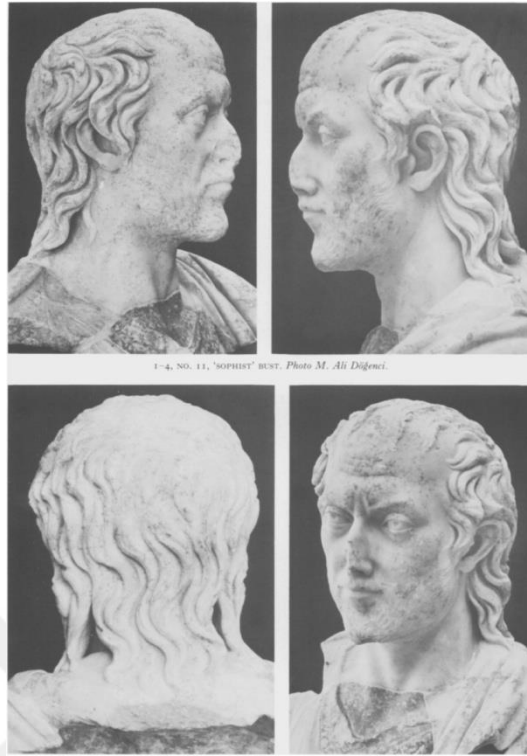
Resim 78

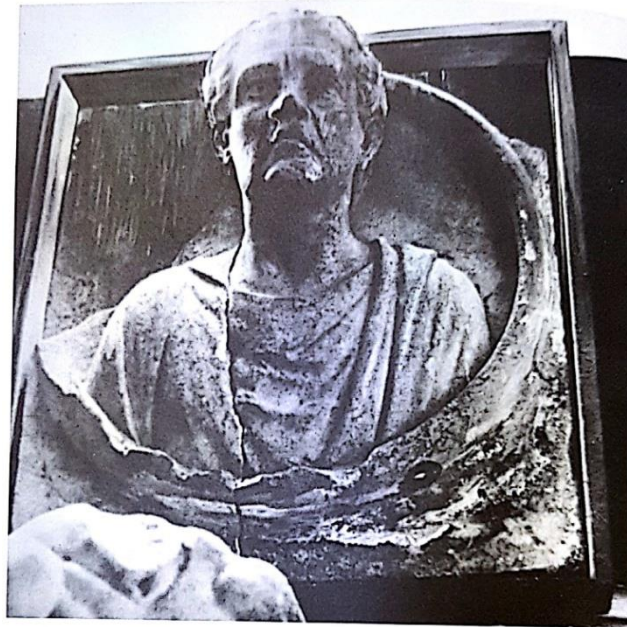
Resim 79

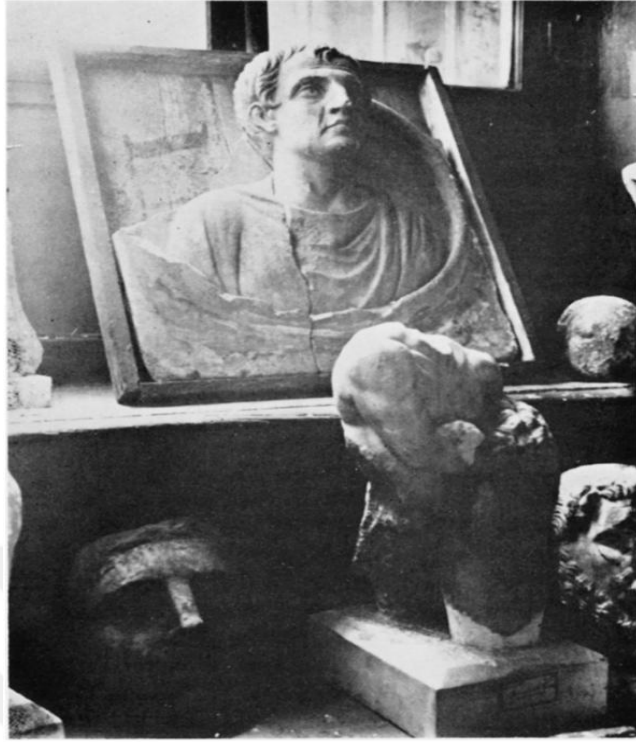
Resim 80

Resim 81

Resim 82

Resim 83

Resim 84

Resim 85

Resim 86

Resim 87

Resim 88

Resim 89

Resim 90

Resim 91

Resim 92

Resim 93

Resim 94

Resim 95

Resim 96

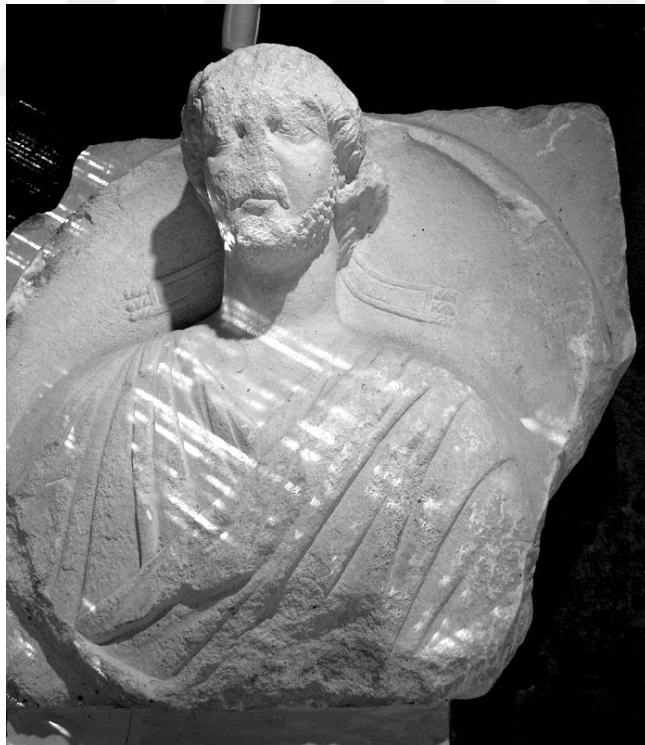
Resim 97

Resim 98

Resim 99

Resim 100

Resim 101

Resim 102

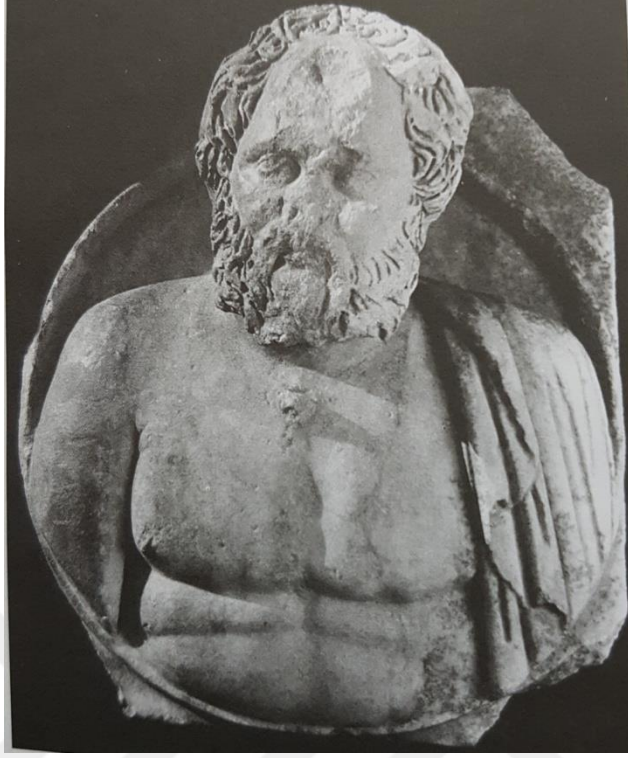

Resim 103

Resim 104

Resim 105

Resim 106

Resim 107

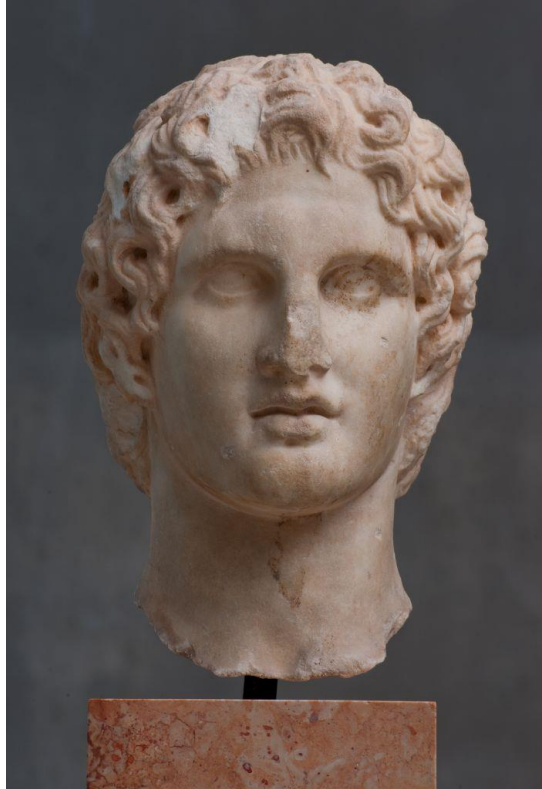

Resim 108

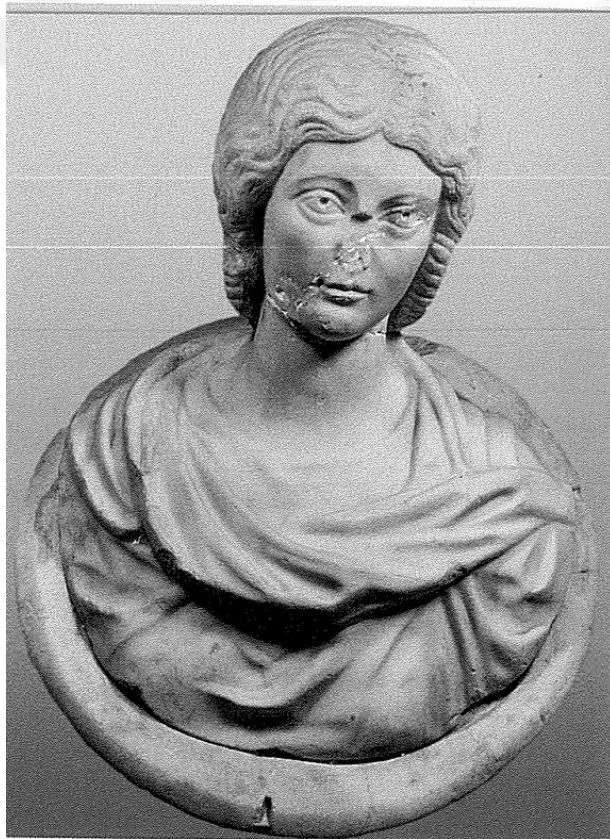
Resim 109

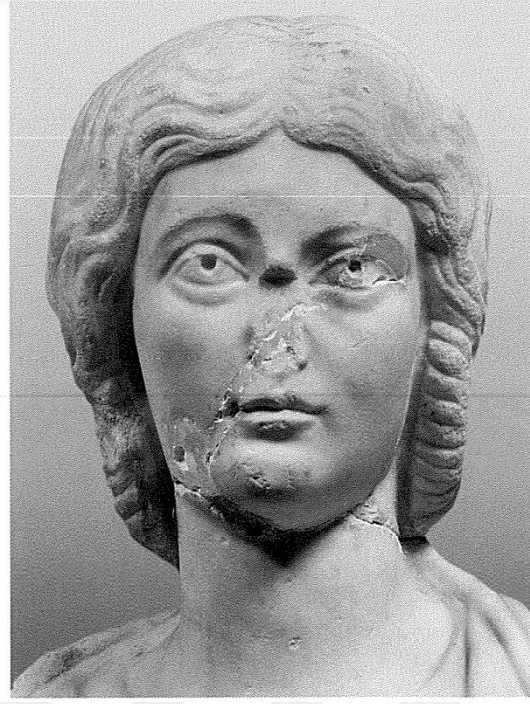
Resim 110

Resim 111

Resim 112

Resim 113

Resim 114

Resim 115

Resim 116

Resim 117

Resim 118

Resim 119

Resim 120

ÖZET

Demirel, Berk Onur. Anadolu'da Bulunmuş Olan Hellenistik ve Roma Dönemi Tondo Büstleri ve Portreleri. Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Erhan ÖZTEPE, 193 s.

Heykel ve portre sanatı içinde yer alan imago clipeata yani tondo büstleri ve tondo portreleri, yuvarlak bir çerçeve veya kalkan içine yerleştirilmiş tanrıların, tanrıçaların, imparatorların, ünlü kişilerin ve ataların tasvir edildiği bir büst türüdür. Tondo büstleri ve tondo portreleri sadece mimari dekorasyon unsuru olarak kullanılmadığı gibi ayrıca anıt mezar odalarında, tapınakların alınlık kısımlarında, kamuya ait önemli binaların iç duvarlarında ve sivil mimari kapsamına giren “domus” adı verilen ve Roma sivil mimarisi kapsamında olan tipik Roma evinin “alae” adı verilen odalarında kullanılmaktadır. Bu eserlerin kullanım amacı, büstü yapılan kişiyi onurlandırmak, anmak ve eğer büstü yapılan kişi imparatorsa tanrılaştırmaktır.

Bu tip eserlerin üretimi ve kullanımı, tıpkı Yunanistan ve Roma İmparatorluğunda olduğu gibi, Anadolu'da Hellenistik Dönem'de başlamış olup, Roma Dönemi'nde yaygınlaşmıştır. Anadolu'da çok sayıdaki antik kentte yapılan kazılar neticesinde, başta Aphrodisias olmak üzere, tondo büstleri ve tondo portrelerinin varlığı tespit edildiği gibi kullanım amacı ve alanı açısından da çeşitlilik göstermektedir. Dolayısıyla, bu tez çalışmasında Anadolu'daki antik kentlerde bulunmuş olan hemen hemen tüm tondo büstleri ve tondo portreleri, üretim tarihi, üretimde kullanılan hammadresi, stilistik özellikleri ve kullanım amaçları göz önünde tutularak bir araya getirilerek derlenmiş ve kataloglandırılması yapılmıştır.

Bu tez çalışmasında tondo büstü – tondo portresi veya imago clipeata'nın doğuşu, gelişimi, yayılışı, kullanım alanı ve amacının araştırılması hem Anadolu'da

bulunan örnekler hem de Anadolu dışında bulunan örnekler yoluyla geniş bir perspektifte ele alınmıştır. Bu araştırmalar çeşitli fotoğraflar, resimler ve çizimlerle desteklenmiştir.

Bu noktadan yola çıkılarak, Anadolu'nun imago clipeata üretimi konusunda ne kadar ileri bir seviyede olan bir bölge olduğu vurgulanmıştır. Anadolu'daki heykeltaşların tondo büstü üretimi konusundaki ustalığı ve yaratıcılığına özellikle değinilmiştir.

Bütün bu çalışmalardan sonra, gözlemlenmiştir ki imago clipeata kavramının Anadolu'dan çıktığı ve Hellenistik ve Roma Dönemlerinde buradan yayıldığı anlatılmak istenmiştir.

ABSTRACT

Demirel, Berk Onur. Hellenistic and Roman Period Tondo Busts and Portraits found in Anatolia. Master Thesis, Advisor: Assoc. Prof. Dr. Erhan ÖZTEPE, 193 p.

Tondo bust – tondo portrait or *imago clipeata*, a type of sculpture and portrait art, which is used in reference to the images of gods, goddesses, emperors, famous people and ancestors on round shields. These round shield busts and portraits are not only used in architectural sculptural decorations in monumental tombs but also in pediments on the temples, sarcophaguses, inner walls of the important public buildings, and in the “*alae*” rooms in a typical Roman “*domus*” house which is a type of Roman civil architecture. The purpose of the usage of tondo busts and tondo portraits is to honorify, to commemorate and to deify if the bust is belonged to an emperor or a king.

In Anatolia, the production and usage of this type of artworks started in Hellenistic Period and it became widespread in Roman Period as in Greece and Roman Empire. As a result of the excavations done in many ancient cities in Anatolia, especially in Aphrodisias, the existence of using tondo busts and tondo portraits is identified apparently and these investigations demonstrate the great variety of using tondo busts and tondo portraits as an artwork. Therefore, in this thesis statement, almost all the the tondo busts and tondo portraits found in Anatolia are gathered and compiled regarding to their dates, raw materials, stylistic features and their purposes of usage.

In this thesis statement, the emergence, development, spread, purpose and the using areas of tondo busts – tondo portraits or *imago clipeata* are investigated by means of the examples found in both Anatolia and outside of Anatolia in a wide perspective. These investigations are supported with photos, pictures and drawings.

From this point of view, it is emphasized that Anataolia is such a remarkable region to demonstrate the high level of the production of tondo busts and tondo portraits. The craftsmanship and the creativity of the Anatolian sculptors regarding to the production of tondo busts and tondo portraits are referred steadily.

After all over these studies, it is observed that the concept of imago clipeata derives from Anatolia, and it became widespread from here in Hellenistic and Roman Period.

